

KARL KORSCH

**TÍZ TÉZIS A MAI MARXIZMUSRÓL
ÉS EGYÉB ÍRÁSOK**

AK KIADÓ
VESZPRÉM

2009

A cikkeket fordította: Havassi József és sokan mások.

Szerkesztette a szerkesztőbizottság.

Technikai munkatárs: Vermes Ödön.

Készült 2009 novemberében.

Tartalom

Előszó

Andrew R. Giles-Peters: Karl Korsch, az anarchizmus marxista barátja	5
---	---

Karl Korsch: Tíz tézis a marxizmusról és egyéb írások

Mi a szocializálás?	13
A németországi politikai munkástanácsok problémájának változásai	34
A marxizmus válsága	42
Három esszé a marxizmusról	
Miért vagyok marxista?	49
Bevezető <i>A tőkéhez</i>	58
A marxizmus alapelveinek újrafogalmazása	75
Tíz tézis a mai marxizmusról	99
A cikkek forrása	102

Karl Korsch, az anarchizmus marxista barátja

Karl Korsch (1886–1961), akit ma ismét felfedezett az „újbaloldal”, a baloldali kommunizmus egyik legfőbb teoretikusa volt. Az 1920-as évek marxizmusának három jelentős gondolkodója, Gramsci, Lukács és Korsch közül egyszerre ő a legérdekesebb az anarchisták számára és – meggyőződésem szerint – a legkíválóbb is.

Az 1920-as években a marxisták egészen más nagyságrendben érdeklődtek az anarchizmus iránt, mint különben. Ennek az az oka, hogy az I. világháború után egy rövid időszakban a marxizmus olyan forradalmi elmélet volt, mint ami sem korábban Marx halála óta, sem azután nem (eltekintve az alapvetően a paraszti nacionalista forradalmak ideológiájaként való használatától). Abban a rövid időszakban az orosz forradalom gyűjtőpontként szolgált a vörös és a fekete minden árnyalatában feltűnő baloldali entellektüelek számára. Ezek az értelmiségiek csatlakoztak az anarchista munkásokhoz és a szindikalista gondolkodású szocialista munkásokhoz, hogy lerakják az új pártok szervezetének, a III. Internacionálénak az alapjait. Spanyolország kivételével az anarchista és a szindikalista szervezetek visszaszorultak eme új pártokkal szemben, amelyek hamarosan a bürokratikus államszocializmus szervezeteivé alakultak át, és a munkásmozgalom feletti ellenőrzés fenntartásában voltak érdekelték. Az átalakulás közben az anarchisták, a szindikalisták és a baloldali szocialisták, akik hűek maradtak az orosz forradalom eredeti ígéretéhez, elszigetelődtek, kiszorították őket, a párt felsőbb szervei elzárta előlük a munkásosztályt, amely egyedüli fenntartója a forradalmi mozgalomnak. Karl Korsch ennek a folyamatnak volt az egyik áldozata.

Noha Antonio Gramsci a munkástanácsok támogatója volt, és a börtönben a szindikalisták nézeteihez került közel, mégsem vált a Komintern baloldali ellenzójévé. Úgy tűnik, ennek elsősorban az volt az oka, hogy Olaszországban nem a forradalom volt a probléma, hanem a fasizmus elleni védekezés; másodsorban az, hogy Gramsci szemben állt a Bordiga-féle absztrakt baloldalisággal, és Bordiga a német ultrabaloldallal állt kapcsolatban; harmadsorban pedig a bebörtönzése elvágta őt a közvetlen veszélytől, elzárta őt a nemzetközi mozgalom megrázkódtatásaitól. Korsch és Lukács esete sokkal világosabb.

Lukács György egy marginális burzsoá csoport (a zsidó értelmiség) tagja volt egy félféudális országban, Magyarországon. 1917-et megelőzően érdeklődése elsősorban az irodalomra terjedt ki, bár Szabó Ervin is hatással volt rá, a szintén értelmiségi Szabó szindikalizmusa pedig Georges Soreltől származott. Nem meglepő tehát, hogy forradalmárként kiindulási pontja

utópikus és absztrakt ultrabaloldali volt. Később „jobbra” tolódott, szinte már szociáldemokrata pozícióba került (lásd Lukács 1929-es Blum-téziseit¹), aminek egészen ésszerű magyarázata, hogy a feudalizmus 1945-ig fennmaradt Magyarországon. Másrészt a sztálinizmushoz való igazodását, még ha részlegesnek és „őszintétlennek” mondják is, nehéz megbocsátani.

Korsch ismeretei a munkásmozgalomról a háború végén Lukácsétól teljesen eltérő nagyságrendűek voltak. Számos egyetemen tanult közgazdaságtant, jogot, szociológiát és filozófiát, 1911-ben a jogtudomány doktora lett és Angliába ment, ahol csatlakozott a Fabiánus Társasághoz, és tanulmányozta a szindikalista és guildszocialista mozgalmakat. Már ekkor szemben állt a marxista orthodoxiával, amely a szocializmust a kapitalizmus államosítások általi tagadásaként definiálta, a szocializmus eljövételét elkerülhetetlennek látta, és a marxizmust tiszta „tudománynak” tekintette, elválasztva azt a munkásmozgalom gyakorlatától. Az orthodoxiával való szembenállás Korsch figyelmét a fabiánusok ama felfogása felé fordította, amely az oktatáson keresztül próbálta felkészíteni a munkásokat a szocializmusra, másrészt a szindikalisták felé, akik hangsúlyozták, hogy a munkások tudatos aktivitását mind a forradalomhoz, mind egy szocialista gazdaság irányításához alapul szolgál. Legelső cikkeitől fogva hangsúlyozta a tudatosság szerepét a szocializmusért folyó küzdelemben, valamint kiemelte a munkásosztály öntevékenységének fontosságát. A háború után elképzeléseit továbbfejlesztette, kidolgozta a munkáellenőrzéssel társuló államosítás formáit.

Az 1914–18-as háború kezdetekor besorozták Korschot a német hadseregbe és a frontra vitték, de a háború ellen volt és – noha kétszer meg is sebesült –, maga sosem fogott fegyvert. Üdvözölte a háborúellenes szocialista mozgalom megalakulását, és a háború után csatlakozott a Független Szocialista Párthoz (USPD). Továbbra is szemben állva az „orthodox” és „revizionista” marxizmussal, akkoriban úgy gondolta, hogy egy harmadik áramlat, a „praktikus szocializmus” alakul majd, amelyet Rosa Luxemburg és Lenin képvisel. Ennek az irányzatnak a számára az átmenet a szocializmusba egy „tudatos emberi cselekedet” volt. Korsch 1924-re eléggé leninista lett ahhoz, hogy a forradalmi cselekvést a forradalmi tömegpárt cselekvésének tekintse, de párt létét továbbra is egy olyan szándék kifejeződésének tartotta, amely arra irányul, hogy a munkástanácsok közvetlen demokráciájának véget vessen.

Bár az USPD többségével együtt a kommunista párthoz (KPD) csatlakozott, a Moszkva által szabott 21 pontos belépési feltétel ellen érvelt, különösen ellenezte a párhuzamos illegális szervezet létrehozásának szükségességét, amely szerinte kikerül a pártbeli tömegek ellenőrzése alól.

---

¹ Lásd: Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Magvető Kiadó, 1971. 663–695. oldal. (A ford.)

Fenntartásai ellenére hamarosan a KPD egyik vezetőjévé vált. A pártlap szerkesztője és a Reichstag képviselője lett. Mindezt elméleti kiválóságának köszönhette. Noha mindig is visszautasította a szociáldemokráta „marxizmust”, jogi tanulmányai során oda lyukadt ki, hogy a társadalmat és a gazdaságot a jogi rendszer alapjának tekintse, és a marxizmusnak az orthodoxia alóli rövid felszabadulása során a korábbi filozófiai, szociológiai és közgazdaságtani tanulmányai jó szolgálatot tettek neki. De ez a helyzet hamar megváltozott. 1923 után nyilvánvalóan a KPD balszárnyához tartozott. 1924-ben az 1923-as *Marxizmus és filozófia* című könyvét elítélték a Kommunista Internacionálé végrehajtott tanácskozásán. 1925-ben eltávolították szerkesztői pozíciójából, és 1926-ban pedig kizárták a KPD-ből. Mattickhoz hasonlóan Korsch is mindig kritikus szemmel fordult a feltörekvő orosz állam felé, de az orosz forradalom korai periódusában, amikor a reakció erői még mind felsorakoztak ellene, úgy hitte, egy forradalmárnak mellette a helye. Továbbá noha az orosz forradalom kapitalista jellegűnek bizonyult, azaz az elmaradott Oroszországban a tőke és a proletariátus megteremtését tűzte ki feladatul, az továbbra is rendelkezett bizonyos forradalmi jelentőséggel, amennyiben a világrendt hasadása kiterjeszhető lett volna nyugati irányban Németországra is. Mihelyt Oroszország szívélyes viszonyt hozott létre Németországgal és más kapitalista hatalmakkal, és a Kommunista Internacionálé a nemzeti célok külföldi eszközzévé változott, egy forradalmárnak szakítania kellett Oroszországgal. 1926-ban csatlakozott az „Elszánt Baloldal” nevű ultrabaloldali csoporthoz, amely szemben állt az új orosz bürokráciával és német szövetségesével, a KPD-vel. Még korábban felvette a kapcsolatot az orosz pártion belüli, Tyimofej Szapronov-féle „Demokratikus Centralizmus csoporttal”, amely úgy gondolta, hogy az orosz proletariátusnak szakítania kell a bolsevikokkal. (Korsch álláspontja ebben a kérdésben megtalálható Paul Mattick 1963-as francia nyelvű cikkében. Egészen hasonlókat fejt ki Guy Debord *A spektákulum társadalmá*² című könyvének „A proletariátus mint szubjektum és reprezentáció” fejezetében.)

Sajnálatos módon Korschnak a bolsevizmusról szóló politikai cikkei még nem érhetőek el angol nyelven.³ Másfelől viszont rendelkezünk a legújabb marxista elméletéről szóló cikkével, és ezek világossá teszik, miért következett be a szakítás. Az 1923-as *Marxizmus és filozófia* című munkájában Korsch jogot formált arra, hogy megkísérelje „helyreállítani” a helyes marxí álláspontot ebben a kérdésben – ugyanolyan módon és ugyanolyan

---

² Lásd: Guy Debord: *A spektákulum társadalmá*. Balassi Kiadó, 2006. (*A ford. megj.*)

³ Mindez bizonyára igaz volt akkor, amikor cikkünk született, időközben azonban Korsch műveinek számos gyűjteménye megjelent angolul is. Lásd különösen a TELOS Korschnak szentelt különszámát (1975/76 tél – *A ford.*) és Douglas Kellner Korsch-antológiáját, amelynek 1997-es kiadása még ma is beszerezhető nyomtatásban. (Az interneten lásd Kellner honlapján: <http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/Korsch.pdf> – *A ford.*)

forradalmi célok érdekében, miként Lenin az *Állam és forradalom*ban az állam kérdésében helyreállította a marxista álláspontot. (Ezt a brosúrát más bolsevikok „anarchistának” bélyegezték.) Valójában azt csinálta, hogy megmutatta, miként vált a munkásmozgalom ideológiájává a marxizmus: Korsch számára sem az 1848-at megelőző „filozófiai” formájában, sem az 1848 utáni „tudományos” formájában nem volt sem tudomány, sem filozófia. Vagy a proletariátus forradalmi gyakorlatának elméleti öntudata volt, vagy egy „marxista” ideológia, amely nem kötődött a gyakorlathoz, vagy – rejtve – egy ellenforradalmi gyakorlat. Mindezt a Kautsky-féle orthodox marxizmus elleni erőszakos támadás kontextusába helyezte, és így – mondja Korsch – a II. Internacionáléval szemben a III. Internacionálé pártjára került. Kimondva ezeket a dolgokat Korsch ráteposott az összes nagy becsben tartott marxista orthodoxiára, a németre és az oroszra, a szociáldemokratára és a bolsevikra egyaránt.

1930-ban, amikor Korsch visszatért a problémára, hogy egy ellenkritikát írjon, világos volt számára, ami történt. Nem tudhatta, hogy a felemelkedő, Kautskyra és Plehanovra alapozott marxista-leninista orthodoxiától való elhajlás „bűnébe” esett. Így az oroszok számára létezett egy materialista marxista filozófia (Lenin *Materializmus és empiriokritizmus* című művében adva), és egy marxista tudomány, amelyet – Kautskyt követve – a proletariátusnak kívülről vittek be burzsoá értelmiségiek (miként azt Lenin a *Mi a teendő?*-ben kifejti). Ezért amit Korsch kigondolt, a marxizmus új, harmadik áramlata, az csak egy új ideológiai változata volt a régi marxista orthodoxiának. A bolsevizmus sajátos vonásai csupán azoknak a sajátos céloknak a tükröződései voltak, amelyeket az elmaradott Oroszországban az ideológiának végre kellett hajtania. A kommunista elmélet ideologikus természetének felfedezése és a teljes forradalmi munkásmozgalom összeomlása az ellenforradalommal szemben maga után vonta a marxizmus újraértékelését.

Korsch számára a marxista elmélet a létező forradalmi mozgalom általános kifejeződése volt. Az ellenforradalmi időszakokban a marxizmus továbbfejleszthető tudományos tartalma mentén, de ha a marxizmus tiszta tudományként, a proletármozgalomtól elvágvá fejlődik, akkor az ideológiává válás felé tart. Ezért Korsch számára az elmélet és a gyakorlat közötti kapcsolat nem olyan dolog volt, aminek a tudomány alkalmazására lenne szüksége, hanem egyszerűen azt jelentette, hogy az elmélet a gyakorlati forradalmi mozgalom tudatának kifejezése. A kapcsolat helyreállításához szükség van egy létező proletár forradalmi mozgalomra, és arra, hogy a marxizmust megtisztítsák az összes ideologikus és burzsoá elemétől. Az egyedüli mozgalom, amely az 1930-as évek Európájában megfelelt ennek a leírásnak, a spanyol anarchista mozgalom volt, és így Korsch, miközben tovább folytatta munkáját a marxista elmélet területén, Bakunyint és az anarchista mozgalmat is tanulmányozta.

1923-as művében Korsch azt állította, hogy a korai marxizmus a burzsoázia forradalmi elméletének a folytatása egy új kontextusban, főként a német idealizmus tradíciójának megfelelően. Az 1930-as *Értekezés Hegelről és a forradalomról*ban visszatért ehhez a kérdéshez, és mind a hegeli, mind a marxi elméletet újraértékelte. A hegeli filozófia nem csupán a burzsoázia forradalmi elmélete volt: a burzsoá forradalom utolsó fázisának volt a filozófiája, és így egyben a restauráció filozófiája is volt. Ezért a dialektikus módszer nem az a tisztán forradalmi elv, amit a marxisták elképzelték. Ezért a proletárforradalom „materializált” dialektikára épülő elméletének létrehozása is csak egy átmeneti fázisa a munkásmozgalomnak. A marxizmus nem egy független proletárforradalom elmélete, hanem a burzsoá forradalomból kifejlődő proletárforradalom elmélete. Ez az elmélet látni hagyja származását: még mindig beszennyezi a burzsoá forradalom elmélete – vagyis kimondhatjuk: a jakobinizmus. Mindez azt jelenti, hogy a marxista politika továbbra is a burzsoá politika pályáján mozog. Amint 1950-ben a *Tíz tézis a mai marxizmusról*ban Korsch félreértés nélkül kifejtette, a marxizmus fenntartás nélkül tapad a burzsoá forradalom politikai formáihoz. A burzsoá politikával való szakítást csak az anarchista és a szindikalista mozgalmak vitték végbe a politikával való szakítás formájában.

Csak ezek a mozgalmak voltak továbbra is forradalmiak a gyakorlatban. Korsch számára az adta meg a jelentőségüket, hogy fenntartották az osztályszolidaritás eszményét az azonnali anyagi érdekek fölött, miközben mindenhol máshol feláldozták, és a munkásosztály közvetlen akciók elvében kifejezett saját aktivitását tekintették alapjuknak.

Amikor 1936-ban kitört a spanyol polgárháború, Korsch támogatta a CNT militánsainak kísérletét arra, hogy bevezessék a szocialista munkásmozgalom számos előfutára, megalapozója és továbbfejlesztője között. 1961-ben egy Bakunyinról szóló tanulmányon dolgozott. Úgy hitte, a modern burzsoá korszakban a forradalmi attitűd alapja egy olyan etika lehetne, amelyet Marx „anarchistaként” utasított volna el. 1950-es keletkezésű *Tíz tézis*ében a marxizmust amiatt bírálta, mert az túlbecsüli az államot mint a társadalmi forradalom eszközét, a szocializmus két fázisának elméletét pedig azért, mert a munkásosztály valódi felszabadulását a meghatározatlan jövőbe helyezi. Vagyis nyíltan elutasította a marxizmus olyan elemeit, amelyek megkülönböztetik azt az anarchizmustól.

Korsch életműve egyszerre kifejtése és kritikája a marxizmusnak – egy az anarchizmushoz közeli politikai pozícióból. Noha a marxizmus, mint azt Korsch megmutatta, nem szükséges egy modern forradalmi mozgalom számára, Korsch marxizmusának tanulmányozása hozzájárul ahhoz, hogy a klasszikus munkásmozgalom örökségének legjobb részeit megőrizzük.

Fordította: Havassi József

Bibliográfia

- GERLACH, Erick: Karl Korsch's Undogmatic Marxism. In: *International Socialism*, V, 19, 1964/5, tél.
- HALLIDAY, Fred: Introduction. In: *Karl Korsch's Marxism and Philosophy*. A New Left Books kiadása, 1970.
- KORSCH, Karl: *Karl Marx*. Chapman and Hall, 1938. (Újranyomva: Russel & Russel, 1963).
- KORSCH, Karl: Ten Theses on Marxism Today. Az angol fordítás az *Arena* 29-es számában jelent meg.
- MATTICK, Paul: The Marxism of Karl Korsch. In: *Survey*, 1964, 86–97. o.
- MATTICK, Paul: Karl Korsch. In: *Institut de Science Economique Appliqués Cahiers*, Series 7, Supp. 140, 1963 augusztus.

KARL KORSCH

Tíz tézis a marxizmusról

és egyéb írások

Karl Korsch:

Mi a szocializálás?

(A gyakorlati szocializmus programja)

1. A szocializálás célja

A szocializmus által követelt „szocializálás” a termelés egy újfajta szabályozását jelenti, melynek célja a kapitalista magángazdaság szocialista közösségi gazdálkodással való fölcserélése. Első fázisa a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vétele és ezáltal a munka emancipálása; a második fázisban következik be a munka szocializálása.

2. Mi a termelés?

A szocializálás feladata a termelés összefüggésében rejlik. A „termelés” fogalma azonban ebben az értelemben nem az anyagi javak előállításának technikai folyamatát, ember és (természetre vagy mesterségesen előállított) anyag kapcsolatát jelenti. Mindössze a több ember közt létrejött, minden technikai termeléssel együttjáró társadalmi kapcsolatokat, tehát a „társadalmi termelési viszonyokat” foglalja magában. A „szocializálás” által létrejövő új szabályzás tárgya a termelés, mint a társadalmi viszonyok lényege.

„A termelésben az emberek nem csak a természetre,
hanem egymásra is rá vannak utalva...”

(Marx: *Bérmunka és tőke*)

A szocializmus által támadott tőkés magángazdaság felépítését az hátrózza meg, hogy a kapitalista gazdasági rendszerben a termelés társadalmi folyamatát az egyén magánügyének tekintik. A szocializálás célja ellenben a szocialista közösségi gazdaság, vagyis egy olyan gazdasági rendszer bevezetése, mely a termelés társadalmi folyamatát a termelők és fogyasztók közügyének tekinti.

3. Mik a termelési eszközök?

A szocializálás felé tett első lépést a termeléshez szükséges „termelőeszközök” tőkés magántulajdonának megszüntetése és ennek társadalmi tulajdonnal való fölserélése jelenti.

„Termelőeszköznek” számít minden olyan anyagi tárgy ill. dologi jószág, melyet termelési célra használnak. Az Erfurti Program szerint ide tartoznak elsősorban a „földbirtokok, bányák és aknák, nyersanyagok, szerszámok, gépek, közlekedési eszközök”. Egy tárgy nem belső tulajdonságai révén válik termelési eszközzé, hanem termelési célra való felhasználása által. Általánosságban véve tehát „termelőeszköznek” nevezhetjük az egész Földet eredeti formájában és állapotában (természet) és mindent, ami a föld felszínén található, tehát a földfelszín felett és alatt tudatos emberi tevékenység által előidézett változásokat (állóeszközöket).

Egy tárgy termelési célokra való felhasználása közben produktív teljesítmény jön létre. Produktív teljesítménynek nevezzük azokat a szolgáltatásokat is, melyeknek feladata, hogy egy jelenlévő szükségletet közvetlenül elégítsenek ki; pl. egy koncentráló zongoraművész, egy bérkocsis vagy egy vonat személyzetének teljesítménye. Rendszerint azonban produktív teljesítményen olyan anyagi javak előállítását értjük, amelyek a jövőbeni szükségletek kielégítésének eszközeül szolgálnak (fogyasztási cikkek). Az első esetben a szolgáltatáshoz szükséges tárgyak (zongora, konflis, mozdony), a második esetben pedig a fogyasztási cikkek előállításához szükséges tárgyak (nyersanyagok, gépek stb.) a „termelőeszközök”. Minden produktív teljesítmény – közvetlen vagy közvetlenül – a fogyasztást szolgálja.

Azt az emberi tevékenységet, amely termelési eszközök segítségével valamiféle produktív teljesítményt hoz létre, munkának nevezzük. A munka tehát nem csupán egy a többi termelőeszköz között, hanem a termelőeszközök bármiféle produktív alkalmazásának, tehát mindennemű termelésnek általános és szükséges feltétele.

Mint ahogy azt a 2. pontban leírtam, a termelést, vagyis a produktív teljesítmény nyújtásához szükséges termelőeszközök használatát a gazdasági mai fejlődési fokán nem a saját szükségleteit saját munkája által önállóan kielégítő egyén végzi, hanem több olyan személy munkamegosztáson alapuló együttműködése hozza létre, akiknek közös munkája közös produktív teljesítményt eredményez. Az ilyen társadalmi termeléshez használt tárgyi termelőeszközök azonban a tőkés gazdasági rend uralma alatt nem a termelői és fogyasztói közösség köztulajdonát képezik, hanem a produktív munkában résztvevő ill. nem résztvevő egyének magántulajdonában vannak.

4. Mi a tőke?

A termelőeszközök magántulajdona a bérmunka által válik tőkévé. Egy olyan társadalomban, ahol a termeléshez szükséges termelőeszközök a társadalom egy részének magántulajdonában vannak, míg a társadalom másik része ki van zárva a termelőeszközök tulajdonjogából és csakis saját munkaerejével rendelkezhet, a termelőeszközök tulajdonosa fog uralkodni a társadalmi termelőfolyamatok fölött és megszerzi annak összhozadékát, leszámítva azt az összeget, amelyből megvásárolja a termeléshez szükséges munkaerőt, vagyis a tulajdon nélküli termelőket rákényszeríti a termelési folyamatban osztályrészül jutó munkateljesítményre. A munkaerő, mely a „munkaszereződés megkötése előtt természetes tulajdonosának privát joga, a munkaszereződés megkötésével egy másik ember magántulajdonába kerül. A tőkés termelési folyamat során az eredeti tulajdonos nem vallhatja magáénak a munkaerejét, mert ez a termeléshez szükséges termelőeszközök tulajdonosának birtokává vált.

„A tulajdon mai alakjában a tőke és a bérmunka ellentétében mozog.”

(Kommunista Kiáltvány)

„Tőkének” nevezhetjük tehát a szó ezen értelmében – vagyis hogy egyes egyéneknek joguk van a társadalmi termelés uralásához és kizsákmányolásához egy olyan társadalomban, ahol a termelés a vagyontalan bérmunkás alkalmazásával megy végbe – az összes magántulajdonban lévő termelőeszközt, bármely termelőeszközzől legyen is szó. „Tőkének” tehát nem a termelőeszközök egyes anyagi kifejeződési formáit, hanem meghatározott társadalmi termelőviszonyokat nevezünk. Vagyis nem csak az előzőleg végzett munka azon termékeit hívjuk tőkének, melyeket a polgári közgazdaságtan illet ezzel a névvel és amelyek szembenállnak a már adott „földbirtok” fogalmával, hanem magát a „földbirtokot” (a „természetet”) is. Egy termelőeszköz csak akkor válik tőkévé, ha ez előbbi a bérmunkán alapuló termelés magántulajdonban lévő tárgyi alapját képezi. Ha azt a jövedelmet, amelyet a termelőeszközök tőkés tulajdonosa saját termelőeszközeivel végzett társadalmi termelésből a munkában való részvétel nélkül szerez meg, járadéknak nevezünk, akkor a tőkések minden munka nélkül szerzett jövedelme is ehhez a járadékhoz tartozik, így az ún. „földjáradék” is. A tőkés így nem csak a földbirtokon létesített termelőüzem tulajdonosa, aki ebből húzza szoros értelemben vett „tőkejáradékát”, hanem annak a földnek is tulajdonosa, amelyen a termelőüzem található; tehát az a személy, aki a termelés hozadékából „földjáradék” gyanánt egy részt kisajátíthat magának. A „földjáradék” és a „szoros értelemben vett tőkejáradék” mint társadalmi termelési viszony, egyaránt „tőkejáradékok”.

5. A tőkés társadalmi rend

Ha egy társadalomban a „bérmunka” társadalmi termelési viszonya a társadalmi termelés általános alapja, akkor minden magántulajdonban lévő termelőeszköz tőkének számít. Az ezen alapuló társadalmi rend tagjai két osztályra oszthatóak fel: egyrészt a termelést uraló és kizsákmányoló tőkészekre, másrészt a kizsákmányolt proletár bérrabszolgákra. A tőkésosztályhoz nemcsak a társadalmi termelés közvetlen vezetői és haszonélvezői tartoznak; hanem általában véve mindenki, aki a társadalmi termelés fölötti uralomból és annak hozadékából közvetlenül vagy közvetve valamilyen módon részesedik; az, aki magában a termelési folyamatban végzett produktív munkában nem vesz részt. Lényegtelen, hogy emellett szert tesz-e még egy részben saját produktív munkáján alapuló jövedelemre is (az ún. „vállalkozói nyereségre”), amelyre akkor is szert tehetne, ha nem ő lenne a termelőeszközök magántulajdonosa (a földjáradék és egyéb tőkejáradékok élvezője).

Míg a tőkés társadalmi rend korábbi fejlődési fokain az volt az etalon, hogy a társadalmi termelés vezetője és élvezője egy és ugyanazon személy volt, ma általában ezek a funkciók több olyan személy vagy csoport között oszlanak meg, amelyek mindannyian többé vagy kevésbé közvetlenül részesednek a termelés hozadékából. A fent említettek alapján kiderült, hogy a tőkés földtulajdonos osztozkodik a tőkés üzemi tulajdonossal az üzemben folyó termelés kizsákmányolásán. A tőkés működés efféle megoszlásának két tipikus esetéből az egyik az, amikor a termelést nem a tulajdonképpeni vezetők irányítják, hanem más általuk kijelölt vezető irányításából húznak hasznot; pl. egy részvénytársaságban a részvényesek az üzletvezetői igazgatóság tevékenysége által jutnak haszonhoz. Még elterjedtebb az az eset, amikor egy termelőüzem hitelből fedezi működését. Az ilyen üzemek termeléséből is több „tőkés” személy húz hasznot, de mellettük még a hitelezők is megkapják részesedésüket. Együttesen veszik ki részüket a szóban forgó termelés irányításából és kizsákmányolásából.

A termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele, szocializálása azt jelenti, hogy a munka felszabadul a tőkés idegen uralom és kizsákmányolás alól, melynek a tőkés gazdaságban a termelési folyamat ideje alatt ki volt téve. A termelőeszközök szocializálása tehát a tőke és a bérmunka mai tőkés gazdasági rendszert uraló ellentétének és az ebből fakadó társadalmi osztályegyenlőtlenségek, az osztályuralom és osztályharc megszüntetését jelenti.

6. Gazdasági és politikai hatalom, személyi és közjog

A termelőeszközök szocializálásának és a produktív munka felszabadításának követelése egyben azt a követelést is magában foglalja, hogy a „tulajdon” társadalmi termelési viszonyának történelmileg keletkezett megjelenési formáját egy másik, csak most létrejövő megjelenési forma váltsa föl. A tőkés magántulajdon, ahogyan az a tőke és bérmunka ellentétében megjelenik, nem a társadalmi termelés *kevésbé* érvényes, hanem csupán egy *átmenetileg* érvényes formája.

A tőkés magántulajdonosnak a társadalmi termelés és ennek haszna fölötti uralma gazdaságilag megalapozott hatalomként jelenik meg, ellentétben a politikailag megalapozott hatalmi viszonyokkal (értsd az állam uralmi és kormányzói jogait az egyes állampolgárokkal szemben). De a hatalom mindkét formája, ahogy arra a 2. pontban rámutattunk, egyaránt ember-ember közötti társadalmi viszonyokat feltételez – keletkezésükben éppúgy, mint működésükben –, a társadalom őket eltűrő és támogató nézeteitől, különösen az őket elismerő és szükség esetén az elismerésüket államilag kikényszerítő jogszabályoktól függően.

„Egy dolog tulajdonosa ... a tulajdonával kedve szerint járhat el és másoknak megtilthatja ugyanezt.”

(Német Polgári Törvénykönyv, 903. §)

Azt, hogy a gazdasági és politikai hatalom egy és ugyanazon dolog, úgy álcázzák, hogy a tőkés magántulajdon jegyében álló jelenlegi jogrendszerben a jogot sajátos módon privát és közjogra osztják föl.

„Közjognak nevezzük azt, ami az egész állami közösség javát szolgálja, személyi jognak pedig azt, ami csak az egyes emberét.”

A gazdasági élet emberi kapcsolatainak személyi jogként való kezelését mindezidáig még sehol sem sikerült maradéktalanul megoldani, mivel az állam és a társadalom ennek megvalósulásával darabokra hullana szét. A termelőeszközök tulajdonosának azt a személyi jogát, hogy „tulajdonát kedve szerint kezelhesse”, állandóan közjogi, a köz javát szolgáló parancsolatokkal és tilalmakkal korlátozzák, és ily módon próbálják a szerződési szabadság kényszerítő korlátozásaival és a közjogi munkásvédelemmel enyhíteni a tulajdon nélküli bérmunkásnak azt a materiális rabszolgaságát, amely a munkásnak a saját munkaereje fölötti formálisan „szabad” tulajdon- és rendelkezési jogából adódik.

7. Szocializálás és szociálpolitika

Az eddigi fejtegetésekből arra lehet következtetni, hogy alapvetően két út vezethet a „termelőeszközök szocializálásához”, a termelőeszközök tőkés magántulajdonának megszüntetéséhez: úgy is történhet, hogy a termelőeszközöket kivonjuk az egyes tőkések hatásköréből (kisajátítás) és ezeket köztisztviselők hatáskörébe helyezük át (államosítás, kommunalizálás és más később tárgyalandó formák). De úgy is történhet, hogy a tulajdon kisajátítása nélkül a termelőeszközök magántulajdonának belső tartalmát megváltoztatjuk azáltal, hogy az eddigi személyi jogi felfogás szerint a tőkés tulajdonos magánvagyonához tartozó termelést fokozatosan olyan közjogi ügyként kezeljük, melynek szabályozása már nem csak a személyi jog szerinti tulajdonost illeti meg, hanem emellett még bizonyos közjogi szerveket is: munkások, vállalkozók és az egyesült munkások és vállalkozók szakmailag és területileg felosztott szövetségeit (munkaközösségeket).

A „szocializálás” ez utóbb említett formájának fő képviselője ma Eduard Bernstein. Szerinte a „szocializálásnál a fő dolog az, hogy a termelést, a gazdasági életet a köz ellenőrzése alá kell vonni”. A szocializálás szerinte úgy is végbemehet, hogy a „köz – törvények és rendeletek segítségével – egyre erőteljesebben beavatkozik a gazdasági élet ellenőrzésébe”; Bernstein mottója szerint: „egy jó gyári törvényben több szocializmus rejtőzhet, mint akár néhány száz vállalkozás és üzem államosításában”.

A bernsteini nézet szerint tehát a „szociálpolitika” és a „szocializálás” egy és ugyanaz a dolog. A magántulajdonos hatáskörének fokozatos szociálpolitikai leszűkítése által fog a magántulajdon egy állandó fejlődési folyamat során köztulajdonná válni. De igazság szerint a szociálpolitika, mely feltételezi a tőkés magántulajdonát és csupán a tőkés egyéni jogai és a közkívánalmak közti konfliktust akarja elsimítani, radikális fordulat nélkül sosem válhat valódi szocializálássá. Azt a fontos elemet, amely a valódi szocializálás lényege és amely azért a bernsteini gondolat része is – a tőkés gondolkodásmód elismerése ellenére is – az alábbiakban mutatjuk be.

Egyenlőre megállapíthatjuk: a termelőeszközök szocializálása nem lehetséges anélkül, hogy a magántulajdont egy csapásra vagy fokozatosan, de teljes egészében ki ne zárnánk a társadalmi termelési folyamatból.

8. Szocializálás és tulajdonfelosztás, „fél rendszabályok”

A valódi szocializálás ezen feltételéből adódik először is a következő: nem jöhet létre a „termelőeszközök szocializálása” akkor, ha a magántulajdont csupán felosztjuk több jogosult között, mert így a magántulajdon nem szűnik meg, csak gazdát cserél. Ez az eset áll fenn akkor is, ha a

magántulajdon az egyénről a személyi joggal rendelkező ún. „jogi személyre” ruházódik át, pl. ha egy egyén tulajdonában lévő vállalkozás egy részvénytársaság közös tulajdonába kerül. Az ilyen folyamatok éppoly kevésbé nevezhetők szocializálásnak, mint azok az egyszerű felosztási projektek, amiket időközben a szocializmus néhány rosszul informált ellenzője szintén „szocializálásnak” keresztelt el, mint pl. a nagybirtok számos magántulajdonban lévő kis tanyára való felosztását. A későbbiekben ezekről a dolgokról nem ejtünk több szót.

Ezen követelés alapján, mégpedig hogy a magántulajdonost teljesen ki kell iktatni a termelési folyamatból, megállapíthatjuk, hogy az összes olyan rendszabály helytelen, amely egyrészt a nem dolgozó tulajdonos, másrészt a tulajdon nélküli munkás közötti hozadék és az államhatalmi funkciók megosztására vonatkozik. Ide tartozik:

1. Kautsky javaslata, miszerint a „földbirtokot, amennyiben azt nagyüzemileg művelik meg, minden további nélkül államosítani kell”, de emellett „a rajta és benne található üzemet” továbbra is olyan „magánüzemként” kell kezelni, amelyek földbirtokukat az államtól veszik haszonbérbe.

Ide tartozik továbbá

2. a „nyereségrészesedés” projektje (az üzemi összhozadék egy részének kifizetése a bérmunkások felé), amelyet minden jóindulatú kapitalista támogat már több száz éve sikerrel avagy sikertelenül,

3. az üzemi alkalmazottakból választott munkás- és alkalmazotti képviselők (munkásbizottságok, üzemi tanácsok, alkalmazotti bizottságok) manapság sűrűn hamis néven „ipari demokráciaként” emlegetett részesedése az alapvetően továbbra is tőkés tulajdonban lévő üzemek irányításából.

Az efféle „fél rendszabályokat”, éppúgy mint a 7. pontban említett bernsteini tervet, a szocializmus a legjobb esetben is csak részmegoldásként fogadhatja el. Kevésbé kedvező esetben – ez főként az ún. „nyereségrészesedés” projektjeire érvényes – ezek igazából teljesen szemben állnak az emancipáló munkásosztály érdekeivel.

9. A szocializálás feladata

Habár a „magántulajdonos termelésből való teljes kiiktatásának” követelése által teljes biztonsággal meg lehet állapítani a különbséget a „szociálpolitika” és a „szocializálás” között és ezáltal az is megakadályozható, hogy a szocializálást összetévesztjük az egyszerű magántulajdon-felosztással és bármiféle fél rendszabállyal, mindez azonban még korántsem határozta meg pontosan a szocializálás tartalmi feladatát.

Még a tőkés magántulajdonos teljes kiiktatása után is lehetséges, hogy egy és ugyanazon termelőeszközök egy és ugyanazon időben csupán megha-

tározott számú termelő munkás rendelkezésére lesznek bocsátva a termelési folyamat során – mint ahogy minden egyes fogyasztási eszközt is csak meghatározott számú ember fogyaszthat el rendeltetésének betöltése állapotában.

Ezen a tárgyilagos tényálláson még a szocializmus által megkövetelt „termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele” sem változtathat. A szocialista közgazdálkodásban is szükséges annak a kérdésnek az eldöntése, hogy mely személyek használhatják a termelőeszközöket a termelés folyamán, milyen munkafeltételek alatt kell lezajlania a termelésnek és milyen módon kell elosztani a termelés eredményét a termelők és a fogyasztók között. Tehát a szocialista közgazdálkodásban is létezik a társadalmi termelési viszonyok egyfajta szabályozása, egyféle tulajdonrend. Ennek a rendszernek a meghatározása a szocializálás feladata. Hogy egy megvalósult szocializációs terv a valódi közgazdálkodás többé ill. kevésbé tökéletes köztulajdonát hozza létre vagy pedig csak azért szünteti meg a magántulajdont, hogy a különtulajdon valamely más formáját állítsa a helyébe, az attól függ, hogy ez a terv hogyan oldja meg feladatait, hogyan dönt a fent említett kérdéseket illetően.

10. A termelők és fogyasztók érdekellentéte

A legnagyobb veszélyt – mégpedig azt, hogy a szocializációs terv megvalósításánál elhibázhatjuk a valódi köztulajdon létrehozását – az jelenti, hogy egy emberi közösség gazdasági életében a tőkés magántulajdon termelésből való kiiktatása után is kétféle érdek áll egymással szemben: egyrészt minden egyes termelőágazat termelő munkásainak érdeke, másrészt az egyéb termelők és fogyasztók összességének érdeke. Röviden fogalmazva: a termelők és fogyasztók érdekeinek ellentmondása. Ha a társadalmi termelési viszonyok szabályozásánál a termelők vagy a fogyasztók érdekeit a másikkal szemben előnyben részesítenénk, akkor a termelőeszközök valódi szocializálása helyett az eddigi privátkapitalizmust mindössze a kapitalizmus egy olyan újabb válfaja váltaná fel, melyet az előnyben részesített félnek megfelelően fogyasztói- (állam-, közösségi-, fogyasztói szövetkezeti-) ill. termelői kapitalizmusnak nevezhetnénk. A szocializálás folyamán csak akkor jöhet létre valódi köztulajdon – és nem egy réteg különtulajdona –, ha mindkét veszélyt elkerüljük: a termelők és fogyasztók érdekeit egyenlően és igazságosan vesszük figyelembe.

A szocializálás azon formáit, amelyek a fogyasztói kapitalizmus veszélyét vetítik előre, államosítás, kommunalizálás és a termelőszemek fogyasztói szövetkezethez való csatolása által végrehajtott szocializálásnak nevezzük. Ezzel szemben a termelői kapitalizmus veszélye abban az esetben fenyeget, ha a szocializálást a modern szindikalizmus és a

termelőszövetkezeti mozgalom irányvonalát követve hajtják végre („a bányákat a bányászoknak”, „a vasutat a vasutasoknak” stb.). A szocializmus szellemében végrehajtott szocializálás célja azonban nem a fogyasztói, de nem is a termelői kapitalizmus, hanem a termelők és fogyasztók összességének valódi köztulajdonának létrehozása.

11. A termelőknek és a fogyasztóknak a társadalmi termelési viszonyok szabályozásával szemben támasztott követelései

Az, hogy a társadalmi termelési viszonyok szabályozásával szemben támasztott kívánalmakat termelői és fogyasztói igényekre kell felosztani, abból adódik, hogy a szocializálás által megszüntetendő magántulajdonnak is különféle jogkörei vannak.

A mai tőkés gazdasági rend „termelőeszközeinek” magántulajdona kétféle jogot biztosít a magántulajdonos számára:

a) az ezeken és ezekkel a termelőeszközökkel végrehajtott termelés összehozadékához való jogot, leszámítva a nyersanyagokra, bérekre, adókra stb. fordított költségeket. (Marx szerint ez a tőkés ahhoz való joga, hogy a bér munkás rabszolgamunkája által állandóan létrehozott érték többletet zsebre vághassa.)

b) a termelési folyamat irányításához való jogot, amelynek az általános közjog és az ún. szociális törvényhozás von korlátokat. Ezzel szemben a „termelőeszközök magántulajdonának megszüntetésére”, „a termelőeszközök szocializálására” vonatkozó követelés a termelő munkás álláspontjáról nézve a következőket biztosítaná a munkás számára:

a) a munkás munkajövedelemhez való jogát,

b) a munkásoknak a termelési folyamat irányításából való akkora részesedést, mely a termelési folyamatban megfelel a munka jelentőségének.

Ez a követelés azonban a fogyasztók álláspontját tekintve megint más jelent, mégpedig:

a) az egész társadalmi termelés hozadékának felosztását a fogyasztók között,

b) a tőkés magántulajdonos uralmi jogainak átruházását a fogyasztói szervekre.

12. A szocializálás két alapformája

Ezen szempontokat tekintve úgy tűnik, hogy a termelők és fogyasztók más-más álláspontról közelítik meg a szocializálás különböző formáit.

Ezen formák egyik csoportja, a szocializálás első típusa, a termelő munkásoknak csak közvetetten, míg a fogyasztóknak közvetlenül biztosítja követeléseik teljesítését. A másik csoport, a szocializálás második típusa éppen fordítva, a termelő munkások álláspontról tekintve közvetlen, viszont a fogyasztók összességének álláspontról tekintve csak közvetett társadalmisítást biztosít.

a) Az első esetben a szocializálás magában foglalja az üzemek államosítását, kommunalizálását, valamint a termelőüzemek fogyasztási szövetkezetekhez való csatolását. A termelő munkás egyik esetben sem vesz részt közvetlenül a termelés irányításában és nem részesedik a haszonélvezeti jogból sem, hanem továbbra is bérmunkás marad, mivel a tőkés magántulajdonosok helyébe az állam, a közösség, a fogyasztói egyesület funkcionáriusai lépnek.

Ha ez azonban így marad, akkor az állítólagos szocializálás valójában nem mindenki köztulajdonát teremti meg, hanem a fogyasztói réteg költulajdonát. A magánkapitalizmust a fogyasztói kapitalizmus váltaná fel. Ez különösen az államosításra igaz, de a másik két formára is érvényes.

Ebből adódik ennek a két, gyakran ugyanabban az értelemben használt kifejezésnek – a szocializálásnak és az államosításnak – az egymáshoz való valódi viszonya. Fenn már láthattuk, hogy nem minden szocializálás az államosítás formájában megy végbe. És most láthatjuk, hogy a pusztán államosítást önmagában véve még nem lehet szocialista társadalmisításnak nevezni.

b) A szocializálás másik típusának lényege abban áll, hogy egy üzem (iparág) összes termelőeszközének tulajdona az üzemben (iparágban) érdekelt dolgozók tulajdonába kerül. Ezen folyamat során a termelésben résztvevő dolgozók kezébe kerül a termelési folyamat és annak hozadéka fölötti rendelkezési jog. De ezáltal ugyanúgy nem jöhet létre valódi köztulajdon, mint az a) pontban említett szocializálási formánál. A privát tőkés kapitalizmusának helyébe csupán egy termelői kapitalizmus, a termelők bizonyos csoportjainak köztulajdona lépne.

13. A szocializálás két alapformájának kiegészítésre szorultsága

A „szocializálás” két különböző típusának közös fővonása a következő: a szocializálás egyik illetve másik típusa is kiiktatja a termelési folyamatból azokat a privát tőkéseket, akik azt hazudták, hogy

a) a munkások érdekeit képviselik a fogyasztókkal szemben;

b) a fogyasztók érdekeit képviselik a munkásokkal, mint termelőkkel szemben;

de valójában csak biztosították maguknak társadalmi hatalmukat és munka nélkül szerzett jövedelmüket a társadalmi termelés hozadékának azon részéből teremtették elő, amellyel az üzemben érdekelt munkásokat és a fogyasztókat megrovították. De ennek a felesleges összekötő láncszemnek a hiánya által jut csak igazán érvényre a termelők és fogyasztók, dolgozók és élvezők közti szükséges és természetes érdekellentét. Ha azt akarjuk, hogy valódi köztulajdon és ne csak egy réteg különtulajdona jöjjön létre, akkor ezt az ellentétet a szocializálás fent említett formáinál ki kell egyenlítenünk.

Ez a kiegyenlítés más és másképpen megy végbe az államosított, kommunalizált ill. fogyasztói egyesülethez csatolt üzemekben, és másképpen a termelősövetkezeti és szindikalista üzemekben. De a végeredménynek mindkét esetben ugyanannak kell lenni.

a) Így van ez a termelés hozadékának elosztását tekintve is. Úgy tűnik, hogy két teljesen különböző kérdéssel állunk szemben: az egyik az, hogy egy termelősövetkezeti tulajdonba vett ill. szindikalizált üzem (iparág) összhozadékából mennyit kell a termelésben résztvevő dolgozóknak az állam, a kommuna és egyéb szervek felé beszolgáltatnia; a másik pedig az, hogy milyen magasak legyenek a bérek egy állami, kommuna- vagy fogyasztási szövetkezeti termelőüzemben. Valójában azonban mindkét kérdés ugyanannak a problémának a megoldására vonatkozik, mégpedig arra, hogy a termelő mint olyan és mindenki más milyen arányban részesedik az összhozadékból.

b) És ugyanez a helyzet a termelési folyamat irányításának megosztását illetően is. A társadalmi termelés irányítása különböző rendelkezések egész sorából tevődik össze. Ide tartozik,

1. hogy mit és mennyit kell termelni, azaz milyen mennyiségű árut, szolgáltatást kell az érintett termelői ágazat által biztosítani a fogyasztók számára;

2. hogy milyen módon kell a termelésnek zajlania, azaz hogy milyen alapanyaggal, emberi munkaeszközzel és munkafolyamatban kell dolgozni. És végül,

3. hogy milyen feltételek között kell ezeket az emberi eszközöket foglalkoztatni (hőmérséklet, atmoszféra, egészségügyi rendelkezések, munkaidő és a munka intenzitása, bérezés stb.).

Egy tisztán tőkés magángazdaságban az összegi ilyen rendelkezést a termelőeszközök magántulajdonosa határozza meg a saját kénye-kedve szerint. Eddig a munkásság csak közvetett módon, politikai harc és a tulajdonképpen munkásharc útján, tehát törvényes rendeletek és kollektív munkaszerződések elérésével gyakorolható hatást a munkafeltételek tartalmára és talán még a munkafolyamatok kiválasztására is, persze csak ha ezek valamelyest befolyásolták a munkafeltételeket. Az üzemen kívül – mint állampolgár és szakszervezeti tag – a munkás azonos jogokkal rendelkező ellenfélként áll szemben a vállalkozóval, de az üzemben a vállalkozó az úr, a munkás pedig annak a rabszolgája. Csak az 1916-os segélyszolgálati törvénnyel kezdődött el az a novemberi forradalom óta nagyobb tempóban haladó fejlődés, amely a közjogilag biztosított szavazati joggal rendelkező munkásképviselőket („munkásbizottságokat”, „üzemi tanácsokat”) létrehozta.

Nyilvánvaló, hogy a „szocializálás”, melynek célja a valódi köztulajdon létrehozása, nem ruházhatja föl a fogyasztók által (állam, község) kinevezett közfunkcionáriusokat az összes olyan joggal, melyek a tisztán kapitalista magángazdaságban egy magánszemély kezében összpontosultak. Így a termelésben elsősorban résztvevő munkás, mint olyan, továbbra is rabszolga maradna. Viszont azt sem teheti meg, hogy az összes rendelkezési jogot egy üzem (iparág) termelőmunkásainak kezébe adja, mert az egyes üzemek (termelői ágazatok) munkásságának fogyasztóit nem lehet az előbbieket kénye-kedvére kiszolgáltatni. Egyrészt tehát a szocializálás mindkét alapvető formájánál – a végeredményt tekintve – azonos mértékben kell meghúzni a határt a termelői és fogyasztói jogok között, másrészt pedig a termelőeszközök valódi társadalmasítása az ellentétes érdekek igazságos kiegyenlítését kívánja meg.

14. A két alapforma kiegészíthetősége

Ha lehetséges, hogy a szocializálás két alapformája (államosítás, kommunalizálás az egyik oldalon, termelőszövetkezet, szindikalizmus a másik oldalon) az ellentétes érdekek kiegyenlítésével egyenlő arányban hozza létre az összes meglévő termelőeszköz köztulajdonba bocsátását a termelők és fogyasztók számára, akkor mindkét alapforma alkalmas kiindulási pontnak bizonyul a szocialista közgazdálkodás eléréséhez, és bármelyik utat is választjuk célunk eléréséhez, nem fogjuk megsérteni a szocialista eszmét.

a) Abból kell kiindulnunk, hogy az összes kifogás, amelyet az „államosítás” megszállott hívei emelnek a termelőszövetkezeti (és szindikalista) szocializálási forma ellen, téves feltételezéseken alapul. Senki sem akarja azt a hozadékot, amelyet az üzemi köztulajdonban álló termelőeszközök használata által hoznak létre, az üzemben dolgozók között maradéktalanul

felosztani. Sokkal magától értetődőbb az, hogy ennek a hozadéknak egy részét általánosabb célokra adják át. És amíg ennek a résznek az abszolút nagyságát nem tudjuk kiszámítani és rendeletbe foglalni, addig a relatív nagyságáról el lehet mondani, hogy egy üzem (iparág) összhozadéka általános célokra szánt része annál nagyobb, minél nagyobb az üzemben (iparágban) a termeléshez használt termelőeszközök összértéke (föld- és állóeszközérték) a foglalkoztatott dolgozók arányában tekintve. Ezzel elkerülhető lesz, hogy az egyes üzemek (iparágak) dolgozói saját oldalukról nézve a föld- és tőkejáradék bevonásával tőkésekké, az idegen munka kizsákmányolóivá váljanak.

b) És fordított esetben ugyanez a helyzet, vagyis hogy az államosítás (kommunalizálás) helyes alkalmazásánál megalapozatlanok maradnak azok a kifogások, amiket a bérmunka rendszerének esküdt ellenségei épp a szocializálás ezen típusa ellen juttatnak kifejezésre. A bérmunka nem önmagában véve, hanem csak a „tőke és bérmunka” ellentétének elemeként összeegyeztethetetlen a szocialista közgazdálkodással; vagyis abban az esetben, ha a kapitalizmus és a termelőeszközök különtulajdon uralkodik és az ebből a tulajdonból kizárt bérmunkásokat ki lehet zsákmányolni. Ott, ahol nincs többé különtulajdon ill. tőkés kizsákmányolás, a bérezés csupán a termelőket illető termelési hozadék termelők közti elosztásának technikai formája. Az már pusztán technikai különbség, hogy egy termelőszövetkezeti üzemben – miután egy jelentős összeget már átadtak az államnak, községnek vagy egyéb közcélokra bocsátottak – a maradékot nyereségként osztják-e szét az üzemben a dolgozók között, vagy egy tisztán állami üzemben megfelelő összegű bérként juttatják-e el a munkásoknak. Mégsem mondhatjuk, hogy a bérezés ezen technikai formája szükséges és elválaszthatatlan része lenne az államosítási (kommunalizálási) szocializációs formának. Határesetként említhetjük azt, amikor egy tisztán állami üzem az üzemi gazdálkodás nyereségének egy részét „nyereségrészesedés” formájában bocsátja a megállapított munkabér mellett a dolgozók rendelkezésére (mint ahogy ezt már a magángazdálkodás idején is megtette néhány tőkés üzem).

Ebben az esetben még ez a kicsiny technikai különbség is eltűnik, és a szocializálás két alapformája – már ami a termelési hozadék elosztását illeti – tőkéletesen megegyezik.

c) Éppoly helytelen lenne, ha a termelő munkás szempontjából kiindulva a termelőszövetkezeti-szindikalista szocializálási formát részesítenénk előnyben, csak mert az a dolgozónak hatékonyabb részesedést biztosítana a termelés irányításából, mint az államosítási forma. Ugyanis az egyik szocializálási forma előnyben részesítése a másikkal szemben csak addig érvényesülhetne, míg az állami, községi üzem ragaszkodna ahhoz a magánkapitalizmusból fennmaradt antidemokratikus üzemszervezési formához, amely a munkást az összes üzemen belüli szavazati jogtól megfosztja. Erre azonban lényegéből adódóan semmi szüksége sincs. Ahogy korábban

már láthattuk, a privátkapitalista üzem is rákényszerült „szociálpolitikánk” fejlődésével, az 1916-os segélyszolgálati törvény és az 1918/19-es forradalmi előrelépések által arra, hogy az üzemi tagok által megválasztott „munkásbizottságoknak” („üzemi tanácsoknak”) némi közjogilag elismert részesedést biztosítson az üzem igazgatásából. És mennyivel alkalmasabb egy ilyen továbbfejlődésre a már nem kapitalista hanem szocializált üzem, azaz az állami, községi, fogyasztói szövetkezeti üzem! A munkafeltételek írásban való rögzítésére gyakorolt döntő befolyás, az alkalmazott munkafolyamatok meghatározásában történő együttműködés és az ezen kívül eső üzemi igazgatásban való tanácsadó és tudomásul vevő részvétel is minden további nélkül biztosítható az üzemi munkások és alkalmazottak választott képviselői számára az állami üzemben, éppígy a fogyasztási szövetkezeti termelőüzemben is.

Más szóval: a termelési folyamat irányításának megosztását, mely egyaránt megfelel a termelők és fogyasztók érdekeinek is, ugyanúgy meg lehet valósítani államosítás útján, mint a szindikalizmuson keresztül.

15. A termelők és fogyasztók érdekellentétének kiegyenlítése

Eddigi szemléltetésünk legfontosabb következtetése az, hogy sem a termelőeszközöknek a tőkések privát hatalmi szférájából a közösség nyilvános szerveinek hatalmi szférájába való áthelyezése (államosítás, kommunalizálás), sem pedig ezeknek a magántulajdonból a termelésben résztvevők közös tulajdonába való áthelyezése nem elég önmagában a valódi szocialista köztulajdon létrehozásához. Emellett a két intézkedés mellett szükséges még a tulajdonfogalom belső átalakítása is, a mindenkori különtulajdon teljes alárendelése a közösség közös érdekének. Itt érvényesül az a bernsteini gondolat, mely kiemeli azoknak az intézkedéseknek a jelentőségét, melyek által már a jelenlegi tőkés társadalomban is csökkenteni akarták a privátkapitalista gazdálkodási mód káros hatásait (az ún. „szociálpolitikáról” van szó). Ezek az intézkedések – mint látjuk – ahhoz, hogy a szocializálás tökéletes legyen, még akkor is szükségesek lesznek, amikor a tőkés magántulajdon már teljesen felszámolták és társadalmi különtulajdonnal váltották fel, lehet ez akár a fogyasztói funkcionáriusok különtulajdona vagy akár egy termelőközösség különtulajdona. Ezzel a különtulajdonnal szemben is kötelező lesz a termelési hozadékot a társadalom rétegeinek érdeke szerint egyenlően felosztani és a „termelést, a gazdasági életet a közösség ellenőrzése alá vonni”. Csak így lehet a társadalmi termelőviszonyokat továbbvinni azon a fejlődési úton, mely az egyes személyek „magántulajdonától” vezet az egyes társadalmi rétegek „különtulajdonán” át a társadalmi „köztulajdonhoz”.

16. A termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele, avagy az „ipari autonómia”

Így tehát a „szocializálás” – a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele – a magántőkés termelési mód két olyan átalakított formájából tevődik össze, melyek egymást kiegészítve létrehozhatják a valódi köztulajdont. Ezek egyike a termelőeszközöknek az egyes magántulajdonosok hatalmi szférájából valamely társadalmi funkcionárius hatalmi szférájába való áthelyezés, másika pedig a közérdekű társadalmi termelés jövőbeni vezetőinek hatalmi hatáskörének közjogi leszűkítése.

Ennek a két változtatásnak az egy időben történő bevezetése által nem az a valami fog létrejönni, amit manapság államosításnak szokás nevezni, de amely a valóságban csupán egy államkapitalizmus (vagy fogyasztói kapitalizmus), és nem is az a valami, amit manapság temelőszoövetkezeti-szindikalista szocializálásnak szokás nevezni, de amely a valóságban csupán egy termelői kapitalizmus. Hanem az fog történni, hogy létrejön a termelőeszközök társadalmisításának egy olyan új és tökéletes formája, amelyet a következőkben „ipari autonómiának” fogunk nevezni.

17. Mi ez „ipari autonómia”?

Az ipari autonómia azt jelenti, hogy minden iparban (az ipar itt az angol „*industry*” szó értelmében áll, tehát magában foglal minden tervszerű gazdasági tevékenységet, a mezőgazdasággal bezárólag) a termelőfolyamat eddigi irányítói, vagyis a magántulajdonos ill. az általa kinevezett termelési vezető helyébe a termelésben résztvevő munkások lépnek majd. Ugyanakkor a tulajdon azon része válik effektív főtulajdonná, melyet az állami szociálpolitika korlátozó intézkedései erőszakoltak rá a termelőeszközök priváttőkés tulajdonára. Hogy ez az ipari autonómia államosításként jelenik-e meg azokkal az utólagos korlátozásokkal, melyek a közösség köz-funkcionáriusaira átruházott hatalmi jogokat érintik és a termelésben közvetlenül résztvevők javát szolgálják; vagy épp fordítva, hogy egy ipar termelőeszközeinek a termelők tulajdonába helyezése egészül-e ki az így létrejött különtulajdon utólagos közjogi, a fogyasztók érdekeit szolgáló korlátozásával, mindez a létrejött „ipari autonómia” lényegét tekintve már érdektelen lesz.

18. Az ipari autonómia megvalósulása

Egy iparág „ipari autonómia” formájában történő szocializálása az esetek különbözőségét tekintve többféleképpen mehet végbe. Egyes üzemek

szocializálása „megszervezés” (Schäffle elnevezése alapján) formájában is történhet, melynek klasszikus példáját még az ún. tőkés társadalmi rendben is immár évtizedek óta sikeresen működő jénai „Carl Zeiss Alapítvány” nyújtja. A jelenlegi helyzetet tekintve sokkal nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a lehetőségnek, hogy az olyan iparok, melyek teljes egészükben még nem értek meg a központi „államosításra” és talán soha nem is fognak megérni rá, az ipari autonómia értelmében mégis azonnal szocializálhatók, vagyis társadalmi köztulajdonba vehetők. Az autonómia egy ilyen módon szocializált ipar esetében különböző formában jelenhet meg:

1. Az érintett iparág minden üzemét összefogó szindikátus az állami központi kormányzattal szemben olyan autonómiával rendelkezhet, melynek korlátait csak a fogyasztók feltétlenül figyelembeveendő érdekei szabhatják meg.

2. Az egyes üzemek az ezeket összefogó és igazgatásokat részben központilag meghatározó szindikátussal szemben gyakorolhatják autonómiájukat.

3. A szindikátus valamint az egyes üzemek igazgatásán belül a legfelsőbb ügyvezetéssel szemben megjelenik egy bizonyos mértékben korlátozott autonóm jogi szféra, mely a termelésben résztvevők egyéb rétegeinek (a szűkebb értelemben vett munkásoknak és alkalmazottaknak) biztosítja az őket érintő ügyek fölötti önálló döntési, irányítási jogot.

Hogy milyen úton-módon érvényesítik érdekeiket a fogyasztók ezekkel az „autonóm” iparokkal szemben, az megintcsak az esetek különbözőségétől függ. A gazdálkodás közös célja itt az, hogy a fogyasztói szervezetek (állam, község, fogyasztási szövetkezetek és egyéb célból alakult szövetségek) beleszóllhassanak a szindikátusok és az egyes üzemek kötelezően és nyilvánosan meghatározott szükségleti megállapodásába, amely intézkedés szerint a cseregazdálkodáson alapuló termelést a piacon a szükségletek kielégítésén alapuló termelés váltaná fel. Amíg a tisztán szükségleti termelés nem valósulhat meg teljes egészében, addig a ma uralkodó, egyének közti cseregazdálkodás helyébe először a különböző iparágak egymás közti cseregazdálkodása lépne. Ebben a helyzetben tehát az egyes iparágak nem csupán a szükségletek kielégítése szerint, hanem részben a piac számára is termelnének (itt főleg az exportkereskedelemtől lenne szó). Ebben az esetben még az is előfordulhat, hogy egy üzem aránytalanul magas hozadékot érne el, míg a másik még a munkások bérezéséhez szükséges összeget sem tudná kitermelni. Amíg egy és ugyanazon képviselői iparág különböző üzeméről van szó, természetesen az egyik üzem elmaradását a másik üzem többletével kell kiegyenlíteni; a technikailag teljesen elmaradott üzemeket pedig a szindikátusnak be kell záratnia. Ettől eltekintve minden autonóm üzemnek és éppígy minden autonóm szindikátusnak is úgy kell termékeinek árát megszabnia, hogy az

üzem összhozadéka tartósan biztosítani tudja a termelésben résztvevő dolgozók megfelelő megélhetését. A fogyasztók azon termelők csoportja általi kiuzsorázását, akik az autonóm üzemet vagy szindikátust képezik, úgy lehet megakadályozni, hogy a fogyasztók szervezeteinek közjogilag biztosítjuk az ármegállapításba való beleszólási jogot. A fogyasztók részvétele a termelés irányításában szintén korlátozza a termelők autonómiáját. Ez abból a 14. pontban tárgyalt elvből adódik, miszerint minden üzem (iparág) összhozadékát két részre kell osztani, és ebből esek az egyik rész bocsátható a termelésben résztvevő munkások rendelkezésére, míg a másik részt – pl. adó formájában – a fogyasztók közös céljainak megfelelően használják fel. Eszerint az elv szerint a felosztás megállapítása a következőképpen történik. Az általános fogyasztói célokra való ráfordítás abszolút összegének megállapítása után a költségek fedezetét aszerint osztják fel az egyes iparágak (üzemek) között, hogy mekkora a termeléshez fölhasznált termelőeszközök összértéke a foglalkoztatott munkások számához viszonyítva. És minél nagyobb ez az összérték (föld- és munkaérték), annál többet kell az iparágnak (üzemnek) saját hozadékaából a köz javára beszolgáltatnia. Csak az így fennmaradó hozadék-rész állhat az érintett termelőközösség rendelkezésére külön céljai megvalósításához (pl. tartalékolás, üzembfejlesztés, a munkások bérezése, nyugdíjazás stb.). A társadalmi össztermelés által kielégítendő általános fogyasztói szükségleteket tekintve a termelői autonómia már a közgazdálkodásnak ezen a fokán is, ahol pedig még nyoma sincs a tisztán szükségleteket kielégítő gazdaságnak, korlátozva van. Hogy ez a korlátozás meg ne szűnhessen, arról megint csak a fogyasztói szerves gondoskodnak (állam, község, fogyasztási szövettek). Éppen ezért van beleszólási joguk az autonóm iparok irányításába.

19. Az ipari autonómia előnyei az államosítással szemben

A témában nem jártas egyén a „szocializálás” megvalósítását rendszerint az egyszerű államosítás formájában képzei el. A legtöbb olyan kifogás, amelyet általában a „szocializálás” ellen emelnek, épp abból adódik, hogy nem tesznek különbséget a társadalmi tulajdonbavétel és az államosítás között. Az egyik ilyen kifogás úgy hangzik, hogy a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele csak néhány olyan termelői ágazatnál lehetséges, amelynek üzemei már „érettek” a központi irányításra, s így nem áll fönn az a veszély, hogy nem lesz gazdaságos a működtetésük; az összes többi termelői ágazatnál pedig ki kell várni, hogy ha lassan is, de megérjenek erre a változtatásra, no és egy csomó termelői ágazat nem is ebbe az irányba, hanem egyenest az ellenkező irányba fejlődik, így ez utóbbiak sosem fogják elérni a gazdaságos szocializálás fázisát, anélkül, hogy ne csökkentenék a termelőerők létszámát. A másik ilyen kifogás pedig

az, hogy bármiféle szocializálás törvényszerűen bürokratizmushoz, sematizáláshoz és így az egyéni kezdeményezés elfojtásához vezet.

Minden olyan kifogás helyeselhető, amely a centralista „államosításra” még nem alkalmas termelőágazatokra vonatkozik. Ezek azonban nem érvényesek a szocializálással, az általános jelenséggként megfigyelhető tőkés tulajdon szocialista köztulajdonnal való fölváltásával szemben. Mert mint láthattuk, ez a szocialista köztulajdon semmi esetre sem egyezik meg az állami tulajdonnal. Az államosítás csak egy formája a szocializálásnak, és a szocializálás bármely formáját csak akkor ismerhetjük el valódi szocializálásként, ha a termelőviszonyok szabályozása úgy megy végbe, mint ahogy azt az ipari autonómia fogalmánál leírtuk.

Az ipari autonómia formájában történő szocializálással szemben emelt ellenvetések, melyek rendszerint a centralizáló államosítást kifogásolják, immár tárgyaltanok. Ez a forma kizárja a bürokratikus sematizálást és a merevséget, nem fojtja el az egyéni kezdeményezést, sőt lehetőség szerint még elő is segíti azt, mivel annak a lehetősége, hogy egy ilyen kezdeményezés a gyakorlatban teljesüljön, az autonómia által kiterjed az üzemben érdekelték azon körére is, akiknek a tőkés magángazdaságban nem volt lehetőségük kezdeményezéseik gyakorlati oldalát megtapasztalni. A nem gazdaságos működés veszélye pedig legfeljebb csak akkor állhat fenn, ha a magántulajdonost kizárják a termelésből és így a haszonlesés már nem szolgáltatathat állandó ösztönzést a lehető leggazdaságosabb termelésre. De amint mindjárt meglátjuk, a termelőeszközök pusztá szocializálásával még nem feltétlenül lép ki a privát önzés a termelés motiválóinak sorából; a termelőeszközök szocializálása által a közgazdálkodás előfázisában a privát önzést könnyen a lehető leggazdaságosabb és legjovődelmesebb termelés hajtóerejévé tehetjük, még a fokozott mértékű termelésnél is.

20. A termelőeszközök szocializálása: a munka emancipációja. A munka szocializálásának továbbfejlődése

Ennek az írásnak az első mondataiban a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételét a közgazdálkodás első fázisának neveztük. Azt mondtuk, hogy ebben a fázisban a szocializálás mindössze fölszabadítja a rabszolgamunkát és a termelési folyamatban a „tőke” által kizsákmányolt „bérmunkát, de nem veszi társadalmi tulajdonba. Ténylegesen elképzelhető egy olyan állapot – minden valószínűség szerint a jövőben nálunk is nagyobb mértékben fog megvalósulni –, amelyben a tárgyi termelőeszközök köztulajdonba kerülnek, ezzel szemben a termelő munkás saját munkaerejéhez való privát jogának mint a munkája időtartalmának és minőségének megfelelő termelési hozadékból való részesedési jogának elismerése még meglehetősen sokáig várhat majd magára. Ennek oka az, hogy az autonóm termelőüzemben a saját

ügyeit önmaga intéző termelőközösségnek, pl. az üzemben dolgozók (vezetők, alkalmazottak, munkások) összességének önállóan kell döntenie munkája feltételeiről, különösen az egyes csoportoknak fizetendő bérekről. Azonban az ipari munkásság erőteljesen kifejtett szolidaritása ellenére is úgy tűnik, hogy döntését nem az összes résztvevő munkaerejének szocializálása értelmében fogja meghozni. A bérezés alapjául valószínűleg nem az egyszerű egyenlőség vagy az „azonos munkaidőért azonos bért”-elvet fogják alapul venni, de még csak nem is a szükségletek különbözősége alapján fognak dönteni (pl. aggregény vagy családapa), hanem inkább az „azonos bért azonos teljesítményért”-elv szolgál majd az ipari bérezés általános irányvonalául, azért, hogy a lehető legjobb „kezek és fejek” odacsalogatásával növeljék a részesedés szerinti termelési hozadék abszolút nagyságát. De ezzel a felfogással már el is fogadták ennek az elvnek az ellenkezőjét is, vagyis hogy „különböző teljesítményért különböző bér jár”.

A közgazdálkodás ezen első fázisában az ipari vállalkozó erre specifikálódott tehetsége nemhogy rosszabb, de még jobb fizetést tud majd kicsikarni magának, mint amennyit a mai kapitalista államban kap, ahol normális esetben a termelési hozadék legnagyobb része nem magát a vállalkozót, hanem az őt finanszírozó tőkést illeti (lásd 5. pont). De nem csak a bérezésről van szó, a gazdaság is sokkal korlátlanabban fog működni, mint a mai tőkés gazdaság, ahol is a bankok finánciókéja „kontrollálja” az ipart. Ugyanis életre fog kelni egy különleges vállalkozói faj: a finánciális vállalkozó, amely messzemenőleg az összes többi ipari vállalkozás fölött fog állni.

Valójában tehát a termelőeszközök szocializálása távol áll attól, hogy a privát haszonlesés hajtóerejét kikapcsolja a termelésből, ezzel gyengítve a termelőerőket, csökkentve a társadalmi termelőmunka produktivitását. A közgazdálkodás első fázisában csupán a munka emancipálódása valósulhat meg és így a szocializálás által a gazdasági haszonlesés kifejtheti motíváló hatását a termelésben résztvevők egészen jelentős körében. Az első fejlődési fázisban a különböző bérezés, a különböző csoportok különböző mértékű nyereségrészesedésének formájában történő termelési hozadékfelosztás jellemzi majd a társadalmiasított ipart. A magántulajdonosok kapitalizmusának tőkés szelleme a munkások kapitalizmusában fog újra kísérteni; a tárgyi termelőeszközök magántulajdonának immáron lehetetlené tett kizsákmányolása helyett először annak a privát jognak a korlátlan kizsákmányolása fog uralkodni, melyet minden egyes munkás saját munkaereje fölött gyakorolhat. És talán beteljesedik az angol szocialista B. Shaw azon sejtelme is, miszerint a társadalom végső kizsákmányolója a tehetséges szellemi munkás lesz majd. Csak lassanként fog létrejönni az autonóm termelésben – az osztály harc befejeződésével a tőkések és nincstelen proletárok közt elmérgesedett helyzet enyhülésének eredményeképpen – az a közösségi szellem, mely előfeltétele annak, hogy a közgazdálkodás a

második fázisba ill. olyan magasabb fejlődési fokra léphessen, ahol a tárgyi termelőeszközök éppúgy, mint a munkaerő köztulajdonban lesznek, mivel mindenki képességei szerint járulhat hozzá a társadalmi termeléshez és szükséglete alapján részesedik a közösségi termelés hozadékából. Az ipari autonómia sajátos szocializálási formája, mint ahogy az a 18-as pontban leírva áll, különösképp elősegíti ezt a fejlődést, mivel megteremti a lehetőséget ahhoz, hogy az egyes ember egoizmusa helyébe először egy már „szocializált” csoportegoizmus, az autonóm különcsoport egoizmusa léphessen. De ezen felül a közgazdálkodás első fázisából a másodikba való átmenetét már nem lehet gazdaságpolitikai intézkedésekkel lényegesen előremozdítani, a folyamat fölgyorsítására sokkal inkább azok a különféle kultúrpolitikai intézkedések alkalmasak, amiket a „képzés szocializálása” megnevezés alatt foglalhatnánk össze. De ezek részletes tárgyalására csak egy másik írásban kerülhet sor.

21. Mi most a teendő? – A szocializmusra való nevelés

Az eddigi leírásnak az volt a feladata, hogy képet adjon a gyakorlati szocializmus céljairól. Ezen célok eléréséhez, tehát a valódi szocialista közgazdálkodás megteremtéséhez több út is vezethet. Ilyenek

a) elsősorban azok a politikai akciók, melyek az egyes termelői ágazatok állami törvények és közcélokat szolgáló rendeletek általi szocializálását célozzák;

b) másodsorban az olyan fejlődést előmozdító (fogyasztói- és termelő-) szövetkezeti törekvésekben való részvétel, melyek kényszer nélkül szabad verseny útján jönnek létre;

c) harmadsorban pedig a munkásosztály gazdaságpolitikai akciói, melyek a tőkés magántulajdon belső átalakítását akarják megvalósítani az egyes üzemekben úgy, hogy tarifaszervezéseket próbálnak kötni és a munkásszövetségek és a választott munkásképviselek beleszólási jogainak szerződésszerű elismerését próbálják kikényszeríteni.

Az utóbb említett harcmodor következetes folytatását forradalmi időkben az a harc jelentette, mely a tőkés vállalkozó termelési folyamat fölötti uralmánál közvetlen megszüntetéséért és a termelési folyamat közüzemi kontroll alá helyezéséért folyt, mint ahogy még máig is küzdenek ezért több üzemben is a Spartacus Szövetség programja alapján.

Azokat, akik a szocializmus ideálját elfogadják, még ez az utóbb említett eszköz sem riaszthatja el. Ez nem a szocializálás valamiféle erkölcsi parancsolatok alapján elvetendő eszköze. Mint ahogy a politikai forradalom sem a politikai szabadság kivívásának erkölcsileg elvetendő eszköze. Ellenkezőleg! Épp a munkásosztály ezen általános és „direkt” akciójának van meg a társadalmisítás egyéb módszereivel szemben az a felbecsülhetet-

len előnye, hogy az előbbi a szocialista gazdasági rendért vívott küzdelemben a legerősebben épp azt a pszichikai hajtóerőt váltja ki ill. fejleszti ki a proletariátusban, amely nélkül egy ilyen gazdaság nem maradna fenn hosszabb ideig, de még kevésbé tudna a közgazdálkodás első fázisából egy magasabb fázisba lépni. (Vö. Spartacus-program) Mégis, az ilyen szocializálási akciót csak addig lehet sikeresen alkalmazni, míg a forradalmi idők tartanak és úgy is csak azon feltétel alatt, hogy a forradalom után a tőkés iga alól felszabadult nép akaratából uralomra jutott legfelelősebb hatalom, az összes termelő és fogyasztó közös érdekeinek képviselőjeként utólagosan elismeri a politikán kívül álló „direkt” akció által létrehozott szocializálást. Ha ez az előfeltétel nem valósul meg egyértelműen, és nem is várható, hogy valaha is bekövetkezik, akkor a politikai akció, az elvtársi önszegélyezés és a kedvezőbb munkafeltételek szerződésbeni elismeréséért folyó szakszervezeti harc területén kívül csak az eljövendő generációra gyakorolt szakadatlan nevelői ráhatással lehet elősegíteni a szocialista közgazdálkodásra való áttérést. Ez azoknak az embereknek a nehéz feladata, akik szenvedélyes vágyakozásának és forradalmi túlfűtöttségének sosem fog megfelelni a társadalmi termelési viszonyok lassú és mindenféle akadályba ütköző fejlődése.

Karl Korsch:

A németországi politikai munkástanácsok problémájának változásai*

I.

Az 1918. november 9-e utáni németországi politikai helyzet alakulásának ellenforradalmi jellege leginkább a munkástanácsok történetében mutatkozik meg. Azokból a forradalmi munkás- és katonatanácsokból, amelyek 1918 novemberében a szuverenitás általánosan elismert szerveiként gyakoroltak proletárdiktatúrát mind a birodalom, az állam, a községek, mind pedig a hadsereg fölött, nem maradt más, mint egy rakás hatalomtól és eszközeitől megfosztott „kommunális munkástanács”. Ezek már csak maradványai egy elmúlt forradalmi korszaknak; még éppen megtűrük őket, de már nem fogadják el. Ebben a száználmas létformában tengődik még egy ideig sok kommunális munkástanács, bár néhány helyen még ma is vannak bizonyos funkcióik, de csak akkor gyakorolják ezeket, ha a kommunális irányítószervek és a helyi proletariátus között konfliktusra kerül sor. Valódi, forradalmi értelemben vett politikai tanács nálunk 1919 vége óta egyáltalán nem létezik. A legális „üzemi tanácsok” és azok a testületek, melyek teljhatalommal rendelkeznek, de egyébként a tanácsok elve alapján szerveződnek (bizalmiak és funkcionáriusok az üzemekben, tanácsegyesületek valamint tanácsközpontok, munkanélküli tanácsok, háziasszonyok tanácsa és hasonlók) néha ugyan még be-betöltenek politikai funkciót is – a szakszervezetekhez hasonlóan –, de valódi szerepük szerint már csak gazdasági tanácsok, és előfordulhat az is, hogy még csak nem is tanácsok. És bár a forradalmi „katonatanácsokat” sem törölték még el egészen és hivatalosan nem nyilvánították őket illegálisnak, de gyakorlatilag már rég nincsenek katonatanácsok.

---

* Amikor Korsch ezt a cikket írta (1920 decembere), már csatlakozott az USPD baloldali szárnyával a VKPD-hez. Azokat az ideológiai mellékokokat vizsgálja, amelyek miatt „a tanácsok intézményrendszere gyorsan szétesett”. Amikor Korsch az ideológiai tisztaság hiányát kritizálja, mely még a „tanács-eszme legelvhivatottabb képviselőinél” is előfordul, akkor mindenekelőtt Ernst Däumigot és Richard Müllert érti ez alatt, akik a munkás- és katonatanácsok végrehajtótanácsához tartoztak, és később a tanácseszme teoretikusaiként váltak ismertté. A „tanácseszme” önállósulásának gondolatával szemben – különösen Däumignál – Korsch rámutat arra, hogy a politikai tanácsok forradalmi értelemben sem nem öncélú létesítményei, sem nem céljai a proletármozgalomnak, hanem „elválaszthatatlan egységben állva” a proletárforradalommal teljesen egybeolvadnak azzal. Ez a cikk már csíráiban tartalmazza Korsch későbbi kritikáját a tanácseszme önállósulását illetően. (In: *Die Aktion. Neue Zeitung*) (A későbbi kiadás megjegyzése.)

Tehát a politikai munkástanácsok mint valóban létező intézmények történetét Németországban legfeljebb 1919 végéig jegyezhetjük. Innentől kezdve tanácskérdésről csak annyiban beszélhetünk, amennyiben a különböző politikai irányzatok ezen témához való alapvető és taktikai hozzáállásának megváltozását tárgyaljuk.

Ha visszatekintünk a németországi politikai munkástanácsok egészének fejlődési történetére, úgy a tanácsintézmények hanyatlását majd széthullását az ismert, valós fő okok mellett – amelyek persze az általános gazdasági és politikai fejlődés területén alapozódtak meg – még bizonyos ideológiai mellékokokra is visszavezethetjük. Az a rövid időszak, amikor egy időálló proletárdiktatúra felépítésének valós feltételei tényleg jelen voltak, azért maradt kihasználatlanul, mert a forradalmi proletariátus legnagyobb része – beleértve magukat a működő „tanácsokat” is – egyáltalán nem ismerte fel a szerveződés alapjait és a forradalmi tanácsrendszer által betöltendő lényeges feladatokat.

1. A legfontosabb organizatorikus hiba az volt, hogy a politikai tanácsokat – a tanácsrendszernek nem megfelelő módon – a szocialista pártok hozták létre – ráadásul rendszerint egyenlőségi elven alapulva –, és nem az üzemek és munkakörök alapján egyesült proletárok választották meg. Ez kezdetben persze szinte elkerülhetetlen volt, mivel Németországban egy csapásra, majdnem egyetlen nap leforgása alatt a legkisebb helyen is létrejött egy-egy munkástanács. Még a legkisebb parasztközösségek is megválasztották a saját, aligha proletár jellegű „munkástanácsukat” – egyfajta politikai mimikriából, illetve azért, hogy megvédjék magukat attól, hogy a legközelebbi városi munkástanács beavatkozzon belső közügyeikbe! De ezt a hibát, ha a valódi tanácsalkotmány később megfelelően megerősödött és letisztázódott volna, még a rákövetkezendő hónapokban jóvá lehetett volna tenni. De ez szinte sehol sem történt meg. Néhány népszerűtlen tagot ugyan „elbocsátottak”, és a csalódott romantikus forradalmárok szabad akaratukból visszaléptek, de a politikai munkástanácsok tagjainak nagy többsége „rátapadt” posztjára, egészen addig, míg az egész tanács-csodának többé vagy kevésbé kényszerűen véget nem vetettek.

2. A politikai tanácsok feladatainak leg súlyosabb következményekkel járó félreismerése az volt, hogy a „szuverén” tanácsok sokszor, sőt szinte mindig megelégedtek egy gyakran nagyon hatástalan „kontrollal”, mikor pedig teljes törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalommal kellett volna rendelkezniük. Ezzel az önkorlátozással nem csak a tanácsok későbbi elfojtása és félreállítása lett előkészítve, amit az újonnan létrehozott demokratikus államhatalmi szervek végeztek el, hanem a forradalom előtti jogrendszer és hatalmak nagy része is szinte érintetlenül maradt. Így nem csak a forradalom előtti bíróságok és a régi bürokrácia folytathatta lélegzétvételnyi szünet után meglehetősen zavartalanul korábbi tevékenységét, hanem egy csomó forradalom előtti törvényhozó szerv is. Csak a

Nagyberlini „Végrehajtó Tanács” próbálta, amíg hatalma volt hozzá, a régi hatalmakat teljesen felszámolni: megszervezte magának a teljes törvényhozói és ellenőrző hatalmat és csak a „végrehajtó hatalmat” engedte át a Nagyberlini Munkás- és Katonatanácsok által ezzel megbízott hat „népi meghatalmazott” „tanácsának”. Ezzel szemben a legtöbb városi és vidéki kommunában – maguk is a „törvényhozó” városi- és községi képviselőkkel szembenállva – csupán a kontrollra szorítkoztak. Így tehát a Poroszországban és másutt a háromosztályos választójog alapján megválasztott kommunális törvényhozó hatalom szerveit nem tekintették megszüntetettnek, mint a birodalom és a legtöbb kisebb állam törvényhozó szerveit, hanem jogerősnek ismerték el. A birodalmi, állami és községi végrehajtóhatalmat (a vidéki vagy szövetségi tanácsokat, kormányfőket) ugyanígy csak kivételes esetben iktatták ki, rendszerint arra szorítkoztak, hogy ezek tevékenységét „kontrollálják, aminek jelentősége napról napra csökkent. Ahhoz azonban már egyáltalában nem volt bátorságuk, hogy „független bíraskodást” gyakoroljanak és teljesen elégedettek voltak, noha már a kezdet kezdetén szembeötlő volt ez a hiány. A tanács hatalom helyi képviselőinek zavaros viselkedése mellett a mulasztások nagy részében a „Népi Megbízottak” tanácsellenes „Tanácsa” volt hibás, de még a későbbiekben oly forradalmi Nagyberlini „Végrehajtó Tanács” sem menthető fel egészen a bűnösség alól, mivel 1918. november 11-én kibocsátott egy rendelkezést, melynek első mondata így hangzott: „Minden kommunális, tartományi, birodalmi és katonai hatóság folytassa eddigi tevékenységét!” (Richard Müller) A novemberi forradalom utáni első időkben ilyen zavarosság uralkodott a tanácsdiktatúra lényeges feladatait illetően még a forradalmi tanácseszmé legelhivatottabb németországi képviselői között is.

3. A politikai tanácsok feladatainak egy másik félreismerése, amely a rákövetkező időben nagyon károsan hatott, az volt, hogy nem tudták, hogyan válasszák el a politikai tanácsok feladatait a gazdasági tanácsokétól – ami a szocialista társadalmi rendbe való átmenet idején rendkívül szükséges lett volna. November után még hónapokig óriási zavar uralkodott az efféle különválasztásokat illetően, ami által a kormány, a polgárság, az SPD, a szakszervezetek és a tanácsrendszer nyílt és álcázott ellenségei előtt lehetővé vált, hogy a munkástanácsok gazdasági és politikai feladatait egymás ellen kijátsszák. Így például a jobboldali szocialista párt vezető tagjai 1919 kezdetén az követelték, hogy a tanácsok egy ideig csak „gazdasági” feladatokat lássanak el, míg a szakszervezetek épp fordítva, csak „politikai” feladatok ellátására ösztönöztek. Az egésznek úgy lett vége, hogy az új birodalmi alkotmány 165. cikkelye előírta, hogy a csupán gazdasági feladatokra szorítkozó munkástanácsok (üzemi tanácsok, kerületi munkástanácsok, birodalmi munkástanács) mellett még olyan munkaközösségek egyesített gazdasági tanácsokat (kerületi, birodalmi gazdasági tanácsok) is hozzanak létre, amelyek „alapvető jelentőségű

szociálpolitikai és gazdaságpolitikai törvénytervezeteket” véleményezhetnek és indítványozhatnak, és amelyek egyes „ellenőrzési és irányítási feladatokat” is magukra vállalhatnak. A birodalmi alkotmány ezen határozataiban tehát nem csak az egész gazdasági rendszer, hanem minden, ami a politikai tanácsrendszerből a forradalom utáni Németországban legális intézményként megmaradt, meglelte papírra fektetett kifejezési formáját.

II.

Ha a politikai hatalom változásait lépésenként akarjuk nyomon követni, akkor először is a következő periódusokat kell megkülönböztetnünk:

1. A tulajdonképpeni tanácskorszak 1918 novemberétől 1918. december 16-ig, az első tanácskongresszusig. – Az átmeneti tanácsuralom időszaka után, 1919. január 19-én került sor a nemzetgyűlési választásokra és február 6-án a weimari nemzetgyűlés összehívására.

2. A demokratikus és a tanácseszme közötti harc időszaka, amely a gazdasági tanácsrendszer alapjaiban való elismerésével és a politikai tanácsrendszer végérvényes elutasításával végződött. Ezt a határozatot a kormány az 1919 február-márciusi rajna-vesztfáliai, középfelnémet és nagyberlini vidékeken lezajlott nagy általános sztrájk hatására hozta.

3. A még fennmaradt politikai tanácsintézmények maradékának elhalása 1919 végéig (április 8-án II. tanácskongresszus), és

4. a politikai tanácseszme más formában való továbbélése egészen máig.

A politikai tanácsok történetének egymás után következő négy fázisát a következőkben közelebbről kell jellemeznünk.

Az első periódusban ugyan nagyon sürgető és kívánatos volt a külső jobboldali, sőt az SPD és a jobboldali USPD felhívása is a nemzeti gyűlés megalakítására, de ugyanakkor a tanácseszme győzedelmeskedett. Széles körökben – egészen a tulajdonnal és intellektussal rendelkező rétegekkel bezárólag – úgy írt és álmodozott a tanácseszméről, mint egy magasabb rendű és organikus eszméről a mechanikus szavazócédulás demokráciával szemben. Számos olyan dolgot hoztak létre, mint például „a szellemi munkások tanácsa”. Akkoriban a tanácsok szuverenitását általánosan egy olyan provizóriumként ismerték el, mely a nemzetgyűlés összehívásáig élhet.

A következő intézmények léteztek ebben az időben:

a) a népi megbízottak tanácsa, amelyet a Nagyberlini Munkás- és Katonatanácsok választottak; ennek kezében volt a végrehajtó, később a törvényhozó hatalom is;

b) a Nagyberlini Végrehajtó Tanács, a birodalomban és Poroszországban mint a jövőbeni és a régi porosz központi tanács átmeneti képviselője, Nagy-Berlinben mint kommunális munkástanács;

c) tartományi munkás végrehajtó tanácsok az egyes tartományok minden egyes székhelyén;

d) kommunális munkástanácsok, paraszttanácsok minden városi és vidéki községben;

plusz

aa) „munkástanácsok” minden nagyobb üzemben; a nagyvárosokban összeálltak közgyűlésekké, melyeket a végrehajtótanácsok választottak és kötelező irányvonalat és döntéseket határoztak meg nekik;

bb) „katonatanácsok” minden katonai formációnál, a katonai egységeknek megfelelően tagolva illetve egyesítve. Képviselve voltak az első Tanácskongresszuson, ahol hevesen követelték a Nemzetgyűlés összehívását, de maguk számára kivívták katonai vezetői hatalomról rendelkező hét ún. „Hamburgi pont” elismerését. Később, 1919 március elején megrendezték még egy saját „katonatanács birodalmi kongresszust” is Berlinben, ami nem volt jelentős. Hamarosan meglehetősen gyorsan és nyomtalanul tűntek el a régi hadsereg maradványainak felszámolásával együtt.

Az első Tanácskongresszus 1918-ban (amit Däumig az „öngyilkosok klubjának” nevezett) szinte teljesen kiengedte kezéből a politikai hatalmat. A nemzetgyűlési választásokat 1919. január 19-re tűzte ki, a törvényhozó- és végrehajtóhatalmat addig is átengedte a népi megbízottak Tanácsának és megválasztott egy olyan tényleg tehetetlen „Központi Tanácsot”, amely hatásköre csak bizonyos kontrollfeladatokra terjedt ki, és amelyben se kommunisták, se függetlenek nem voltak képviselve – ami következképp az USPD három népi megbízottjának visszalépéséhez is vezetett. Ez a Központi Tanács, amely SPD-funkcionáriusokból állt Cohen-Reuß elnökletével, még az 1919–20-as év fordulójáig tengette gyászos emlékű, bēna, erőtlén életét. Hatalmát ünnepélyesen átadta a birodalomnak a február elején összeült birodalmi nemzetgyűlésen, majd március közepén ugyanígy a porosz üléső nemzetgyűlésnek, ennek ellenére továbbra sem szűnt meg létezni, sőt még a II. Tanácskongresszust is egybehívta a tömegek nyomására; 1919 októberében pedig még egy halovány kísérletet tett a III. Tanácskongresszus egybehívására, de közben egyre inkább engedett figyelmeztetéseinek, szorításainak, és saját akaratából a tanácsok szerepét pusztán gazdasági feladatokra korlátozta azáltal, hogy munkaközöségi „munkáskamarákat” hozott létre – amit azután az SPD-pártkongresszuson és a weimari nemzetgyűlésen leszavaztak, de ma a szóban forgó kormánytervezetekben, melyek a magasabb rendű gazdasági tanácsok, kerületi gazdasági tanácsok, birodalmi gazdasági tanács felépítését irányozzák elő, bizonyos módon újraéledtek. Emellett a Központi Tanács mellett megmaradt az SPD, USPD, KPD-tagokból és demokratákból

(későbbiekben csak USPD és KPD-tagokból) álló forradalmi Nagyberlini „Végrehajtótanács” is – Däumig, Müller stb. vezetésével. Ez a többé-kevésbé illegális intézmény a Nagyberlini Munkás- és Katonatanácsok közgyűlésére támaszkodott. 1919. november 6-án a Noske-csapatok kiűzték a valamikor számára kiutalt kormányházból és a teljesen illegális munka rövid periódusa után átköltözött a „Münzstraße”-ba, ahol „Tanácsközpontként” működött tovább és mára összeolvadt „az UKPD szakszervezeti központjával”.

III.

1919. január 2-án vonult be Noske Berlinbe, a 19-ei nemzetgyűlési választásokon polgári többség lett! A nagy februári és márciusi általános sztrájkhullámok következményeképp a szocializálás és a tanácsok kérdése mégis egyaránt igen nagy jelentőségre tett szert. Ekkoriban a politikai újságokban heves vitákra került sor „a tanácsrendszer és a parlamenti-demokratikus rendszer” képviselői között, ahelyett, hogy megegyezést kerestek volna. Az egyik fél (az akkori USPD nagy része, néhány SPD és egy-két demokrata) az alkotmányban meg akarta kötni a tanácsok kezét, tehát a demokratikus parlament mellett (mint fogyasztói kamara) még egy a tanácselv szerint működő termelői kamarát (munka-kamarát) is életbe akartak léptetni; mások pedig (például Dr. Laufenberg hamburgi kommunista) épp fordítva, azt akarták, hogy a parlamentet mint a polgári érdekek képviselőjét korlátozni kell a tanácsrendszerben; és még más különböző közvetítő álláspontok is voltak. (Ezek közül néhány még ott kísért közöttünk és adott időben biztosan újra fel fognak bukkanni.)

A politikai tanácsrendszernek mint a proletárdiktatúra kormányzati formájának következetes hívei ekkoriban csak a KPD és az USPD azon részéből kerültek ki, akik Däumig és a *Munkástanács* című folyóirat körül csoportosultak. Ennek a forradalmi irányzatnak a hívei is sok engedményt tettek a gyakorlatban azért, hogy legalább kommunális munkástanácsként életben maradhassanak és közpénzekből tovább finanszírozhassák magukat. Az ilyen kommunális munkástanácsok semmit sem használtak a forradalmi tanácseszmének, hanem inkább egyfajta hitelrontást eredményeztek. Nagystílú, tervszerű „illegális” munkát ezek a „politikai munkástanácsok” már nem tudtak végezni, legfeljebb akkor álltak elő forradalmi követelések szószólójaként, ha a politikai kilátások pillanatnyilag kedvezőnek tündek, és azután a süllyedő forradalmi barométerállásnál újra a háttérbe léptek. Gyakorlati tevékenységük forradalmi szemszögből nézve meglehetősen értéketlen volt; legtöbbször közvetítőszerepet játszottak a hatóságok és a közönség között az élelmezési, fűtési és lakásügyekben, lefoglalások alkalmával, sőt még a lakossági polgárőrség létrehozásában is segítettek. A

központi tanácsok vezetőitől származó figyelmeztetéseknek – miszerint erről a forradalom számára nem gyümölcsöző, „pozitív” munkáról át kell térni a tisztán forradalmi agitációra és a forradalmi akciók előkészítésére – általában nem volt nagy hatása.

Az 1919. április 8-iki II. Tanácskongresszus ezen a folyamaton már nem tudott változtatni, de nem is akart, mivel túlsúlyban voltak a revizionista többségi szocialista, alapjában véve tehát tanácsellenes elemek a forradalmi irányzatokkal szemben. Habár a Központi Tanács, mely már januárban megpróbálta a kommunális munkástanácsokat a szabad kommunális választójog bevezetése után leírni, egy határozat alapján megbízást adott ki arra, hogy a kommunális munkástanácsokat ellenőrzési hatóságként tartsák fenn. De a politikai tanácsok utolsó maradványai, amelyek egy év alatt szinte mindenütt elveszítették szűkös hatáskörüket, a legtöbb esetben úgy végzik, hogy már nem finanszírozzák őket tovább közpénzekből. A pénzügyi kérdések nehézségein bukott meg a Központi Tanácsnak az a gyenge kis próbálkozása is, amikor 1919 októberében még egyszer kiírta a választásokat a III. Tanácskongresszusra.

A politikai tanácsmozgalom ezzel teljesen beolvadt a gazdasági tanácsmozgalomba, különösen az üzemi tanácsokért folyó harcba. Ekkor a „tisza tanácsmozgalom” hívei (a baloldali USPD) még sokáig próbálkoztak azzal, hogy az egymástól elszigetelt tanácsoknak a törvényhozás által teremtett rendszerét szembeállítsa egy „forradalmi tanácsszervezettel”,¹ és hogy ez a tanácsszervezet nem csak a gazdasági, hanem a politikai tanácseszmét is képviselje. A forradalmi proletariátus gazdasági és egyben politikai osztályszervezetévé akarták tenni. De ennek a kísérletnek – melyben a KPD már nem vett részt – csak átmenetileg és csak néhány iparcentrumban (Nagy-Berlin, Közép-Németország, Rajna-vidék, Vesztfália) volt gyakorlati jelentősége, és ma már elvetéltnek kell tekintenünk. De ugyanígy csődöt mondott a KPD és a szélsőbaloldali csoportok arra irányuló jó néhány kísérlete is, amikor a megfelelőnek tűnő politikai helyzetben fölszólították a munkásságot – a párt- és szakszervezeti vezetők tudta nélkül – a forradalmi politikai munkástanácsok újraválasztására.

Ma már „önálló tanácsmozgalom” nem létezik Németországban. A politikai tanácsok teljesen eltűntek, a gazdaságiak is már csak legális munkavállalói képviselőként (üzemi tanácsok) működnek, de ezek szakszervezeti befolyás alatt állnak, többnyire pártparolák alapján választják meg őket és gyakran tartósan pártokhoz tartozó „frakciókként” tartják őket számon. Látszólag a parlamentarizmus, a párt- és szakszervezeti rendszer teljes győzelmet aratott a forradalmi „tanácsrendszer” fölött, és már csak a „föld alatt” parázslik a szenvedő tömegek tudatában a forradalom eszméje

---

¹ Ez egy olyan szervezet, amely ipari csoportok és gazdasági kerületek szerinti, organikus tagotárságú tanácsokból és kerületi funkcionáriusokból épül fel, és a párthoz illetve a szakszervezetekhez való hovatartozás figyelembevételével csak forradalmiságuk számít.

mellett a vele elválaszthatatlan egységgé összeolvadt forradalmi tanács-
eszme. A forradalom újjáéledésének napján ez is fönixként támad majd föl
újra hamvaiból.

A marxizmus válsága

1.

A marxizmus ma egy történelmi és elméleti válság közepén van. Nem egyszerűen a marxista mozgalmon belüli válságról van szó: ez magának a marxizmusnak a válsága. Külsőleg annak a részben látszólagos, de részben valódi domináns helyzetnek a teljes összeomlásában mutatkozik meg, amelyet az I. világháború előtti korszakban az európai munkásmozgalomban betöltött. Belsőleg a marxista elmélet és gyakorlat átalakulásában mutatkozik meg. Az átalakulást legközvetlenebbül a marxistáknak a saját nemzetállamukkal szembeni, valamint a burzsoá nemzetállamok rendszerének egészére tekintettel megváltozott pozíciójában ragadhatjuk meg. Csalóka dolog, sőt tévedés, ha a mai válság elméleti gyökereit Marx és Engels forradalmi elméletének az örökösök kezében való elferdítésében vagy túlzott leegyszerűsítésében látjuk. Ugyanígy félrevezető, ha ezt az elkorcsosult, megcáfolt marxizmust a Marx és Engels saját „tisztá elmélete” mellé helyezzük. Végeredményben a válság a mai válság Marx és Engels elméletének is a válsága. A „tisztá elméletnek” a történelmi mozgalomtól, továbbá az elmélet későbbi fejlődésétől való ideologikus és doktriner szétválasztása maga is a mai válság kifejeződése.

2.

A marxizmusnak az a formája, amely most kritikus állapotba került, a XIX. század második felének a terméke. Egy olyan elmélet elemeiből lett összerakva, amely maga is a korábbi történelmi feltételek között lett megfogalmazva, olyan feltételek között, amelyek alapvetően eltértek a XIX. század végiektől. Az elemek aktívan beépültek egy olyan kor munkásmozgalmába, amikor még nem fejlődött ki teljesen az európai kapitalizmus. Itt keletkezett az elméletnek és a gyakorlatnak a marxizmus egész történetében szervesen benne lévő elválasztása. A legelső pillanattól fogva nem igaz, hogy az elmélet „a fennálló osztályharc általános kifejeződése”. Inkább elmondható, hogy egy korábbi történelmi korszak osztályküzdelseinek összetett eredménye, és ezért minden kapcsolata hiányzik a teljesen új feltételek között kibontakozó egykorú osztályharcra. A történelmi fejlődés útján az elméletnek a gyakorlattól való távolsága inkább nőtt, mintsem csökkent. A marxizmus három jelenkori formája – a „revizionizmus”, az „ortodoxia” és azok az időről időre visszatérő erőfeszítések, hogy tiszta formájában

„helyreállítsák” az eredeti forradalmi marxizmust – egyaránt ezen az elváltásztásra épül. Végeredményben ez is a mai válság forrása.

3.

1850 után az új kapitalista korszaknak és magának a munkásmozgalomnak a megváltozott történelmi feltételei akadályozták az élő marxista elmélet továbbfejlődését a munkásmozgalom egyre terjedő gyakorlata mélyén. 1850-re a kapitalizmus történelmi fejlődésében az első nagy ciklus lezárult. Ez alatt a ciklus alatt, a korabeli korlátozott képességeire támaszkodva a kapitalizmus bejárta fejlődésének minden szakaszát egészen addig a pontig, ahol a proletariátus osztálytudatos része akkori helyzetében már történelmi napirendre nem tűzte a társadalmi forradalmat. Így a korszak korlátozott gazdasági alapján a proletariátus osztálymozgalma viszonylag magas fejlettségi szintet ért el. Ez a fejlettség a korszak forradalmi küzdelmeiben talált gyakorlati, az ún. „utópikus szocialistáknak” a proletár osztálytudat tartalmáról és a proletárforradalom céljairól szóló korai megfogalmazásai-ban pedig elméleti kifejeződést. Elméleteik ez idő alatt és később bekövetkező fejlődése, amely a korszak tapasztalataiból származik, Marxot és Engelst kétszeres elméleti teljesítményre vezette. Egyfelől a proletariátus újonnan szerzett perspektívájából bírálták a fennálló osztálytársadalom összes aspektusát (mint gazdasági alap és felépítmény). Ezalatt változatlanul használták fel a fennálló osztályharc valóságából közvetlenül eredő új proletár osztálytudat tartalmát, ahogyan azt az utópikus szocialisták elméletileg megfogalmazták. Párhuzamosan azonban éppúgy bíralták a proletármozgalom gyakorlatát, mint az utópikus szocialisták elméleteit. A burzsoá tudomány legmagasabb eredményeiből merítve fogalmi keretbe tudták önteni a proletár osztály számára a fennálló kapitalista társadalom valódi fejlődéstörvényeit, és így egyszerre a forradalmi osztálycselekvés valódi feltételeit is. 1850 után és később a kapitalizmus fejlődése új történelmi ciklust kezdett egy kibővült (földrajzi, technológiai, szervezeti) alapról. A megváltozott feltételek között már lehetetlen volt a proletariátus számára, hogy továbbra is a marxi elmélet eredeti formájából mérítsen, egy olyan elméletből, amely egy korábbi történelmi korszak feltételei között vette fel forradalmi jellegzetességeit. Az 1870-es években – a válság és a hanyatlás korszakában, amely különösen hasznos volt a proletár osztálytudat fejlődése szempontjából – a proletariátus formálisan képes volt magáévá tenni ezt az elméletet. Azonban még ekkor sem tudta teljes mértékben magáévá tenni annak forradalmi tartalmát – sem a gyakorlatban, sem elméletileg.

4.

A marxista elmélet, amelyet az európai munkásosztály a XIX. század második felében elsajátított, a befogadási folyamat során részben megváltoztatta eredeti forradalmi vonásait. A történelem materialista szemlélete egy 1850-et megelőző forradalmi periódusból nőtt ki, mint a forradalmi osztály szubjektív cselekvésének szerves része, amely az elméletben folytonosan bírálja, a gyakorlatban pedig megdönti a hamis illúziókat és az összes létező társadalmi viszony múlandó megjelenését. A rákövetkező korszakban azonban egy tisztán absztrakt és passzív elméletté vált, amely a társadalmi fejlődés objektív pályáját külső törvények által meghatározottként kezelte. A marxista közgazdaságtant a burzsoá politikai gazdaságtan radikális kritikájaként fogalmazták meg eredetileg, egy olyan kritikaként, amelynek célja volt, hogy a forradalomban találja meg elméleti és gyakorlati betetőzését. Az eredeti vázlatot később Marx megváltoztatta, majd Engels még jobban átalakította. Ma a marxizmus apologetái és bírálói egyaránt úgy tekintenek a marxista közgazdaságtanra, mint amely kicsit több egy tudományos rendszernél, ahol a burzsoá társadalom összes közgazdasági jelensége elméleti úton le van vezetve az „érték” kritikátlan, axiomatikus fogalmából. A politikai gazdaságtan forradalmi kritikája Marxnál a fetiszmus elméleti és a gyakorlati megszüntetve megőrzését (*Aufhebung*) célozta. De a fetiszmus a marxista tudományos közgazdászok számára bálványá vált, a marxizmus burzsoá és reformista kritikusai számára pedig tuskévé.

5.

A modern munkásosztály által pusztán ideológiaként felszívott marxista tudomány Marx, Engels és a közvetlen tanítványok első generációjának halála után tökéletesen megszűnt élő elméletként fejlődni. Ebben az időszakban a marxista pártokban a forradalmi elvek vezető képviselői arra kényszerültek, hogy védekező harcot folytassanak az egyre dominánsabb, reformista elmélet és gyakorlat felé tartó irányzat ellen. Ugyanakkor visszautasítottak minden arra irányuló kísérletet, hogy új életre keltsék a proletár osztályharc elméleti kifejeződését. A hagyományos marxizmus burzsoá cáfolatai jelentette fenyegetéssel szembesülve saját stagnálásukat egyre inkább két rossz közül a kisebbiként kezdték látni. (Lásd Rosa Luxemburg „*Stillstand und Fortschritt im Marxismus*” [Mozdulatlanság és előrehaladás a marxizmusban] című cikkét!¹) Ebben az időszakban a

---

¹ Rosa Luxemburg: *Stillstand und Fortschritt im Marxismus*. In: *Gesammelte Werke*, Bd. 1,2, Berlin, 1972, S. 367. (*A ford. megj.*)

proletár osztályharc elméletének továbbfejlesztését előrelendítő legfontosabb erő három különböző irányból érkezett, és mindegyikük – tudatosan vagy tudattalanul – szemben állt az ortodox marxista elmélettel. Ezek a következők voltak: szakszervezeti reformizmus, forradalmi szindikalizmus és a leninista bolsevizmus. A hatalmas különbségek dacára osztoztak egy közös hajlamban. Így vagy úgy, de mindegyikük megpróbálta jobban a szocialista elmélet középpontjába állítani a munkásosztály szubjektív cselekvését, mint a kapitalizmus objektív fejlődését. Ebből a szempontból mindhárom úgy jelenik meg, mint egy haladó irányzat a munkásmozgalom fejlődésén belül – és közben úgy is, mint egy olyan proletár osztályelmélet és -gyakorlat előfutára, amely az új történelmi alapon kíván fejlődni.

6.

A mai marxista válság történelmi gyökereinek és meghatározottságainak eme összefoglalásából számos következtetés adódik, melyek megmutatják a válságon való felülkerekedés útjait. A marxizmus mai irányzata közül egyik sem érvényes úgy, mint a proletár osztályharc tartós gyakorlati igényeinek megfelelő elméleti kifejezése – egy olyan harcé, amely az alkalmi kudarcok ellenére szándékaiban és céljaiban megmaradt forradalminak. Minden bizonnyal az úgynevezett „ortodox marxizmus” nyújtja a legkevésbé megfelelő megoldást. A marxizmus kortárs formái közül ez a legártalmasabb a proletár osztály haladó fejlődésére. Miután régóta ideológiaként rekedt meg, az „ortodox marxizmus” mint olyan (Kautsky) összeomlott a végső fázisában. Ma már nem több egy akadálynál, amely gátolja a proletár osztályharc elmélete és gyakorlata fejlődését. A két másik irányzat, melyek az I. világháború előtti marxizmus folytatásai, más lapra tartoznak. A forradalmi proletariátus perspektívájából sem a szociáldemokrata pártok reformista államszocializmusa, sem a kommunista antiimperializmus nem írható le egyszerűen reakciós mozgalomként. A viszony napjaink proletariátusa és a szociáldemokrata pártok, illetve a Kommunista Párt között tulajdonképpen megegyezik egy korábbi történelmi időpontban a proletárosztály egésze és a radikális, haladó burzsoá idő elmélete és gyakorlata közötti viszonytal, akkorival, amikor az európai burzsoá osztály még viszonylag haladó volt. A történelem megmásíthatatlan ténye, hogy az I. világháború alatt és közvetlenül utána a valaha forradalmi és államellenes ideológia, a szociáldemokrata marxizmus, ahogyan a nemzetközi kapitalizmus legnagyobb hatalmú fő nemzetében – az úgynevezett imperialista nemzetekben – létezett, átalakult reformista államszocializmussá. Mindez analóg a forradalmi, államellenes kereszténységnek a korai középkorban a római állam hivatalos vallásává válásával. Másfelől viszont a nemzetközi kapitalista rendszer peremterületein (ahol lokálisan a kapitalizmus még nem

fejlődött ki) küzdelmek dúlnak. Ezeknek a területeknek az elnyomott és kizsákmányolt osztályai a jelenleg zajló harcaik során is fejleszteni látszanak az elméletet, amely az úgynevezett „kommunizmussal” áll kapcsolatban. Ezek az elméletek azonban nem képesek átvenni és folytatni a régi marxizmust két ok miatt: először is a régebbi elmélet a pre-kapitalista szocio-ökonomiai formák fölötti kapitalista győzelmen valamint e történelmi szakasz és a proletár osztályharc közötti hasznos viszonyon alapul; másodsor pedig a régi marxizmus a polgári és a proletárforradalom közötti közvetlen és pozitív viszonyból indul ki. Ezekben a peremterületeken a proletár osztály küzdelmei valamint a hazai és a külföldi burzsoázia tagjai közötti viszony eltérő – nem alapvetően, de a maga közvetlen formájában mindenképp. Ezek a mozgalmak nem tudnak kapcsolatot kiépíteni a reformizmussal, mert az elválaszthatatlanul a napjaink kapitalista világrendszerében legfőbb szerepet játszó nemzetek terjeszkedő és gyarmatosító politikájához láncolta magát. Ugyanakkor a leninista bolsevizmusban és kommunizmusban a marxista ideológia olyan formájára lelhetnek, amely erősen antiimperialista. Közvetítő ideológiaként használhatják saját antiimperialista osztályharcukhoz. Az ilyen folyamat újra csak a kereszténységnek a barbárok közötti, a Római Birodalom területén kívüli elterjedésével párhuzamos.

7.

A marxizmus mint történelmi jelenség a múlt része. A XIX. század első felének forradalmi osztályharcából nőtt ki, azonban a XIX. század második felében csak fenntartották és annak a munkásosztálynak a forradalmi elméleteként formálták át, amely még nem nyerte vissza forradalmi erejét. A proletárforradalom ama elmélete, amely a történelem következő szakaszában már másként lesz kifejtve, a marxizmus történelmi folytatódása lesz még egy alapvetőbb történelmi értelemben is. Forradalmi elméletével Karl Marx és Friedrich Engels a proletár eszmék első jelentős összefoglalását adta a proletár osztályharc első forradalmi korszakában. Elméletük mindörökké a felszabadulásáért küzdő proletár osztály új forradalmi tudatának klasszikus kifejeződése marad.

Fordította: Havassi József

Három esszé a marxizmusról

Karl Korsch:

Miért vagyok marxista?

Nem a marxizmussal általában – inkább néhány kulcspontjával kívánok foglalkozni, mivel csak egy ilyen megközelítés felel meg a marxi gondolkodásnak. Ahogy a marxista számára nincs demokrácia általában, diktatúra általában, avagy állam általában, úgy nincs valamely általában vett marxizmus sem. Csak burzsoá állam van, proletárdiktatúra van, fasiszta diktatúra van stb. Ezek is csak a történelmi fejlődés meghatározott szintjén, megfelelő történelmi karakterrel, elsősorban gazdasági, de úgyszintén földrajzi és egyéb faktorok által feltételezve léteznek. A történelmi fejlődés különböző szintjein köztudottan különböző tendenciák léteztek a marxista iskolán belül. Nemzeti de nemzetközi szinten egyaránt nagyon különböző teóriák és mozgalmak jelentkeznek, magukat mind marxistának vallva. Az általános teoretikus elvek, analitikus szempontok, történelmi ismeretek, eljárási metódusok és gyakorlati szabályok elemzése helyett – melyet Marx és a marxisták több mint nyolcvan év óta a proletáriátus osztályharcából vezettek le és foglaltak össze egységes forradalmi elméletté – azokat a specifikus mozzanatokat, javaslatokat és tendenciákat próbálok meg kiemelni, amelyek gondolataink és cselekedeteink vezérelvéként, ma, itt és most az adott feltételek között 1935-ben Európában, az USA-ban, Kínában, Japánban és Indiában valamint Szovjetunió újvilágában hasznosíthatóak.

Miért vagyok marxista? – a kérdés ebben a formában elsősorban a proletáriátus leghaladóbb és legharcosabb része számára merül fel. De felvetődik a népesség más csoportjai, mint például a hanyatló középosztály rétegei, a most felemelkedő manager-réteg, valamint parasztok és farmerek számára is, amelyek nem tartoznak kimondottan sem a proletariátushoz, sem a tőkés osztályhoz, de szövetségre léphetnek a proletariátussal. Felmerülhet a kérdés továbbá azoknak a tulajdonosoknak a számára is, akiknek a létét fenyegeti a monopolkapitalizmus vagy a fasiszmus, továbbá felvetődhet a polgári ideológusok azon körén belül, mely a hanyatló tőkés társadalom növekvő nyomása alatt a proletáriátus felé fordul. A marxizmus lényeges ismérvei a következő pontokban foglalhatók össze:

1. A marxizmus minden tétele – azokkal együtt, amelyek látszólag általánosak – specifikus.
2. A marxizmus nem pozitív, hanem kritikai.
3. Elsődleges célja nem elmélkedő élvezete a fennálló világnak, hanem gyakorlati forradalmasítása.

I.

A marxisták többsége nem fogadja el és nem alkalmazza egységesen ezeket az elveket. Újra meg újra úgynevezett ortodox marxisták esnek vissza a gondolkodás absztrakt és metafizikai szintjére, arra a szintre, amelyet már maga Marx is – Hegel nyomán – megtagadott és amelyet az utóbbi száz év gondolkodásának története nyomatékosan megcáfolt. Így egy mai angol marxista megpróbálta megvédeni a marxizmust azokkal a vádakkal szemben, amelyek szerint – lásd Bernsteinél és másoknál – a történelem modern fejlődésmenete eltér a fejlődésnek attól a sémájától, amelyet Marx fektet le. Williams nyomorúságos kibúvója szerint Marx „a történelmi változások általános törvényeit, nemcsak a XIX. századtól, hanem az emberi történelem kezdetétől tanulmányozta, s ezért valószínű, hogy ezek az elkövetkező időkben éppúgy igaznak bizonyulnak majd (XX. század), mint amikor megalkotta őket.

Nyilvánvaló, hogy az ilyen védekezés nagyobb mértékben rombolja a marxizmust, mint a revizionisták támadásai. Mindamelltt az utóbbi harminc évben ez volt az egyetlen válasz, amivel az ortodox marxisták védték a marxizmust a revizionizmus vádjával szemben, amely vádak szerint a marxizmus bizonyos részei elavultak.

A Szovjetunió ideológusai részéről egy másik tendencia jelentkezik, amely feladja a marxista specifikáció elvét és azt hangsúlyozza, hogy marxizmus előfeltevései általánosak, univerzálisak. Így kanonizálják az elveket államrendjük alátámasztása érdekében. Rudas László – a jelenleg fennálló sztálini rendszer egyik kevésbé jelentős ideológusaként megkísérli megkérdőjelezni a marxizmus nevében azt a történelmi előrelépést, amit nyolcvan évvel ezelőtt Marx a hegeli dialektikának a dialektikus materializmusba való átfordításával hajtott végre. Rudas, Leninnek egy Buharin mechanikus materializmusa ellen irányuló kijelentésére alapozva, olyan történelem feletti ellentmondásként tételezi a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentmondás elvét, amely a kialakuló osztály nélküli társadalomban a távoli jövőben is hatni fog. A marxizmus a konkrét, egységes forradalmi folyamat három alapvető ellentmondását ragadja meg. Ezek a következők: a gazdaságban a termelőerők és termelési viszonyok ellentmondása, továbbá a történelmi osztályharc valamint a logikai gondolkodásban tézisnek és antitézisnek az ellentmondásai. Ezek a Marx által felfedezett elemek a kapitalizmus lényegéből erednek, így történelmileg konkrétak. Rudas a teljes marxi történelemkonceptió történelem felettivé tételével elveti a közbenső terminusokat és az osztályharcot csak egy átmeneti forma mélyebben fekvő ellentmondásainak az eredményeként vagy inkább külső kifejeződéseként tekinti. A materialista dialektika alapelveinek tekintve, örökérvényű kozmikus fejlődési törvényé nagyítja a termelőerők és termelési viszonyok közötti ellentmondást.

Ily módon arra az abszurd következtetésre jut, hogy a mai szovjet gazdaságban inverz formában jelentkeznek a kapitalizmus alapvető ellentmondásai. Szerinte Oroszországban nem a termelőerők forradalmiak szemben az adott termelési viszonyokkal, hanem éppen ellenkezőleg, a termelőerők viszonylag elmaradtak azokhoz a forradalmasított termelési viszonyokhoz képest, amelyek „a Szovjetunió példátlanul gyors tempójú fejlődést eredményezik.”

A *tőkéhez* írt *Előszavamban* előadott kiindulópontot – mely szerint elsősorban az utolsó, az „eredeti tőkefelhalmozásról” szóló kötet, de szintúgy a mű minden más elemzése is csak a történelmi körvonalait tárja fel a kibontakozó nyugat-európai kapitalizmusnak és univerzális érvényessége ezen túlmenően csak „annyiban van, amennyiben minden empirikus ismeret túlmutat a szemlélt egyedi eseten” – az ortodox marxizmus német és orosz szóvivői egyaránt elutasították. Tulajdonképpen ez az állításom csak megismétli és hangsúlyozza azt az alapelvet, amelyet maga Marx ötven évvel ezelőtt egyértelműen kifejtett, amikor az orosz szociológusnak, Mihajlovszkijnak *A tőkére* vonatkozó helytelen értelmezését igazította helyre. Valójában ez csak az empirikus kutatás alapelvének szükségszerű következménye, amely felől csak a megrögzött metafizikusoknak van kétsége. Összehasonlíthatjuk a „modern marxistáknak” műveiben – például Rudasnál – található pszeudofilozofikus dialektikának a reneszánszát azzal a higgadt, tiszta és határozott állásponttal, amelyet olyan forradalmár marxisták fogadtak el, mint Rosa Luxemburg és Franz Mehring. Ők a materialista dialektikának a marxista gazdaságtanban megtestesülő lényegén csak azt a speciális viszonyt értik, ahogy a gazdasági terminusok és tételek viszonyulnak történelmileg determinált tárgyukhoz.

Minden hevesen vitatott kérdése a történelmi materializmusnak – amelyek, ha egy általános frázis formájában merülnek fel, épp úgy megoldhatatlanok és értelmetlenek, mint a jól ismert skolasztikus vita, hogy mi volt előbb: a tyúk avagy a tojás? – elveszti misztikus és steril karakterét, ha konkrét, specifikus és történelmi formában merül fel.

Nehézségek csak akkor jelentkeznek, amikor az ellentmondásokat általánosságban ragadjuk meg. Amint specifikáljuk és konkretizáljuk őket, azonnal letisztulnak.

II.

Ahogy hevesen vitatott az a marxizmus törvényeire és tételeire vonatkozó állításom – mely szerint ezek mindig konkrétak, specifikusak és történelmiak –, ugyanígy van ez második tétellel, mely szerint a marxizmus kritikai és nem pozitív. A marxista elmélet nem hoz létre sem pozitív materialista filozófiát, sem pozitív tudományt. Elejétől végig

teoretikusan és gyakorlatilag egyaránt a fennálló társadalom kritikája. Természetesen a kritika fogalmát átfogó értelemben úgy kell érteni, ahogy a múlt század negyvenes éveiben, a forradalmakat megelőzően Marx, Engels és az ifjúhegeliánusok használták. Nem szabad összekeverni a vele egy időben melléktermékként jelentkező terminussal, a „kriticizmussal”. A kritikát sem idealista értelemben, hanem materialista kritikaként kell értelmezni, amely az objektum oldalán, viszonyainak természettudományos alapossággal végigvitt empirikus vizsgálatát jelenti, a szubjektum oldalán pedig azt, ahogy az individuum impotens vágyai, szokásai, követeléselei összegeződnek és történelmileg hatékony osztálytartalmú erőkké fejlődnek és a forradalmi praxishoz vezetnek.

Ez a kritikai tendencia – amely Marxnál és Engelsnél meghatározó szerepet játszik 1848-ig – az elmélet kibontakozásának későbbi szakaszaiban is fennmarad.

A későbbi, gazdasági írások is sokkal szorosabban kapcsolódnak a megelőző filozófiai és szociológiai írásokhoz, mint ahogy az ortodox marxista ezt hajlamosak elfogadni. Kiderül ez a korábbi és későbbi művek címeiből is. A két barát első monumentális vállalkozása – amelybe már 1846-ban belekezdtek – *A német ideológia kritikája* címet viselte és a kortárs baloldali hegeliánus idealizmus ellen irányult. Amikor Marx 1859-ben publikálta átfogó közgazdasági művének első részét, hogy hangsúlyozza kritikai karakterét, *A politikai gazdaságtan bírálata*hoz címet adta neki. Ez a cím változatlanul megmaradt legnagyobb művénel: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*. A későbbi ortodox marxisták mind vagy megelégednek róla vagy kétség bevonják a marxizmus kritikai tendenciáinak elsődlegességét. Legjobb esetben pusztán külsőlegesen jegynek tekintve, közömbösnek tartják ezt a marxizmus tudományos tételei szempontjából; különösen így van ez a marxizmus alaptudományának, a közgazdaságtannak a területén. Ennek a legdurvább megnyilvánulásait az osztrák marxistának, Rudolf Hilferdingnek a jól ismert művében, *A pénztőke*ben találhatjuk. Hilferding műve a marxizmus közgazdaságtanát – elkülönítve a szocialista célkitűzésektől – csupán a gazdaságelmélet egyik folytonos, tőretlen fázisaként kezeli, amelynek nincsenek is gyakorlati következményei. Miután formálisan leszögezi, hogy a marxizmus gazdaságtana és politikaelmélete egyaránt „mentes az értékítéletektől”, a szerző kiemeli, hogy „éppen ezért nem is ez a széleskörű elképzelés, hogy a marxizmus és a szocializmus – úgy, ahogy vannak – azonosak. Logikailag szemlélve – eltekintve történelmi hatásától – a marxizmus mint tudományos rendszer csak a társadalmi fejlődés elmélete, melyet általános terminusokban a marxista történelem-szemlélet ír le, az árutermelő társadalmak periódusára pedig a marxista közgazdaságtan alkalmazható. De bepillantva az érvényes marxizmusba, amely magában foglalja ugyan a szocializmus szükségszerűségét, nincs benne lehetőség gyakorlati következtetések megfogalmazására és éppígy

kevésbé értékítéletekre. Más dolog elismerni a szükségszerűséget, és megint más tenni a szükségszerűség érdekében. Valószínűleg lehetséges elfogadni a szocializmus végső győzelmének szükségszerűségét és ugyanakkor harcolni ellene.”

Igaz, hogy ennek az áltudományos, „ortodox” marxizmusnak megvolt a többé-kevésbé hatásos ellenzéke a kortárs marxista elméletekben. Németországban a kritikai forradalmi marxista elméletet Bernstein támada nyíltan, míg Kautsky és Hilferding, az „ortodox” marxisták csak kevésbé meggyőző módon védték. Franciaországban a rövid életű – George Sorel nevével fémjelzett – forradalmi, szindikalista mozgalom a marxizmusnak épp ezt az aspektusát élesztette fel ismét mint a proletariátus osztályharcának új, forradalmi alapelvét. A legnagyobb lépést ugyanebben az irányban Lenin tette meg, aki a marxizmus forradalomelméletét az orosz forradalomra alkalmazta és ezzel együtt – teoretikusan sokkal kevésbé jelentős eredményeket elérve ugyan – Marx legerőteljesebb forradalmi tanításait újíttotta fel. De sem Sorel és a szindikalisták, sem Lenin és a kommunisták nem hasznosították az eredeti marxi kritika teljes erejét. Sorel irracionalista közelítése, amely a marxizmus különböző alapvető tanításait mítosznak nyilvánítja, szándéka ellenére a proletariátus forradalmi osztályharcának szempontjából oda vezet, hogy ideológiailag előkészíti Mussolini fasizmusának az útját. Lenin a közgazdaság, filozófia, stb. tételeit durván felosztva olyanokra, amelyek „hasznosak” és olyanokra, amelyek „ártalmasak, károsak” a proletariátus számára – aszerint ítélve meg őket, hogy a közvetlen jelen szempontjából mi a hatásuk, így elfogadva, illetve elvetve őket – ily módon nagyon kevésbé vehette figyelembe a lehetséges jövőbeli és végső hatásukat. Ezáltal Lenin előkészíti marxista elméletének azt a megalvadását, hanyatlását, amely torzulásokat eredményez és a jelenlegi szovjet marxizmus számára lehetetlenné teszi saját autoritáriánus jellegének meghaladását. Természetesen a proletariátus gyakorlati harcában nem tudja nélkülözni a jó és a rossz közötti különbségtételre vonatkozó tudományos tételeket. Ahogy a kapitalista mint gyakorlati ember „bár ezen a területen kívül nem mindig fontolja meg, hogy mit mond, az üzletben tudja, hogy mit akar” (Marx), ahogy a mérnöknek egy gép tervezésekor pontos ismereteinek kell lennie a fizikai törvényekre vonatkozóan, úgy a proletariátusnak is kielégítő ismereteinek kell lennie a közgazdaságtanban, politikában és más területeket a forradalmi osztályharc sikeres beteljesítéséhez. Ebben az értelemben és ezek között a korlátok között a materializmus és a forradalmi marxizmus kritikai természetű, szigorú, gyakorlatilag bizonyítható tételleket tartalmaz a kapitalista társadalom fejlődési törvényeivel és a proletariátus osztályharcával kapcsolatban egyaránt.

III.

A marxista teória nem törekszik olyan objektív valóságismeretre, amely független a teoretikus érdekektől. A proletariátus ismereteit az osztályharcról csak gyakorlati szükségletei szempontjából szerzi és ezt csak céljainak eltévesztésével, és a munkásmozgalmak veresége árán mellőzheti. Mivel sohasem veszti el gyakorlati célját, elkerül minden olyan kísérletet, amely minden tapasztalatot az univerzum monisztikus szerkezetének, egy egységes ismeretrendszer felépítésének a céljából használ fel. A marxista teória nem foglalkozik mindennel és nem egyforma mértékben foglalkozik érdeklődésének különböző tárgyaival sem. Csak olyan dolgokkal foglalkozik, amelyek valamilyen összefüggésben vannak a tárgyaival és mindennel és mindennek csak azokkal az aspektusaival és csak annyiban, amennyiben ezek kapcsolatosak gyakorlati céljaival. A marxizmus a történelmi és társadalmi élet jelenségeit elsősorban magáért valóan vizsgálja és egymásra hatásukat elemzi. Úgy is mondható, elsősorban azzal foglalkozik, ami relatíve a távlati fejlődéshez képest egy rövidebb perióduson belül megy végbe és aminek a fejlődése maga is gyakorlati befolyásoló erőként jelentkezik. De hibás a kommunista pártok „ortodox” marxistáinak oldalán az a fáradhatatlanul jelentkező kísérlet, mely a marxizmusnak ugyanazt a kétségtelenül meglévő fennhatóságát követeli a természettudományok területén, amely a szociológiában már megvan és így primitív és túlhaladott nézeteket tart fenn az előbbi területeken. Ezek miatt a szükségszerűtlen torzítások miatt van a marxizmus kitéve a tudományos karakterére vonatkozó jól ismert megvetésnek, amely azoknak a kortárs természettudósoknak a részéről jelentkezik, akik egyébként is ellenségesek a szocializmus egészével szemben. Bár egy kevésbé „filozofikus”, de haladó, tudományos interpretációja a marxi a tudományok szintetizációjára vonatkozó tételnek épp most kezd kibontakozni a marxista-leninista tudományelmélet komolyabb képviselői között, akik a Komintern nem orosz szekciójából kerülnek ki és akiknek a kijelentései merőben különböznek a Rudas és Co., valamint a szovjet kormány kijelentéseitől. Így például prof. Amus cikkeiben hangsúlyozza, hogy nemcsak egy objektív metodológikus azonosság tapasztalható a történelem- és természettudományok között, de ezzel együtt létezik a társadalmi-történelmi tudományoknak valamely különössége, amely nem engedi meg problematikájuknak és metódusoknak a természettudományokkal való lényegi azonosítását.

A társadaton történelmi fejlődésén belül a marxista kutatás elsősorban azokat a különböző termelési módokat kutatja, amelyek a jelenlegi társadalmi-gazdasági formációknak is alapját képezik, illetve a kapitalista árutermelést mint a polgári társadalom bázisát. Elsősorban az aktuális történelmi fejlődésre van tekintettel. Az adott specifikus szociológiai vizsgálat lefolytatása más szociológiai elméleteknél annyiban gazdagabb,

amennyiben elsősorban gazdasági alapokkal foglalkozik. Ugyanakkor nem foglalkozik egyenlő mértékben a polgári társadalom minden gazdasági és szociológiai vonatkozásával. Különös figyelmet elsősorban a diszkrépanciának, meghasonlottságnak s tökéletlenségnek szentel. Nem a polgári társadalom úgynevezett normális funkcionálása a tárgya, hanem a válság, amely ennek a meghatározott rendszernek valójában „normális és meghatározó jelensége”. A polgári ökonómia marxista kritikája azon alapul, amelyben ez a társadalmi rendszer kulminál, azaz a „Krisenhaftigkeit” kritikai elemzésén. S a válság, a kapitalista termelési mód mindig erősödő, ugyanakkor élenkülő, fellendülő szakaszokat magában foglaló jelensége, amelynek periodikus ciklusain a modern ipar keresztülmegy és amelynek betetőzése az általános válság. A marxizmus alapjai felől tanúsított megdöbbentő tudatlanság néhány angol marxistát ahhoz a felfedezéshez vezet, hogy „Marx munkája fontos tekintetben hézagos”. Ugyanis miután kifejti a válság szükségzerű kibontakozást, a „kilábolás” gazdasági szükségyszerűségéről beszél.

A gazdaságon kívüli területeken, a felépítményben és a modern társadalom ideológiájában a marxizmus elsődlegesen azokat a hasadásokat és feszültségeket kutatja, amelyeknek a felfedezése a forradalmi proletáriátus számára azt a meghatározó helyet biztosítja a társadalmi struktúrában, melyet betöltve gyakorlati tevékenysége leghatásosabban érvényesülhet.

„Napjainkban úgy látszik, hogy minden a maga ellentétét hordja méhében. Látjuk, hogy a gépi berendezés, melynek megadatott az a csodatevő erő, hogy rövidebbé és termékenyebbé tegye az emberi munkát, éheztetni és agyondolgoztatja azt. A gazdagság új forrásai valami furcsa, végzetes varázslat folytán a nélkülözés forrásaivá válnak. Mintha a technika győzelmeit a jellem elvesztése árán vásárolnák meg. Úgy látszik, hogy amilyen mértékben az emberiség úrrá lesz a természet felett, olyan mértékben válik az ember más embereknek vagy a saját aljasságának rabjává. Úgy látszik, még a tudomány tiszta fénye is csak a tudatlanság sötét hátterén ragyoghat. Mintha minden találmányunk, minden haladásunk arra vezetne, hogy anyagi erőket szellemi étellel ruháznak fel, az emberi életet pedig anyagi erővé tompítják. Ez az antagonizmus egyfelől a modern ipar és tudomány másfelől a modern nyomorúság és bomlás között, ez az antagonizmus korunk termelőerői és társadalmi viszonyai között kézzelfogható, parancsoló és vitathatatlan tény. Egyes pártok siránkozhatnak ezen; mások úgy lehet

szeretnének megszabadulni a modern technikától, hogy megszabaduljanak a modern konfliktusoktól. Vagy azt képzelhetik, hogy ilyen jelentős előrehaladás az iparban kiegészítésül ugyanilyen jelentős visszafejlődést követel a politikában.”¹

(Marx)

IV.

A marxizmus régóta lefektetett specifikus alapelve az, hogy minden gyakorlati elv magában foglalja az összes többi, ugyanis minden teoretikus tételt alárendel a végső forradalmi cselekvésnek. Ez az alapvető ismérve a marxi materialista dialektikának s ez az, ami megkülönbözteti az idealista hegeli dialektikától. A polgári restauráció filozófusának, Hegelnek a dialektikáját, amelyet – teljes részletességében – a fennálló rend igazolásaként dolgozott ki és amely csak a mérsékelt és „ésszerű” haladást engedi meg, Marx egy tartalmában és formailag egyaránt forradalmi elméletté fordítja át. A Marx által átalakított és gyakorlatilag alkalmazott formájában a dialektika azt bizonyítja, hogy az „ésszerűség”, amit a fennállóra vonatkoztatva Hegel idealista alapokon tételez, csak átmenetileg racionális és fejlődésének folyamán szükségszerűen „ésszerűtlenné” válik. A társadalomnak ezt az ésszerűtlen állapotát a munkásosztály teljes egészében lerombolja és ezt az elméletet magáévá téve és „forradalmi gyakorlatában” fegyverként alkalmazva kiküszöböli a „kapalista ésszerűtlenség” alapjait. A jellegzetességeiben és alkalmazásában bekövetkezett alapvető változás miatt a marxi dialektika, amelyről Marx helyesen állapította meg, hogy misztifikált hegeli formájában a polgári filozófusok között még divatos volt, újabban mint materialista dialektika a polgárság és doktriner filozófusai számára botrányossá és förtelmessé vált, mert „a fennállónak pozitív megértésébe egyúttal tagadásának, szükségszerű pusztulásának megértését is belefoglalja, minden létrejött formát a mozgás folyamatában fog fel, tehát mulandó oldaláról is, ... lényegét tekintve kritikus és forradalmár.”²

Minden kritikai, gyakorlati és forradalmi aspektusával együtt, a legtöbb marxista magát a marxi materialista dialektikát is mellőzte. Közülük a legjobbak is csak részlegesen állították helyre kritikai és forradalmi elveit. A jelenlegi világválság és a proletáriátus növekvő mértékben erősödő

---

¹ Karl Marx: *Beszéd a "People's Paper" évfordulóján Londonban 1856. április 14-én.* In: Karl Marx és Friedrich Engels művei (a továbbiakban MEM) 12. kötet, Kossuth Kiadó, Budapest, 1967., 1–2. oldal. (A szerk.)

² Karl Marx: *A tőke.* Utószó a második kiadáshoz. (1873) In: MEM 23., Budapest, 1967., 20. oldal. (A szerk.)

osztályharca általánosság, intenzitás és kiterjedés tekintetében is egyaránt felülmúlja a kapitalista társadalom korábbi szakaszainak minden konfliktusát. A mi feladatunk megfelelő formában kifejezni a marxista forradalom elméletét és ezáltal támogatni, továbbfejleszti és aktualizálni a proletáriátus osztályharcát.

London, 1934. október 10.

Karl Korsch:

Bevezető *A tőkéhez*

Marx tőkééről szóló könyve – hasonlóan Platónnak *Az államról* szóló művéhez, Machiavelli *Fejedelméhez* vagy Rousseau *Társadalmi szerződéséhez* – óriási és tartós hatását annak a ténynek köszönheti, hogy megragadja és kifejezésre juttatja, a történelem egyik fordulópontján, az élet régi formái között felbukkanó új erő hatalmas jelentőségét.

Az összes gazdasági, politikai és társadalmi kérdés, melyre *A tőkében* a vizsgálat elméletileg irányul, ma világrengető gyakorlati ügy, mely fölött a Föld minden sarkában tombol a nagy társadalmi erők, az államok és osztályok közötti élet-halál harc. Karl Marx az utókor előtt bebizonyította magáról, hogy kora hatalmas jövőbelátó gondolkodója volt, már amennyire olyan korán megértette, hogy milyen döntőek lesznek ezek a kérdések a közelgő világtörténelmi válság szempontjából. De még egy Marxhoz fogható jelentős gondolkodó sem lett volna képes elméletileg megragadni és művében feldolgozni ezeket a kérdéseket, ha azok saját korszaka valódi életének aktuális problémáiként már nem vetődtek volna fel egyik vagy másik formában.

A végszet különösen bánt el ezzel a '48-as német veteránnal. Mind a republikánus, mind az abszolutista kormány számúzta gyakorlati tevékenysége eredeti környezetéből, így épp jókor távolították el Németország szűkös, fejletlen körülményei közül és repítették a történelmi főáramba, amely végülis az igazi teljesítménye környezeté lett. Harmincéves korára Marx Hegel gondolatainak tanulmányozása révén elérte az élet mély és átfogó, noha filozófiai megértését. De most, pontosan működési területének kierőszakolt áthelyezése következtében, a bukott 1848-as forradalom előtt és után, a száműzetés egymásra következő szakaszai során, először Belgiumban és Franciaországban, később Angliában közvetlen elméleti és gyakorlati kapcsolatba tudott kerülni az akkori valódi élet legprogresszívabb fejleményeivel.

Az egyik oldalon ott voltak a francia szocialista és kommunista mozgalmak, amelyek a nagy jakobinus-polgári forradalom eredményein túl új proletár célok felé nyomultak, a másikon a modern kapitalista termelés teljesen kifejlett szerkezete a hozzátartozó termelési és elosztási viszonyokkal, amelyek Angliában az 1770 és 1830 közötti ipari forradalom során törtek előre. Marx látomásának ezen elemei – a francia politikatörténet, az angol gazdasági fejlődés, a modern munkásmozgalom – mind felülmúlták a korabeli Németországban tapasztalhatókat, Marx pedig évtizedeket szentelt gondolkodásából és kutatómunkájából ezeknek az elemeknek egy

tudományos munkában való egyesítésére, különösen a *magnum opus*ában, *A tőkében*. A lankadatlan energia és a kiterjedt éleslátás e kombinációja rendkívüli életerőt kölcsönzött *A tőkének*, amely ennél fogva napjainkig teljesen aktuális maradt. Még azt is mondhatná valaki, hogy sok tekintetben csak most kezdődik az igazi aktualitása. „E munka végsőcélja az”, a szerző szavaival, „hogy feltárja a modern társadalom gazdasági mozgástörvényeit.” A kijelentés már magába foglalja, hogy *A tőke* nem akar egyszerűen adalék lenni a hagyományos akadémikus közgazdaságtudományhoz. Természetesen az igaz, hogy a könyv nagy szerepet játszott a gazdaságelmélet fejlődésében, és mind a mai napig tartóan nyomot hagyott a téma szakirodalmában. De *A tőke*, ahogyan az alcím meghatározza, „a politikai gazdaságtan kritikája” is, és ezek a magyarázó szavak itt többet jelentenek egy kritikus attitűd felvételénél az egyik vagy másik gazdaságelméleti szakember által kidolgozott sajátos elmélettel szemben; Marx szóhasználatában ez a politikai gazdaságtan mint olyan kritikáját jelenti. Marx történelmi materialista felfogása szempontjából nézve a politikai gazdaságtan nem csupán egy igaz vagy hamis tételleket magában foglaló elméleti rendszer. A történelmi valóság egyik nézőpontját testesíti meg – vagy, precízebben, „a modern polgári termelési mód” és a ráépülő társadalmi formáció egyik nézőpontja, vagyis a különös történelmi valóságé, melyet *A tőkében* kritikusán elemez a kezdeteitől fejlődésén és hanyatlásán át a termelési forma és a társadalom egy új és magasabbrendű formájába való végső átmenetig. Ha azokban az akadémikus kategóriákban gondolkodunk, amelyeket ma használunk, akkor Marx *Tőkéje* sokkal inkább történelmi és szociológiai, mintsem gazdaságelméleti műnek tűnik.

De Marx művének még ez a javított definíciója – és a hasonló minősítések sorozata, amiket hozzátehetnénk – sem képes sikeresen jellemezni a marxi tudományos módszernek és a módszer tárgyának teljes terjedelmét és mélységét. *A tőke* nem tartozik egyetlen tudományághoz sem, ugyanakkor nem is egyfajta „filozófiai vegyesfelvágott”: egy jól körülhatárolható tárgy foglalkozik egy jól körülhatárolható nézőpontból. Ebben a tekintetben Marx műve összevethető Darwin híres könyvével, *A fajok eredetével*, csak amíg Darwin a szerves természet fejlődéstörvényeit fedezte fel, addig Marx az emberi történelem alakulását vezérlő törvényeket tárta fel. Marx két úton közelítette meg ezeket a törvényeket: egyfelől vázolta a fejlődés általános történelmi törvényeit, amelyet „történelmi materializmusnak” nevezett, másfelől ismertette a modern kapitalista termelési mód sajátos mozgástörvényét és a polgári társadalmat, melyet az létrehozott. Marx és Darwin összehasonlítása nem csupán a történelmi dátumok finom egybeesésén alapul (noha igaz, hogy mind *A fajok eredete*, mind *A kapitalizmusról* szóló művének első része, *A politikai gazdaságtan bírálatához* 1859-ben jelent meg). Amint Marx maga is sugallata, és később Engels is megmagyarázta a Marx sírjánál mondott beszédében, az

összevetés egy sokkal mélyebb kapcsolatot fejez ki. Ama alapos és remekbe szabott, bár gyakran látszólag csapongó lábjegyzetek egyikében, melyekkel Marx majdnem túlszűfolta *A tőkét*, elbeszéli, hogy Darwin hogyan irányította a figyelmét a „természeti technológia történetére”, azaz „az állati és növényi szervezetek kialakulására mint amik az állati és növényi élet fenntartói”. Azután felteszi a kérdést:

„Nem érdemel-e a társadalmi ember termelő szerveinek – minden különös társadalmi szervezet anyagi bázisának – fejlődéstörténete ezzel egyenlő figyelmet? És nem írhatnánk-e meg ezt a történetet könnyebben, hiszen – mint *Vico* mondja – az emberi történet abban különbözik a természettörténettől, hogy az egyiket csináltuk, a másikat pedig nem csináltuk?”¹

Ezek a megjegyzések tökéletesen kifejezik a viszonyt Darwin és Marx között, nem csak azt hangsúlyozzák, ami közös bennük, hanem a különbséget is. Darwin tanulmánya szűkebb értelemben foglalkozik a természet történetével, míg ellenben Marx a gyakorlati társadalomtörténeti fejlődéssel, amit az ember nem csupán megtapasztal, de alakít is. Marx azonban – ellentétben néhány modern reakcióssal és az úgynevezett „humán tárgyak” – nem vonta le azt a következtetést, hogy az ember társadalmi életének leírása és tanulmányozása kisebb mértékű intellektuális és empirikus szigort valamint nagyobb szubjektivitást enged, mint az a természettudományoknál van. Marxnak arra volt késztetése, hogy épp ellenkezőleg munkálkodjon, és nyíltan azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a társadalom gazdasági fejlődését „természettörténeti” folyamatként írja le.

Mi még nem vagyunk abban a helyzetben, hogy megítéljük, vajon sikerült-e, vagy hogy milyen mértékben sikerült Marxnak ezt a lenyűgöző kutatási tervet kiviteleznie *A tőkében*. Csak egy olyan korban dönthetik majd el, amikor – ahogy Marx előrelátta – elmélete már nem lesz „az úgynevezett közvélemény előítéletének”² alávetve, hanem az igazi „tudományos kritika” alapján bírálódik el.

Amíg egy efféle ítélet meghozatalával próbálkozni talán szentelenség, helyénvaló lehet azonban, hogy Marx *Tőkéjének* jelen kiadását ellássuk egy a mű kész és el nem készült részei közötti, meglehetősen különleges viszonyra vonatkozó figyelemzetéssel.

Marx gazdaságról szóló munkája ma gigantikus torzóként tárul elénk – és nem valószínű, hogy ez a vonása megváltozik fennmaradt, de mindezidáig kiadatlan anyagok megjelenésével. Hagyjuk most számításon kívül Marx korai fogalmazványainak igen terjedelmes körét, amelyekben a politikai gazdaságtan kritikája még nem vált el a jog és a kormányzat,

---

¹ Karl Marx: *A tőke*. I. kötet. 13. fejezet 1. pont, 89. lábjegyzet. In: Karl Marx és Friedrich Engels művei (a továbbiakban MEM) 23. kötet, Kossuth Kiadó, Budapest, 1967., 347. o. (*A cikkhez tartozó lábjegyzeteket a fordító készítette.*)

² Karl Marx: *A tőke*. Előszó az első kiadáshoz. In: MEM 23., Budapest, 1967., 10. oldal.

általában az ideológiai formák kritikájától, előbbi még nincs önálló és elsődleges vizsgálati tárgyként megkülönböztetve – még így is hatalmas szakadékok maradtak, amit Marx tervbe vett és amit végül is a műben megvalósított.

1850-ben Marx Londonban telepedett le, ahol „a politikai gazdaságtan történetére vonatkozó roppant anyag, amely a British Museumban van felhalmozva, az a kedvező álláspont, melyet London a polgári társadalom megfigyelésére nyújt, végül pedig az az új fejlődési szakasz, amelybe a polgári társadalom a kaliforniai és ausztráliai arany felfedezésével belépni látszott”³ arra készítette, hogy politikai gazdaságtani tanulmányait „megint egészen előlről” kezdje. A Londonba érkezése utáni periódusban kétszer is megjegyzést tett a fejében lévő, egy politikai gazdaságtani munkát érintő átfogó tervről, először az „Általános bevezetés” 1857-es kéziratában – amit később „eltitkolt”, egészen addig, amíg Kautsky a *Neue Zeit*-ben 1903-ban nem publikálta –, és másodszor *A politikai gazdaságtan bírálatához* előszavában, amely 1859-ben jelent meg. Íme a két megjegyzés közül az első:

„A felosztást nyilvánvalóan így kell csinálni: 1. Az általános elvont meghatározások, amelyek ezért többé-kevésbé minden társadalmi formára vonatkoznak [...], 2. Azok a kategóriák, amelyek a polgári társadalom belső tagolódását képezik, és amelyeken az alapvető osztályok nyugszanak. Tőke, bérmunka, földtulajdon. Egymáshoz való vonatkozások. Város és falu. A három nagy társadalmi osztály. Az ezek közti csere. Forgalom. Hitelügy (magán). 3. A polgári társadalom összefoglalása az állam formájában. Önmagához való vonatkozásában tekintve. A »nem-termelő« osztályok. Adók. Államadósság. Közhitel. A népesség. A gyarmatok. Kivándorlás. 4. A termelés nemzetközi viszonya. A munka nemzetközi megosztása. Nemzetközi csere. Kivitel és behozatal. Váltóárfolyam. 5. A világpiacon és a válságok.”⁴

Két évvel később Marx külön kiadta „a tőkéről szóló első könyv első részének első két fejezetét”,⁵ körülbelül 200 oldalt, *A politikai gazdaságtan bírálatához* címmel. Az előszót a következő szavakkal kezdte: „A polgári gazdaság rendszerét a következő sorrendben tárgyalom: *tőke, földtulajdon, bérmunka; állam, külkereskedelem, világpiacon*. Az első három rovatban annak a három nagy osztálynak a gazdasági életfeltételeit vizsgálom, melyekre a modern polgári társadalom oszlik; a másik három rovat összefüggése szembeötlő.”⁶ Még az átfogó tervek feléne is csupán egy

³ Karl Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó*. In: MEM 13. kötet, Budapest, 1965., 8. oldal.

⁴ Karl Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. Bevezetés, I. szakasz, 3. pont. *A politikai gazdaságtan módszere*. In: MEM 46/1. kötet, Budapest, 1972., 33–34. oldal.

⁵ *I. m. Előszó*. 5. oldal.

⁶ Uo.

töredéke valósult meg a kész könyvben, amiről részben maga Marx tehet, de részben mások. 1862 végén, amikor elhatározta, hogy *A politikai gazdaságtan bírálatához* folytatása külön is megjelenhet *A tőke* cím alatt, azt írta Kugelman-nak, hogy az új könyv (ami alatt ő nem csak *A tőke* általunk ismert formájú első kötetét értette, hanem az összes többi részét is), „valójában csupán azt öleli fel, ami az első szakasz harmadik fejezetét alkotta volna, nevezetesen »A tőkét általában«”.⁷ Különféle okok miatt – némelyik közülük a munkához kapcsolódó belső, mások külső okok – Marx körülbelül ebben az időben eldöntötte, hogy számottevően alábadja terveit, amelyeket addig képezetében változatlanul fenntartott. Arra jutott, hogy három vagy négy könyvben jelenteti meg az anyag egészét, melyek közül az első a tőke termelési folyamatával, a második a körforgással, a harmadik a teljes folyamat szerkezetével, és a negyedik az elmélettörténettel foglalkozott volna.

Maga Marx *A tőke* négy kötetéből csak egyet fejezett be. Ez 1867-ben *A tőke* első köteteként jelent meg, a második kiadás 1872-ben követte. Marx halála után barátja és szerzőtársa, Friedrich Engels az elérhető kéziratok alapján összeállította egy második és a harmadik művet. Ezek *A tőke* második és harmadik köteteként jelentek meg 1885-ben illetve 1894-ben. Ezen kívül egy háromkötetes *Értéktöbblet-elméletek* című könyv is létezik, amelyet Kautsky adott ki 1905 és 1910 között, ugyancsak a marxi kéziratokra alapozva, és amelyet bizonyos értelemben *A tőke* negyedik kötetének tekintenek. Szigorúan véve azonban ezek nem *A tőkének* a folytatásai, hanem inkább egy korábbi befejezetlen kéziratnak, amelyet Marx még 1861 augusztusa és 1863 júniusa között írt. Ezt nem *A tőke* részének szánta, hanem az 1859-es *A politikai gazdaságtan bírálatához* folytatásának. Engels ennek a kéziratnak kritikus részét *A tőke* negyedik köteteként tervezte megjelentetni, miután számos passzust már korábban kivágott belőle a második és a harmadik kötet összeállításának során. De amit Marx el akart érni az első kötetben, az ütközik ezzel a szándékkal. Még a kézirat azon része sem lett átvéve változatlanul, amely *A politikai gazdaságtan bírálatához*ban megjelent, hanem jobbára alapos átdolgozásra került az új könyv első három fejezetében. Marx jövőbeni kiadónak egyik legfontosabb feladata az lesz, hogy gondoskodjanak *A politikai gazdaságtan bírálatához* teljes és csonkítatlan változatának hozzáférhetőségéről, mert ez a legkorábbi fő kifejtése Marx gondolatrendszerének, és az egyetlen mű, amelyet valóban saját maga fejezett be. Noha óriási szakadék tátong az elképzelt terv és a megvalósított mű között, Marx *Tőkéje*, de maga az első kötet is kész és kerek egész benyomását kelti bennünk. Mégsem szabad úgy elképzelnünk, mintha – miközben az első kötetet dolgozta – Marx már készen látta volna a többi kötetet is lelki szemeivel, és pontosan felosztva

---

⁷ Marx Ludwig Kugelmanhoz Hannoverba. In: MEM 30., Budapest, 1973., 611. oldal.

gondolatait azokból egy negyed résznyit vonultatott volna fel az első kötetben. Ezt az elképzelést cáfolja valami, amit Rosa Luxemburg a *Tőké*ről szóló kitűnő tanulmányában hangsúlyozott úgy harminc évvel ezelőtt. Az írta, hogy a három kötet közül az utolsó 1894-es megjelenése előtt már évtizedekkel korábban „népszerűsítették és elfogadták Marx nézeteit mint kerek egészt” Németországban és más országokban „az első kötet alapján”, amely nem adta „jelét elméleti hiányosságoknak”.⁸

Nem lenne sok értelme, ha úgy próbálnánk meg feloldani a látszólagos ellentmondást *A tőke* tartalma és fogadtatása között, hogy azt mondjuk, hogy már az első kötet is teljes képet nyújtott a polgári társadalom két nagy osztálya, a tőkés és a munkásosztály közötti viszonyról, hogy leírja napjaink kapitalista fejlődésének azt az általános tendenciáját, amely a termelési eszközök szocializációja felé mutat, miközben azok a kérdések, amelyekkel a rákövetkező kötetek foglalkoznak – a tőke körforgása és a teljes érték-többlet megosztása a tőkejövedelem különböző formái között (profit, kamat, földjradék és kereskedelmi profit) – kevesebb elméleti és gyakorlati fontossággal bírnak a munkásosztály számára. Teljesen függetlenül attól a ténnytől, hogy Marx elmélete *A tőké*ben azt állítja, hogy három osztály van a polgári társadalomban és nem kettő (nevezetesen tőkésék, munkások és földbirtokosok), az elmélet elképzelhetetlen túlegyszerűsítése volna azt mondani, hogy az a modern társadalom mozgás- és fejlődéstörvényeit kizárólag a termelés szférájából, az ott felmerülő konfliktusokból és ellentmondásokból vezeti le, és hogy figyelmen kívül hagyja mind a körforgást, mind pedig a két szempont strukturális integrációját az összefolyamatban.

Erre a problémára az az igazi válasz, hogy a Marx által az első kötetben megkezdett vizsgálódás csak formailag korlátozódik a kapitalizmus termelési folyamatára. Valójában a kapitalista termelési mód és a belőle kilépő polgári társadalom teljességét megragadja és ábrázolja ennek az aspektusnak a tárgyalása során. Leírja és összekapcsolja az összes gazdasági jellegzetességét a jogi, politikai vallási, művészi és filozófiai – röviden: ideológiai – megnyilvánulásával. Ez az átfogó jelleg szükségszerű következménye a leírás dialektikus módjának, olyan hegeli örökség, amelynek formáját Marx sértetlenül sajátította el, szemben a filozófiai-idealista tartalom materialista „visszafordításával”. A dialektika szembeállítható a modern „axiomatikus” matematikai tudományok módszerével annyiban, hogy ez a módszer egy látszólag logikai-konstruktív eljárást használ bizonyos egyszerű alapelvekből következtetve olyan eredményekre, amelyeket már részletekbe menő kutatás útján megkapott.

---

⁸ Rosa Luxemburg (1903): *Stagnation and Progress of Marxism*. International Publishers, New York, 1927.

Ez nem a megfelelő hely arra, hogy mérlegeljük a dialektikus módszer politikai gazdaságtanban való használatának előnyeit és hátrányait. Elég annyit mondani, hogy mondani *A tőkében* ezt a módszert alkalmazzák tökéletes ügyességgel, és alkalmazása a termelési folyamat vizsgálatához maga után vonja a kapitalista termelési mód és az erre az alapra épülő polgári társadalom egésze tanulmányozásának szükségszerűségét. Akad néhány szunnyadó nehézség, amellyel éppen *A tőke* első néhány fejezetében megfigyelhető fogalmi fejlődés furcsa „keresetlensége” nyomán szembesül az avatatlan olvasó. Ezek a nehézségek a leírás dialektikus módszerével kapcsolatosak, és később még foglalkozok velük.

Így hát ez a legfontosabb oka annak, amiért *A tőke* első kötete „nem adja jelét elméleti hiányosságoknak”, amiért ez, a műnek csak egy része – bár maga Marx által befejezett része; és annak ellenére, hogy a szerző világosan és gyakran ismételve korlátozza műve formális hatókörét „a kapitalizmus termelési folyamatára” – az egység nagyobb benyomását kelti, mint a későbbi kötetek hozzáadásával kialakított teljes mű. Van azonban egy másik oka is, ez pedig az első kötet művészi formája, mely egészében sikeres, a gyakran merevnek és feleslegesen mesterkéltnek tűnő stílus ellenére. Marx egyszer írt Engelsnek egy engesztelő hangú levelet válaszul barátja jó humorú panaszaira, amiért egyre hosszabban késlekedik műve befejezésével; a levél szavai nem csak *A tőkére* illenek, hanem Marx néhány történelmi munkájára is, különösen a *Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikájára*:

„Bármilyen fogyatékoságai vannak is írásaimnak, az az érdemük megvan, hogy művészi egészeket alkotnak, és ez csak az én módszeremmel érhető el, vagyis úgy, hogy soha nem nyomtatom ki őket addig, amíg nincsenek előttem *egészükben*. Jakob Grimm módszerével* ez lehetetlen; e módszer egyáltalában inkább olyan írásoknál alkalmazható, amelyek nincsenek dialektikusan tagolva.” (Marx levele Engelshez 1865. július 31-én)⁹

A tőke „fantasztikus egésznek”, „tudományos műalkotásnak” mutatja magát: hatalmas és ellenállhatatlan vonzerőt gyakorol minden olvasójára,

---

* Grimm, Jakob Ludwig Karl (1785–1863) német nyelvész és kultúrtörténész; testvérével, Wilhelmmel (1786–1859) együtt a történelmi-összehasonlító nyelvtudomány és a germán nyelvészet megalapítója; a berlini egyetem professzora, mérsékelt liberális. J. Grimm módszerén Marx nyilván az induktív összehasonlító-történelmi módszert érti, melyet J. Grimm a germanisztikában alkalmazott. Ami a „Német Szótár”-t illeti, azt J. és W. Grimm részletekben adták ki, oly módon, hogy az egyes betűk alá tartozó cikkszavakat egymástól függetlenül dolgozták ki. A szótár első részlete 1852-ben jelent meg. – A MEM 31.-ben (Budapest, 1973) szereplő névismertető (706. oldal) és 235. lábjegyzet (627. oldal).

⁹ *Marx Engelshez Manchesterbe*, 1865. július 31. In: MEM 31., Budapest, 1973., 128. oldal.

aki előítélet nélkül közelít hozzá, és ez az esztétikai vonzerő segíteni fog a kezdőnek, hogy felülkerekedjen a mű állítólagos és valódi nehézségein. Van valami meglehetősen furcsa ezekben a nehézségekben. Kis fenntartással – amely kellő időben bővebben ki lesz fejtve – és nagy biztonsággal kijelenthetjük, hogy *A tőke* az afféle közönség számára, amelyre Marx gondolt („Persze olyan olvasókat tételezek fel, akik valami újat akarnak tanulni, tehát maguk is gondolkodni akarnak.”¹⁰), kevesebb problémát rejt, mint a többé-kevésbé széles körben olvasott gazdasági kézikönyvek. Az az olvasó, aki egyáltalán képes magától gondolkodni, aligha valószínű, hogy komoly nehézségekkel találkozik, még a szakkifejezésekben sem. Néhány részben – mint a 8. fejezet és a 11–13. fejezetek¹¹, „A munkanap”, a „Kooperáció”, „A munkamegosztása és a manufaktúra” és a „Gépi berendezés és nagyipar”, és a 24. fejezet, „Az úgynevezett eredeti felhalmozás”, amelyek kapcsán Marx biztosította Kugelmannnt, hogy még a felesége számára is „azonnal érthető” lenne – valóban annyira túlsúlyban van a leírás és az elmesélés, és a leírás olyan élénk, az elmesélés annyira megragadó, hogy bárki azonnal megértheti azokat; és ezek a fejezetek teszik ki az egész könyv több mint 40 százalékát.

Van azonban számos olyan fejezet, amely nem ilyen leíró jellegű, mégis tulajdonképpen könnyen olvasható, ezenkívül megvan az az érdemük is, hogy közvetlenül *A tőke* magjába vezetnek bennünket. Ezért szeretnék a kezdő olvasónak egy olyan megközelítési ajánlani, amely némileg eltér attól, amit Marx tanácsolt a hölgyeknek alkalmas kiindulópontként (itt érezhetünk némi alkalmazkodást kora előítéleteihez!). Remélem, hogy az a közelítés, amelyet ajánlok, *A tőke* tökéletes megértéséhez segíti az olvasót éppolyan könnyen, sőt még könnyebben, mintha a bonyolult nyitó fejezetekkel kezdte volna.

Úgy gondolom, legjobb az 5., a „Munkafolyamat és értékesítési folyamat” című fejezet figyelmes átolvasásával kezdeni. Igaz, hogy van számos kezdeti legyűrendő nehézség, de ezek a szóban forgó dolog szempontjából mind belsők, és – eltérően a korábbi fejezetek problémáitól – nem igazából az előadásmód felesleges mesterkedéséből erednek. Az itt elmondottak közvetlenül és rögtön kézzelfogható valóságra utalnak, mindennekeelőtt az emberi munkafolyamat kézzelfogható valóságára. Azon nyomban szemben találjuk magunkat egy olyan világos és tiszta meglátással, amely elengedhetetlen *A tőke* valódi megértéséhez – azzal a belátással, hogy a tőkés termelési mód mai uralma alatt a hétköznapi munkafolyamat nem csak használati értékek termelését jelenti végső fokon az emberek számára; a könyv nehezebb részei alatt éppúgy, mint az

---

¹⁰ Karl Marx: *A tőke*. Előszó az első kiadáshoz. In: MEM 23., Budapest, 1967., 6. oldal.

¹¹ Az eredeti szövegben más számozás szerepel. A fordítás során *A tőke* MEM 23. kötetében szereplő számozását vettük figyelembe. Az angol szöveg az angol kiadásokban lévő önálló, nyolc fejezetből álló 8. szakaszra (*Part Eight*) utal, amit a magyar kiadás 24–25. fejezete alkot.

egyszerűbb passzusok folyamán meg kellene őriznünk ezt, amíg a szerző a 24–25. fejezetekhez nem ér, amely Marx szándéka szerint végső megkoronázása művének.

Sok indok szól amellett, hogy miért tanácsos így kezdeni. Először is a 7. szakasz megelőző fejezeteit nagyjából a könyv kevésbé vesződséges részei közé sorolhatjuk, így nem jelent különösebb akadályt. Ezenkívül az a kezdő olvasó, aki túl hamar érkezik „Az úgynevezett eredeti felhalmozás” fejezethez, jó eséllyel utat téveszt gondolkodásában, Franz Oppenheimerrel és sok mással együtt, akik számára az eredeti tőkefelhalmozás elmélete *A tőke* elmélete, vagy a legjobb esetben lényegi alapeszméje, miközben az valójában csupán az elmélet egy összetevője: nem elhanyagolható, de nem is meghatározó része. Tanácsosnak tűnik tehát a 7. szakaszt abban a sorrendben elolvasni, ahogy az áll, majd – miután időlegesen felfogtuk az egész mű általános formáját – a részletek közelebbi tanulmányozásával folytatni.

Mindenekelőtt van két olyan pont, amelyet meg kell magyaráznunk ahhoz, hogy mélyebb betekintést nyerjünk *A tőké*be. Már felületesen érintettük közülük az elsőt, amikor megemlítettük a 24. fejezet jelentőségének helytelen értékelését a könyv átfogó elméleti keretei között, ami egy széles körben elterjedt tévedés a marxista táboron belül és kívül egyaránt. Ez azonban nem csak ennek a résznek a problémája, hanem számos más ponté is, amelyek könyvben elszórva találhatók és amelyek nem fejlődtek saját jogukon fejezetté. Ezek közé tartozik az első fejezet 4. pontja, melynek „Az áru fétisjellege és ennek titka” a címe, a hetedik fejezet harmadik pontja „Senior »utolsó órája«” címmel, a tizenharmadik fejezet 6. pontja „A kiegyenlítési elmélet” címmel, és a talán a legközvetlenebbül „Az úgynevezett eredeti felhalmozás”-hoz kapcsolódó két pont a 22. fejezetből, „A politikai gazdaságtan téves felfogása a bővített újratermelésről” és „Az úgynevezett munkaalap”. Mindezekben a fejtegetésekben és nagy számú egyéb passzusban az a közös, hogy a politikai gazdaságtan kritikáját képviselik – egy jellegzetesebb értelemben annál, ahogy az egész könyv szándékozik az lenni, s ahogy alcíme, „A politikai gazdaságtan bírálata” kijelenti. Ezeknek a passzusoknak a kritikus szándéka nyomban nyilvánvalóvá válik a nyelvhasználat módjából, az egyes közgazdászok (például Senior) vagy a politikai gazdaságtan mint olyan „tévképzeteire” tett világos utalásokból, és a szóban forgó dolgok afféle leírásából, mint egy titok, vagy mint egy „úgy nevezett” valami, amelyek valami egész mást takarnak.

A szó egy szűkebb értelmében is kritikusnak hívhatjuk tehát ezeket passzusokat, közelebbi vizsgálat után viszont azok két, fontosságában nem egyenrangú csoportra oszlanak. Az első csoport azé az akadémikus kritikáé, ahol Marx, magasabb rendű elméleti szempontjából eredően, a poszt-klasszikus polgári közgazdászok eltévelyedett, kvázi-tudományos

elméleteinek jókedvű lerombolásával szórakoztatja magát és az olvasót. Ehhez a csoporthoz tartoznak az olyan passzusok, mint a jól ismert oxfordi professzor, Nassau Senior „utolsó munkaóra” fontosságáról szóló elméletének ragyogó lerombolása a hetedik fejezetben, és egy másik „elmélet” cáfolata, amelynek felismerése ugyanettől a „komoly tudóstól” származik, és amely a polgári közgazdaságtanban ma is tovább él: a tőke úgynevezett „önmegtartóztatásának” „elméletéé”.¹² Marx közgazdaságtani kritikájának ezen részei a könyv legélvezetesebb passzusai közé tartoznak, és rendszerint a helyes és fontos meglátások figyelemre méltó tárházát rejtik a szatirikus-vitatkozó külső mögött, csak azokat az olvasóval olyan formában közli, amit egyfajta „játékos” módszernek hívhatnánk. Szigorúan véve azonban ezek a passzusok nem tartoznak *A tőke* lényegi tartalmához: megfelelőbb helyet kaphattak volna a Marx által tervezett, „az elmélet történetéről” szóló negyedik kötetben, amelyről azt írta Engelsnek (1865. július 31-én), hogy van, hogy annak inkább történelmi-irodalmi jellege legyen a többi résszel (azaz az első három kötettel) összehasonlítva, és hogy ezt lenne a legkönnyebb neki megírni, mivel már az összes problémát megoldotta az első három kötetben, és ezért az utolsó nem lenne más, mint egy történelmi formában lévő ismétlődő összefoglalás.¹³ *A tőke*-ben található sajátosan kritikus viták második csoportja azonban egészen másféle. Tekintélyes számú olyan passzus van, amely ugyan kevésbé terjedelmes, de rendkívül fontos a tartalma tekintetében. Itt említendő például a munkanap hossza körüli konfliktus leírása; ez a konfliktus nem magyarázható az árucserre törvényeire való hivatkozással. Az összes ilyen passzus közül azonban a legfontosabb az első fejezet végén található „Az áru fétisjellege és ennek titka” és az egész könyv záró része, „Az úgynevezett eredeti felhalmozás”-ról és annak „titka”. A marxi „politikai gazdaságtan bírálata” a modern polgári-tőkés társadalom valódi gazdasági mozgás- és fejlődéstörvényeinek fogalmi tisztázásával kezdődik, hasonlóan, mint bármelyik gazdaságelmélet.

Ez a bírálat kielégíti a tudományos konzisztencia legaprólékosabb követelményét is, így követi végig a polgári fejlődés klasszikus, azaz forradalmi szakaszának nagy gazdaságelméleti gondolkodói által ebben a témában kifejtett összes tételt azok logikai következményéig, és végeredményként ezeknek a gazdasági elméleteknek felrobbantja a kereteit. Bár a termelési folyamatról szóló részben, továbbá az újratermelésről és a felhalmozásról szóló részben már mindent megállapított, ami – a tőke eredetétől kezdve a hozzáadott értéken át a megfizetetlen munkáig – közgazdasági terminusokban elmondható, mindezek után mégis marad egy

---

¹² Karl Marx: Az értékőbbletnek tőkére és jövedelemre való megosztása. Az önmegetartóztatási elmélet. In: *A tőke*. MEM 23., Budapest, 1967., 22. fejezet 3. pont, 552. oldal.

¹³ *Marx levele Engelshez Manchesterbe*. In: MEM 31., Budapest, 1973., 127–129. oldal.

megvilágításra szoruló megoldatlan probléma, ami a végső elemzésben nem gazdasági jellegűnek bizonyul.

A kérdéses maradék a következő kérdéssel fejezhető ki: mi volt a forrása – még a kapitalista termelés megkezdődése előtt – az első tőkének, az első viszonynak a kizsákmányoló kapitalista és a kizsákmányolt bérmunkás között? Már gazdasági elemzése során maga Marx is több ízben e kérdés feltevéséig követte vizsgálódása fonalát – csakhogy az mindannyiszor félbeszakadt; de most, műve végső részében visszatér ehhez a problémához. Mindenekelőtt bírálata könyörtelen alaposággal rombolja le a polgári közgazdaságtan által válaszát erre a „végső kérdésre”, nem csak a kapitalista osztályérdekek őszinte védelmezőit (akiket Marx „vulgáris közgazdászoknak” hív), hanem az olyan „klasszikus közgazdászokét” is, mint Adam Smith. Marx megmutatja, hogy válaszaik egyáltalában nem voltak „közgazdaságiak”, hanem egyszerűen történelmi bizonyításkísérletek, és valójában nem többek legendagyűjteménynél. Végül is a maga számára is felteszi – ugyanazzal a könyörtelen módszertani realizmussal – ezt a „közgazdaságilag” megoldatlan és továbbra is nyitott kérdést. Ő sem közgazdasági, hanem történelmi választ ad – noha az utolsó elemzésben lévő megoldása egyáltalában nem elméleti jellegű, inkább gyakorlati, amely az elmúlt és a jelen történelméből következtet a jövőbe kinyúló fejlődési irányra. Csak amikor tisztán megértjük azt a módot, ahogy Marx az „eredeti tőkefelhalmozás” kérdésével foglalkozott, akkor érthetjük meg könyve utolsó részének valódi viszonyát is a megelőző részekhez és az hetedik pont utolsó előtti fejezetén belül elfoglalt helyzetét. A hetedik pont „A tőkés felhalmozás történelmi tendenciája” tárgyalásával lezárja a tőkéhez való kulturális alkalmazkodás eredetéről és fejlődéséről szóló történelmi vizsgálódást. Ezek a megfontolások világossá teszik azokat a kényszerítő okokat, amiért „Az úgynevezett eredeti felhalmozás” fejezet *A tőke* végére került, és nem az elejére vagy a közepére. Azon okok miatt, amelyeket Marx benne mondott ki, és ugyanazon okok miatt, amiért azt olvasónak is a végére kellene hagynia.

Egy másik megmagyarázandó pont nem az egyes fejezetek és pontok közötti kapcsolatra vonatkozik, hanem arra a módra, ahogyan a gondolatok és a fogalmak saját maguk kifejlődtek. Arra a néhány valóban súlyos nehézségre is vonatkozik, amelyeket Marx művének bizonyos, még nem tárgyalt részei idéznek elő. Ezekkel a nehézségekkel nem csak a tanulatlan ember találkozhat, de az is, aki ugyan otthon van a témában, de filozófiailag nem képzett. Azokról a nehézségekről van szó, amelyek különösen felelősek azért, hogy gyakran és ismétlődően „*A tőke* homályosságára” panaszkodnak. A kérdéses passzusok, elsősorban, az 1. fejezet harmadik pontja „Az értékformáról”, amelyet már röviden érintettünk, és egy vagy két hozzá szorosan kapcsolódó passzus a 3. fejezetből, melyek „A pénzzel” foglalkoznak. Van még néhány más, kicsit kevésbé nehéz rész, köztük a 7.,

a 9. és a 10. fejezet, amelyeket szintén említettünk korábban, és amelyeket most „Az abszolút és a relatív értékéből” szóló 14–16. fejezetekkel megfelelő viszonyban szemlélhetünk. Az utóbbiakat gyakran, ám felületesen úgy tekintik, mint egyszerűen a 7., a 9. és a 10. fejezetek összefoglalását. Ezek a nehézségek szervesen összefüggnek azzal, amit „dialektikus módszernek” nevezünk.

Őszintén-e vagy sem, de gyakran félreértették azt a magyarázatot, amivel Marx (a második német kiadáshoz fűzött utószavában) *A tőke* felépítésére és kifejtésére szolgáló módszer jelentőségét indokolta. Egyszerűen úgy értették, hogy műve, különösen az értékelméletéről szóló fejezet megszövegezésekor Marx itt-ott a hegeli dialektika sajátos kifejezőmódjával kacérkodott. Amikor azonban közelebbről is megvizsgáljuk a kérdést, észrevehetjük, hogy még a Marx által adott magyarázat is továbbmegy ennél. Valóban magában foglalja azt, hogy teljesen magáévá tette a dialektikus módszert, de nem annak misztikus burkát, hanem a racionális magját. Minden empirikus szigorúság mellett, amit Marx tudományos kutatóként a szocio-ökonómiai és történelmi tények konkrét valóságának megfigyelésével teljesített, az az olvasó, akinek hiányzik a filozófiai képzettsége, az áru, az érték, az értékforma nagyon egyszerű fogalmát továbbra is kissé sematikusnak, absztraktnak és a valószerűtlennek fogja találni első látásra. Még feltételezve a teljes előrelátást, önmagukon belül tartalmazást ezekről a fogalmakról, mint egy csíra, ami még nem fejlődött ki, a lét és az átalakulás teljes folyamatának konkrét valósága, a jelenlegi termelési mód és társadalmi rend születése, fejlődése és hanyatlása – és a fogalmak valóban előre látják ezeket a tényeket. Csak a kapcsolat zavaros vagy láthatatlan a közönséges szemmel nézve. De attól, aki elővigyázatos a kapcsolattal, maga a szerző, a „főisten” is, aki e fogalmak formájában teremtette újra a valóságot, megtagadja, hogy mindjárt az elején elárulja tudása titkát. Ez mindenekelőtt az „érték” fogalmára igaz. Jól ismert, hogy sem a fogalma, sem a kifejezőmódot nem Marx találta ki, hanem a klasszikus polgári közgazdászoktól vette át készen, különösen Ricardótól és Smithtől. De ő kritikailag kezelte a fogalmakat, és a klasszikus politikai gazdaságtan tudósainál egyáltalában nem jellemző realizmussal a körülötte lévő adott és változó valóságra alkalmazta őket. Marx számára, még Ricardóval szemben is, az ezekben a fogalmakban kifejezett viszonyok társadalmi-történelmi valósága vitán felül álló és kézzelfogható tény. „A szerencsétlen nem látja,” – írta Marx értékfogalma egyik kritikusáról – „hogy ha könyvemben nem lenne fejezet az »értékről«, a valóságos viszonyoknak általam adott elemzése akkor is magában foglalná a valóságos értékviszony bebizonyítását és kimutatását.

Az a fecsegés, hogy az értékfogalmat még be kellene bizonyítani, csak a legteljesebb tudatlanságon alapul mind a szóbanforgó tárgy, mind a tudomány módszerét illetően. A gyerek is tudja, hogy minden nemzet

felfordulna, ha, nem is mondom, hogy egy évre, hanem csak néhány hétre abba hagyná a munkát. Ugyanúgy tudja azt is, hogy különböző szükséglettömegeknek megfelelő terméktömegek a társadalmi össz munka különböző és mennyiségileg meghatározott tömegét kívánják meg. Hogy a társadalmi munka meghatározott arányokban való *elosztásának* ezt a *szükségességét* a társadalmi termelés *meghatározott formája* korántsem szüntetheti meg, hanem csak *megjelenési módján* változtathat, az magától értetődik. Egyáltalában, természeti törvényeket nem lehet megszüntetni. Ami a különböző történelmi állapotokban megváltozhat, az csak a *forma*, amelyben e törvények érvényesülnek. Márpedig az a forma, amelyben a munkának ez a bizonyos arányokban történő elosztása érvényesül egy olyan társadalmi állapotban, amelyben a társadalmi munka összefüggése az egyéni munkatermékek *magáncseréjeként* jut kifejezésre, nem más, mint ezeknek a termékeknek a *cseréértéke*.¹⁴

Hasonlítsuk csak össze ezt a passzust *A tőke* első néhány lapjával, és gondoljuk át, milyen közvetlen benyomást tesznek azok arra az olvasóra, aki addig mit sem tudott a szerző érveinek realisztikus hátteréről! Eleinte, való igaz, van számos olyan itt bevezetett fogalom, amely az „érzékelhető” jelenségek birodalmából való, és bizonyos, a kapitalista termelés körébe tartozó tények tapasztalata. Ezek közé a fogalmak közé tartozik az is, amely az egymásra cserélt különféle „használati értékek” mennyiségi viszonyát fejezi ki, azaz a „csereérték” gondolata. A használati értékek változó csereviszonyainak tapasztalati színezetű fogalma azonban rögvest utat nyit valami egészen újnak, ami az árucikk használati értékétől való elvonatkoztatásból keletkezett; valaminek, ami az áruk „csereviszonyában” jelenik meg, azaz a cseréértékben. Ez pedig az „immanens” vagy „belső” érték, ami a megjelenés elhanyagolásából ered, és ami *A tőke* összes későbbi levezetésének fogalmi kiindulópontját alkotja. „A további vizsgálat – állítja Marx – majd visszavezet bennünket a csereértékhez mint az érték szükség-szerű kifejezési módjához, illetve megjelenési formájához, egyelőre azonban az értéket ettől a formától függetlenül kell szemügyre vennünk.”¹⁵

Még akkor sem térünk azonban vissza semmi olyanhoz, ami empirikus, közvetlenül adott jelenség, ha végigmentünk ezen az úton. Ehelyett egy, a dialektikus fogalmi fejlődés még Hegel által sem felmúlt tökéletes mesterművén keresztül „Az értékformától” „A pénzformáig” jutunk, majd azután egy ragyogó, és – az avatlatlanok számára – ennek megfelelően nehéz ponthoz „Az áru fétisjellege és ennek titka” címmel. Csak itt tanuljuk meg igazán, hogy az „érték” maga – eltérően a testtel bíró áruktól és a testtel rendelkező árutulajdonosokkal – nem fizikai valóság, de a „használati érték” terminustól eltérően nem fejez ki a közvetlenül

¹⁴ Marx levele Ludwig Kugelmannhoz Hannoverba, 1868. július 11., In: MEM 32., Budapest, 1972., 540–542. oldal. A kiemelések Marxtól származnak.

¹⁵ Karl Marx: *A tőke*, I. kötet, 1. fejezet, 1. pont. In: MEM 23., 44. oldal.

rendelkezésre álló vagy termelt dolgok és az emberi szükségletek között egy egyszerű viszonyt sem. Az „érték” helyett mint „egy tárgyiasult külső mögé rejtett személyközi viszony” mutatja meg magát, egy olyan viszonyként, amely egy történelmileg meghatározott termelési móddal és társadalmi formával képez egységet. Ismeretlen volt – ebben a rejtélyes és tárgyiasult formában – az összes megelőző történelmi korszakban, termelési módban és társadalmi formában, és ugyanilyen fölösleges lesz a többé nem árutermelésen alapuló jövődöbéli társadalmakban és termelési formákban.

Ez a példa a dolgok Marx-féle leírásának struktúráját illusztrálja. Ez a struktúra nem csupán egy elsöprő lendületű előadás intellektuális és esztétikai előnyével rendelkezik; emellett messzemenően egy olyan tudományhoz van illesztve, amely nem merül el a mai kapitalista gazdasági és társadalmi rend megőrzésében és továbbfejlesztésében, hanem helyett annak a harc menetében való aláaknázását és forradalmi megdöntését célozza meg. *A tőke* olvasójának nem lesz olyan pillanata, amelyben nyugodtan szemlélődhet a közvetlenül adott tényeken és viszonyokon; a marxi ábrázolásmód a minden létező dologban bennerejlő nyugtalanságra mutat. Ez a módszer – röviden – a történelem és a társadalom megértésének minden más megközelítésével szemben bizonyítja a döntő fölényt azzal, hogy „a fennállónak pozitív megértésébe egyúttal tagadásának, szükség-szerű pusztulásának megértését is belefoglalja, minden létrejött formát a mozgás folyamatában fog fel, tehát mulandó oldaláról is, semmi előtt meg nem hajlik, lényegét tekintve kritikus és forradalmár.”¹⁶

Mindazoknak, akik *A tőke* elolvasásával nem csak futólag akarnak bepillantást nyerni a modern társadalom működésébe és fejlődésébe, hanem a könyvben lévő elmélet egészét meg szeretnék érteni, ki kell egyezniük a marxi előadásmód e lényegi jellegzetességével. Becsapnánk magunkat, ha azt gondolnánk, találhatunk *A tőke* mondanivalójához egy kevésbé fárasztó hozzáférési utat, ha – úgymond – inkább „visszafelé olvassuk, s nem elejétől a végéig. Nem mintha lehetetlen lenne egy efféle olvasás. Ha így jártunk el, bizonyára megkíméltük magunkat attól, hogy megküzdünk – például – a 9. fejezetben „Az értéktöbblet rátája és tömege” közötti viszonyt jellemző számos törvénnyel, amelyek csak akkor érvényesek, ha figyelmen kívül hagyjuk a „Relatív értéktöbblet” lehetőségét – ami még csak fel sem merül a következő fejezetig. Megkíméltük magunkat attól a felfedezésétől is a 14. fejezetben, hogy – miután átverekedtük magunkat a korábbi fejezetekben a relatív értéktöbblet törvényeinek egy hasonlóan „absztrakt” tárgyalásán – „bizonyos nézőpontból az abszolút és relatív értéktöbblet közti különbség egyáltalában illuzórikusnak látszik”,¹⁷ minthogy bizony előfordul, hogy „a

---

¹⁶ Karl Marx: *A tőke*. Utószó a második kiadáshoz. (1873) In: MEM 23., Budapest, 1967., 20. oldal.

¹⁷ Karl Marx: *A tőke*, 14. fejezet. In: MEM 23., Budapest, 1967., 475. oldal.

relatív értékötlettel, abszolút” és az abszolút értékötlettel relativ. Annak a felfedezésétől is, hogy ez a két kategória valójában csak a valóságos, kézzelfogható értékötlet absztrakt összetevőit képviseli – ami másfelől maga sem több, mint az egyik, magas szinten elvonatkoztatott tényező abban az átfogó leírásban, amely elvezet a körülöttünk lévő gazdasági valóság fennálló jelenségeihez.

Mіндеzt így elkerülhettük. De éppen a szigorú módszertől függ a marxi elemzés formális fölénye. Ez egy olyan módszer, ami semmit sem hagy ki a számításból, ám megtagadja, hogy az előítéletektől áthatott felületes hétköznapi empirizmus erejénél fogva kritikátlanul elfogadja a dolgokat. Ha kitörölnénk *A tőké*ből ezt a tulajdonságot, akkor valójában csak a Marx által keserűen kinevetett vulgáris közgazdászok meglehetősen tudománytalan kilátásaira hagyatkozhatnánk. A vulgáris közgazdaságtan úgy „gyárt elméletet”, hogy következetesen a látszatokat hívja segítségül az azokat megalapozó törvények ellen, és a gyakorlatban csak azon osztály érdekeit tűnik védeni, amelynek hatalmát a jelen pillanatban közvetlenül adott valóság elrejtí. Úgy látszik, nem tudja vagy nem akarja tudni, hogy a közvetlen valóság felszíne alatt van egy mélyebb dimenzió is, amit nehezebb megragadni, de éppen olyan valódi, mint az előbbi; egy olyan dimenzió, amely nem csupán az adott valóságot öleli át, hanem annak folytonos átalakulását, eredetét, fejlődését és kimúlását, a jövőbeli átalakulását egy új életformába, és azokat a törvényeket, amelyek ezeket a változásokat és a fejlődést irányítják. Ennek ellenére igencsak tanácsos lenne mindenkinek – még annak az olvasónak is, aki elvben felkészült arra, hogy megismerkedjék *A tőke* érvelésének dialektikus haladásával –, hogy nézzen át alaposan néhány lapot a 14. fejezetből, mielőtt elolvassa a 9. fejezetet. Így előzetesen feltárul valami a 9. fejezet érvelésének tendenciájából, amelyről egy alaposabb vizsgálat után azt is megállapíthatjuk, hogy már sokkal korábban megkezdődött.

Számos példát hoztunk fel arra, hogy illusztráljuk a dialektikus kapcsolatot egy adott dolog vagy kapcsolat kezdetben meglehetősen absztrakt tárgyalása és a rákövetkező, ugyanazon jelenség egyre konkrétabb tárgyalása között. A kifejtésnek ez a módja, amely Marx *Tőkéjének* egész szerkezetét jellemzi, fordított sorrendűnek vagy „fejtetőre állítottnak” tűnik ahhoz képest, ahogy a laikus megfigyelő az adott valóságot „természetesen” tekinti. Ahogy Marx többször is kijelenti, elemzéséből hiányzik a munkabér fogalma a 17. fejezetet megelőzően, csak a „munkaerő-árú” értékének (és néha az árának) a fogalmát találjuk meg. A 17. fejezetig nem vezet le az azt előkészítő fogalomból a „munkabér” új fogalmát: „A polgári társadalom felszínén a munkás bére mint a munka ára jelenik meg”.¹⁸

---

¹⁸ Karl Marx: *A tőke*, I. kötet, 17. fejezet. In: MEM 23., Budapest, 1967., 498. oldal.

A dialektikus előadásmód még valami mással is összefügg, aminek a megértését a teljesen avatatlannak (más szavakkal: a mai olvasók túlnyomó többsége, a tudományos minősítéstől függetlenül) előszörre nehéznek találják. Ez az „ellentmondás” fogalma és elve, amit Marx *A tőkében* is és más műveiben is mindenütt használ, különösen mint az ún. „lényeg” és az ún. „megjelenés” közötti ellentmondás. „Minden tudomány fölösleges volna, ha a dolgok megjelenési formája és lényege közvetlenül egybeesnék.” – mondja Marx.¹⁹ A marxi tudomány ezen alapelvehez hozzá kell majd szoknia az olvasónak. Hozzá kell szoknia az olyasféle magyarázatokhoz – amivel *A tőkében* gyakran találkozhat –, hogy ennek vagy annak az „ellentmondásnak” a kimutatása valamely fogalomban, törvényben vagy alapelvben (például a „változó tőke” fogalmában) még nem teszi érvénytelenné a fogalom használatát, hanem csupán „kifejezi a tőkés termelés belső ellentmondását”. Számos ilyen esetben a közelebbi vizsgálat azt mutatja ki, hogy az állítólagos „ellentmondás” egyáltalában nem igazi, hanem a szimbólumokkal rövidített – vagy másképp félrevezető – kifejezőmód miatt tűnik annak, a „változó tőke” előbb említett esetében ezt maga Marx mondja ki. Nem mindig lehetséges azonban az ellentmondásokat ilyen egyszerűen feloldani. Ahol kitart az ellentmondás, és az antidialektikus ellenfél továbbra is tiltakozik miatta, még a fogalmak szigorúan rendszerező logikai-deduktív tárgyalásmódjának függvényeként is, ott ki kell békülnie Goethe egyik metaforikus szóhasználatról tett megjegyzésével, amire Mehring hivatkozik a Marx stílusáról szóló érdekes tanulmányában: „Ne tiltsd meg nekem a metaforák használatát; máshogy egyáltalán nem tudtam kifejezni a gondolataimat.”²⁰

Marx műve számos döntő pontján használ „dialektikus” megoldást, ily módon megvilágítva a társadalmi osztályok közötti hétköznapi konfliktusokat, vagy a társadalmi létezés valósága és az emberek társadalmi tudata közötti ellentétet, vagy a mélyenszántó történelmi tendencia és a felszínesebb, ám azt rövid távon kiegyenlítő, sőt elnyomó ellentétes tendenciák közti viszonyt. Ezeket a feszültségeket egyaránt „ellentmondás-ként” vannak ábrázolva, ami egyfajta kifinomult metaforikus szóhasználatnak tekinthető, s a dolgok közötti mélyebb összefüggések, kölcsönviszonyok megvilágítását szolgálja. Pontosan ugyanez mondható el a dialektikus „átalakulás” fogalmáról, azaz egy fogalom, egy dolog vagy egy viszony „átalakulásáról” önmaga (dialektikus) ellentétébe, például a mennyiség minőségé válásáról. Ezt nem használja ugyan Marx olyan gyakran, mint az ellentmondás fogalmát, de számos döntő fontosságú pontban előfordul.

Számos függelékéről gondoskodtunk, hogy elősegítsük *A tőke* jelen kiadásának minél praktikusabb használatát. Ide tartoznak a könyvben

¹⁹ Karl Marx: *A tőke*, III. kötet, 48. fejezet. In: MEM 25., Budapest, 1974., 770. oldal.

²⁰ Franz Mehring: Karl Marx and Metaphor. In: D. Ryazanoff (szerk.): *Karl Marx: Man, Thinker and Revolutionist*. London, 1927., 95–101. oldal.

említett angol pénzekről, súlyokról, és mértékegységekről stb. szóló jegyzetek. Emellett csatoltunk egy nagy elméleti jelentőségű függelékét. Ez tartalmazza Marx politikai és gazdasági tanulmányainak híres összefoglalását és a belőlük levonható általános végkövetkeztetéseket, melyek *A politikai gazdaságtan bírálatához* fűzött *Előszó*ként jelentek meg 1859-ben.²¹ Ez az összefoglalás éles bepillantást nyújt Marx társadalomtudósi és közgazdasági fejlődésébe, materialista történelemkoncepciója lényegi vonásaiba. A koncepciót a negyvenes évek közepéig dolgozta ki, maga mögött hagyva ezzel mind a hegeli filozófiai idealizmust, mind a forradalmi-demokratikus politikai idealizmust. 1845-től kezdve együttműködött Engelszel, hogy létrejöjjön elmélete tökéletesen kidolgozott változata, ami azután az 1859-es előszóban nyert ideiglenes megszövegezést.

Itt Marx egyértelműen elutasítóan mondja – ami mindenesetre nyilvánvaló *A tőke* lapjairól is –, hogy közvetve sem állt szándékában új tudományágát a történelem általános elméletévé tenni, az kívülről írta elő valamit a történelmi események aktuális rendszerének. Ugyanaz mondható el Marx történelemelméletéről, mint amit ő maga mond értékelméletéről, vagyis hogy azt nem dogmatikus alapelvnek szánta, hanem csupán a cselekvő és gondolkodó szubjektumnak megmutatkozó valódi, érzékszervekre ható, tapasztalati világ egy újszerű és használhatóbb megközelítésének. Ötven évvel ezelőtt Marx elhárított bizonyos, *A tőke* módszeréről alkotott téves elképzeléseket. Ezeket az orosz idealista szociológus, Mihajlovskij vallotta, aki szerint *A tőke* – különösen azok a végkövetkeztetések, melyekre a 7. szakaszban „Az eredeti tőkefelhalmozásról” szóló záró rész jutott –, szándék szerint semmi több, mint a nyugat-európai kapitalizmus kialakulásának és fejlődésének történelmi vázlata. Csak olyan értelemben mondhatjuk, hogy *A tőké*ben előadott elméletek egy sokkal általánosabb érvényességgel is rendelkeznek, ahogy az adott természeti vagy társadalmi struktúra bármely kutatása, empirikus elemzése is rendelkezik egy, a maga sajátos témáját meghaladó jelentőséggel. Az igazságnak csak ez a fogalma egyeztethető össze a szigorúan tapasztalati tudomány alapelveivel. Az európai országok és néhány Európán kívüli ország mostani fejlődése bizonyos mértékben már demonstrálja, hogy *A tőke* jogosan formál igényt ilyen érvényességre. A többi a jövő igazolja.

---

²¹ Karl Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó*. In: MEM 13., Budapest, 1965., 5. oldal.

Karl Korsch:

A marxizmus alapelveinek újrafogalmazása

A marxizmus a szociológia ellen

Milyen összefüggés van a marxizmus és a modern szociológiai tanok között? Ha a Comte által megalapított és elkeresztelt szociológiát mint a tudományok rendszerének egy speciális területét vizsgáljuk, nem találunk összekötőkapcsot közte és a marxizmus között. Marx és Engels nem fordítottak figyelmet a tudomány e látszólag új ágának sem nevére, sem tartalmára. Amikor Marx szükségét érezte annak, hogy Comte *Cours de philosophie positive* című művének kapcsán álláspontját tömören kifejezze, „mert az angolok és franciák nagy hűhót csaptak Comte körül a mű megjelenése után harminc évvel”, Marx úgy beszélt a „pozitivizmusról” és a „comte-izmusról”, mint olyan dologról, amellyel „politikusként egyértelműen szembehegyezkedik”, s amelyről a „tudomány embereként nagyon lesújtó véleménye van”. Marx hozzáállása a kérdéshez teoretikusan és történetileg is megalapozott. A szocializmus Marx által kidolgozott elmélete semmit sem kapott attól a XIX–XX. századi „szociológiától”, amelyet Comte alapozott meg, Mill és Spencer pedig elterjesztett. Némi túlzással azt lehetne mondani, hogy a „szociológia” a modern szocializmus elleni reakció. Csak ebből kiindulva válik nyilvánvalóvá, hogy az utóbbi száz év tudományra hatást gyakorló sokféle elméleti és gyakorlati irányzata lényegileg egységes. Ahogyan Comte szembekerült mesterével, Saint-Simonnal, ugyanúgy a késői polgári „szociológusok” is szembekerültek a szocialistákkal, amikor más választ adtak a munkásmozgalom fejlődése által felvetett kérdésekre mint a „szocializmus” elmélete és gyakorlata. Azokkal a problémákkal, amelyeket a modern történelmi fejlődés a jelenkori társadalmak elé megoldandó feladatként állított, a marxizmus ugyanolyan közvetlen és eredeti kapcsolatban áll, mint a Comte, Spencer és követőik által létrehozott „szociológia”. Ennek ellenére a két társadalomelmélet között semmiféle teoretikus kapcsolat nincs. A polgári szociológusok úgy hivatkoznak a proletáriátus forradalmi tudományára, mint amely „politika és elmélet tudománytalan keveréke”. A szocialisták másfelől elvetik a polgári szociológiát mint pusztán „ideológiát”.

Marx álláspontja teljesen ellentétes az „ember társadalmi természetével” kapcsolatos nézetek megítélésénél (mely nézetek korábbi századokban az elavult feudális társadalommal szemben radikálisan fellépő feltörekvő polgári osztály fegyverei, s a „polgári társadalom” követelésének ideológiai megjelenési formái voltak), valamint a társadalom új, „polgári

formájának anyagi alapjait feltáró új tudomány, a *politikai gazdaságtan* megítélésénél.

Az 1859-ben *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához* című írásában kifejtett történelmi materialista koncepciót Marx már a hegeli *Jogfilozófiához* tizenhat évvel korábban írott kritikájában elkezdte kidolgozni. Ennél a kérdésnél kissé hosszabban el kell időznünk, mert manapság sokan vádolják Marxt a hegeli idealizmussal. Korábban, még a *Rheinische Zeitung* szerkesztőjeként (1842–43) részt vett egy vitában az „úgynevezett anyagi érdekekről”. Már ekkor elkezdett ismerkedni „gazdasági kérdésekkel” és kapcsolatba került a „francia szocialisták” nézeteivel. Hegellel kapcsolatos kritikája elvezette ahhoz a felismeréshez, hogy „az állam valóságos viszonyait és formáit nem lehet megérteni sem magából az államból, sem pedig az emberi értelem fejlődéséből, hanem éppen ellenkezőleg: azok az emberi élet anyagi előfeltételeiben gyökereznek, mely életfeltételeket Hegel a XVIII. század francia és angol fejlődésnek eredményeit összegezve a „polgári társadalom” elnevezés alá sorolt be, s így „a polgári társadalom alapvető viszonyait a politikai gazdaságtan segítségével lehet megérteni.”

Ez az a döntő fontosságú tétel, amelyet az ifjú Marx a „polgári társadalom”-ról vall akkor, amikor a hegeli idealizmust éppen felváltja nézeteiben a később kifejtésre kerülő materialista alap gondolat. Míg az idealista hegeli államelmélet materialista kritikája később formálisan a Hegel által a *Jogfilozófiában* kifejtett és a polgári társadalomra vonatkozó tételein alapult (bármilyen meglepő is ez néhány idealista filozófus számára), Marx már ekkor határozottan elveti Hegelt és egész idealista filozófiáját. Ehelyett azoknak a polgári társadalommal foglalkozó társadalomtudósoknak munkáihoz kapcsolódik, akik az angol és a francia polgári forradalom időszakában tűntek fel akkor, amikor a „szociológia” elnevezést még nem találták ki, de már felfedezték a társadalmat, mint a tudomány birodalmának önálló és különös területét.

Valójában Hegelnek azok a „polgári társadalomra” vonatkozó nézetei, melyeket könyve további részében fejt ki, nem az akkoriban rendkívül elmaradott németországi állapotokból származnak. A „polgári társadalom” elnevezést készen vette át az angol és francia társadalomtudósoktól, filozófusoktól, politikusoktól és közgazdászoktól. Ahogy Marx mondja, Hegel mögött ott áll „a XVIII. századi angol és francia fejlődés” a társadalomra és a társadalmi mozgalmakra vonatkozó felfedezéseivel, mely felfedezések a XVIII. század közepe után Angliában lezajló ipari forradalomban és az 1789–1815-ös Nagy Francia Forradalomban kulmináló, valóságos történelmi fejlődést tükrözik vissza.

Marx a szocialista és proletártudomány megalapításához szükséges kiindulópontot olyan a társadalomra vonatkozó tanításokból vette át, melyeket ugyan Hegel révén ismert meg, de azok még a polgárság

forradalmi korszakából származnak. Első helyen a „klasszikus politikai gazdaságtan” eredményeit vette át (Pettyvel és Boisguillebert-rel kezdve Quesnay-vel, Smith-szel és Ricardóval bezárólag) és tudatosan továbbfejlesztette azokat, mint amelyekben a nagy polgári gondolkodók többé-kevésbé öntudatlanul feltárták a polgári társadalom alapvető struktúráját, vagy ahogyan Marx mondja, „csontvázát”. A politikai gazdaságtan fontosságát – melyre Marxnak az az elnevezése is utal, hogy a politikai gazdaságtan tárja fel „a polgári társadalom anatómiáját” – már előtte is felismerték a közvetlen elődeinek számító német filozófusok: Kant, Fichte és Hegel. Hegel filozófiai rendszerében a „polgári társadalom” az új tudományként jelentkező politikai gazdaságtan által vizsgált „szükségletek rendszerén” alapul, sőt a filozófus egy korábbi munkájában a szükségletek rendszerét a „kormányzat első formájának” nevezte, szemben az olyan magasabbban fejlett formákkal, mint az állam és a jog.

Az a fokozott hangsúly, amivel Marx későbbi írásaiban ismételtelen rámutat arra, hogy az osztályszemléletét elvesztett polgári közgazdaságtan (az úgynevezett „vulgáris közgazdaságtan”) alapvető fontossága pontokon nem lépett túl Ricardón, s ahogy megvetően elutasítja a Comte-féle pozitivistá társadalomtudomány által megalkotott szintézist, mint amelynél Hegel tudományos teljesítménye mérhetetlenül magasabb szintű, csak ismételtelen rámutat a korábbi gazdasági és társadalmi tanításoknak a marxi elméletre gyakorolt hatására. E hatás jelentősége még akkor is tagadhatatlan, ha Marx analízise a társadalom új fejlődési tendenciáiról, az új szükségletekről és a proletáriátus mint újonnan kialakult önálló társadalmi osztály céljairól messze meghaladja a régebbi elméletek eredményeit. A munkásosztályt vezető marxista elmélet tehát nemcsak – mint Engels mondja –, „a klasszikus német filozófia örököse”, hanem a klasszikus politikai gazdaságtan és a társadalomkutatásoké is. A marxizmus a klasszikus elméleteknek a történelmi változásokhoz igazított elmélete.

Marx nem fordít különösebb figyelmet a polgári társadalom korábbi fejlődési periódusára, arra az időszakra, amikor még a feudális társadalommal állt szemben. De a polgári társadalomnak nemcsak a statikus törvényszerűségei érdeklik. A polgári társadalmat történeti képződményként kezeli, melynek lényeges sajátossága a történetiség, s így a társadalomnak csak múló szerveződési formája.

A polgári társadalom fejlődésének és átalakulásának egészét vizsgálja, a benne rejlő azon tendenciákat, amelyek a fejlődés távolabbi pontjain a fennálló forradalmi meghaladásra vezetnek. Ezeket a tendenciákat Marx két tényezőben fedezi fel: az *objektív* tényező a polgári társadalom gazdasági struktúrája, a *szubjektív* pedig az ezen a gazdasági alapon létrejövő új társadalmi osztály (mely tehát nem politikai, jogi vagy etikai okokból alakult ki). Így tehát a polgári társadalom, mely a feudális társadalom elleni harca során vált egységessé, most két „párta” szakad. A

„polgári társadalom” valójában „tőkés társadalom”, azaz társadalmi alapja a két szemben álló osztály léte, amelyben a tőkés osztály ellenőrzést gyakorol a másik osztály felett gazdasági, politikai és kulturális téren egyaránt. Így a „munkások és a szegények osztálya” bekerül a társadalomtudományi vizsgálódások körébe. A marxista elmélet felismeri, hogy a jelenlegi társadalom elnyomott és kiszákmányolt munkásai osztályharcot folytatnak a társadalom fennálló struktúrájának meghaladásáért, a társadalom egy magasabban fejlett formájának megteremtéséért. Ahogyan a materialista tudomány a polgári társadalom fejlődésének kezdeti szakaszában a polgárság gyakorlati eszköze volt, ugyanúgy a marxista elmélet a proletár társadalom megteremtéséért harcot folytató munkásosztály gyakorlati eszköze e küzdelemben.

A tudományok külön területeként mesterségesen leválasztott szociológia, mely Comte-tól ered, s melynek előfutárai tényleg jelentős értékeket hoztak létre ezen a területen, nem jelent mást, mint a jelenlegi történelmi periódus által felvetett elméleti és gyakorlati problémák előli menekülést. A marxi szocialista és proletárelmélet, mely a társadalomelmélet klasszikus alapjaiból kiindulva forradalmi elméletté fejlődött, összhangban van a történelmi helyzet változásaival: korunk zseniális társadalomtudománya.

A történetiség elve

Marx minden társadalmi jelenséget az adott történelmi korszak által meghatározottként fogott fel. A polgári társadalomelmélet minden olyan kategóriáját kritika alá vonta, amelyből elhintették a specifikus történeti jelleget. Már első gazdasági munkájában szemére veti Ricardónak, hogy a speciálisan a polgári társadalomhoz kapcsolódó „földjáraék fogalmát mégis minden korban és minden országban” érvényesként kezeli. „Ez közös tévedése mindazoknak a közgazdászoknak, akik a polgári termelés viszonyait örök kategóriáknak tüntetik fel.”¹

A történetiség elvének érvényesülési területét egyértelműen körülhatárolja a következő példa. A földtulajdon nagyon különböző jellegű és eltérő szerepet játszik a társadalom különböző fejlődési periódusaiban. Már a primitív közösségi földtulajdon is különböző módokon bomlott fel, a magántulajdonra a társadalmi alap későbbi fejlődésének eltérő formái szintén közvetlenül hatottak. A feudális *földtulajdonnak* a tőkést termelési mód győzelme után kialakuló viszonyokhoz való idomulásának országonként eltérő módja, a járaék kapitalista értéktöbblet részévé válásának és a

---

¹ Karl Marx: *A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak „A nyomorúság filozófiájá”-ra.* Második fejezet, 4. §. A földtulajdon vagy a járaék. In: MEM 4., Budapest, 1959., 163. oldal

mezőgazdaság iparrá alakulásának különböző módjai tükröződnek az adott ország kialakult társadalmi viszonyaiban, de ugyanígy tükröződnek a fejlődést befolyásoló történetileg speciális körülmények a kapitalizmus viszonyai között kialakuló munkásmozgalom országoként eltérő formáiban, s ugyanígy azokban a különös formákban, melyekben az egyes országokban lezajlik a szocialista termelési mód uralkodóvá válása. Ennek ismerete volt az oka annak, hogy élete végén különös gonddal kezdte tanulmányozni a földtulajdon és a földjáradék megjelenését egyfelől az *USA-ban*, másfelől *Oroszországban*. Lenin a XIX. század végén írott *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban* című művében szintén részletesen elemezte a fejlődés előrehaladásának különös történeti formáit. Mind Marxnál, mind pedig Leninnél e különböző történeti formákra vonatkozó vizsgálatok azt a célt szolgálták, hogy feltárják a kifejlett polgári társadalomban meglévő tőkés földjáradék sajátos jellegét.

A modern kapitalista termelési mód alapvető törvényszerűségeit elemző mű, *A tőke* első kötetében Marx egyáltalán nem foglalkozott a földjáradék kategóriájával. Marx itt a termőföldnek a kapitalista termelés fejlődésében játszott általános szerepét vizsgálja: csak azt elemzi, hogy milyen módon hatott a kapitalista termelési mód uralkodóvá válása az agrárproletáriátusra egyrészt a fejlett tőkés országokban, másrészt az olyan elmaradott országokban, mint Írország, végül a gyarmati területeken.

Marx a „földjáradék” kérdését a megfelelő helyen, *A tőke* harmadik kötetében elemzi, ahol a kapitalista *elosztás* különös formáit mint a tőkés *termelés* különös formáiból eredő jelenséget tárgyalja. Itt sem volt azonban mód korábbi különös történeti formáinak részletes vizsgálatára. Csak néhány megjegyzést vetett oda a tőkés és a korábbi földtulajdon közötti különbség jelzésére, s csak egy utólag hozzákapcsolt fejezetet – voltaképpen azonban annak csak egy részét – szentelte a *kapitalista földjáradék történeti kialakulásának*. Valójában, ahogyan Marx e rész bevezetőjében mondja: „a földtulajdonnak különböző történelmi formáiban való elemzése kívül esik e mű keretein.”²

A „földjáradék” elmélete, ahogy ez a marxista elméletből egyértelműen következik, nem alkalmazható bármelyik történelmi korszak földtulajdonával kapcsolatban. A földtulajdonnak *A tőke*-ben vizsgált formája „egy specifikus történeti forma, amely formává a feudális földtulajdon és a kisparaszti mezőgazdaság a tőke és a tőkés termelési mód hatására alakul ki.” Ebben az értelemben, de csakis ebben az értelemben a tőkés földjáradéokra, vagy az ipari tőke által megtermelt érték-többlet földtulajdonosokhoz kerülő részére vonatkozó elemzés elengedhetetlen része a kapitalista termelés fejlődésére vonatkozó olyan teljes analízisnek, amilyen *A tőke*.

---

² Karl Marx: *A tőke*. III. könyv, 37. fejezet. Bevezető. In: MEM 25., Budapest, 1974., 584. oldal.

A történeti meghatározottság elvének helyességét bizonyítják a tőke történetileg kialakult különböző formái. Ahogyan jelenleg a tőke uralkodó formája az *ipari tőke*, ugyanúgy a polgári társadalom első fejlődési szakaszában a *kereskedelmi tőke* és *ikertestvére*, a *kölcsöntőke*, valamint ezek további formái (ezeket Marx írta le a legpontosabban „kereskedelmi árutőkeként”, „kereskedelmi pénztőkeként” és „kölcsöntőkeként”) uralmuk alatt tartották a termelés egészét azért, mert súlyuk révén uralmi pozícióba jutottak. A jelenkori legfejlettebb tőkés gazdaságokban a kereskedő és a bankár, bár nem kapcsolódik olyan közvetlenül a termeléshez, mint az ipari tőkés, meghatározott szerepet játszik a tőke körforgásában. Ők is részt vesznek az „értéktöbblet” elosztásában, az éves profitömeget jelentős hányada az ő részüket képezi „kereskedelmi profitként” és „kamatként” – a profit egy részéről pedig már láttuk, hogy földjáraadék formájában a termelésben alig résztvevő földtulajdonosokhoz kerül. A banktőke új formájában ismét fontos szerephez jutott – habár nem tett szert feltétlen uralomra, ahogy egyes marxisták hiszik – a modern, úgynevezett „fináncsőke” szerves részeként, azaz egy rendkívüli mértékben koncentrált tőkeként, ami a magán- és állami banktőke, valamint a magán- és állami ipari tőke fúziójából született.

A modern tőkés termelés marxista analízise abból az előfeltevésből indul ki, hogy a korábban önálló kereskedelmi és pénztőke a tőke új uralkodó formáinak pusztá tartozékává *vált*. Igaz, hogy mind a mai napig magán viseli a tőkés termelés kialakulás(a) történeti körülményeinek jegyeit, azt, hogy a kereskedelem erőszakosan hatolt be a termelés feudális rendszerébe. Minden termék, amit a tőkés termelés viszonyai között állítanak elő, lényegileg *eladásra szánt termék*. A tőkés termelés minden egyes terméke áruként kerül eladásra, akár másik tőkésnek értékesítik, akinek erre szüksége van a termelés további biztosításához, akár közvetlenül a fogyasztónak adják el.

Végül minden forma, amelyben a tőke először megjelenik és *pénz* formájában gazdag egyének, kereskedők, bankárok, stb. tevékenysége révén a termelés ellenőrzését biztosító helyzetbe jut, állandóan újratermeli saját magát a kifejlett kapitalista termelés viszonyai között. A tőke minden terméke minden nap „kilépve a piacra” – az áru, a munkaerő vagy a pénz piacára – és így a pénz is, szükségszerűen tőkévé alakul.

Míndamelllett a „tőkés termelésnek” és a „tőke termelésének” „titka” – és mellel a tőkés kizsákmányolás és a bérrabszolgaság megszüntetésének titka – nem tárható fel a tőkés termelés körforgásában résztvevő járulékos tőkeformák, vagy a forgalom szférájában szerepet játszó tőkéshez kerülő, náluk felhalmozódó jövedelem elemzése révén. „Érthető tehát – monda Marx –, hogy miért mellőzzük teljesen a tőke alapvető formáiról – azokról a formákról, melyek meghatározzák a modern társadalom gazdasági szervezetét – szóló elemzésünkben az olyan özönvíz előtti formák

vizsgálatát, mint a „kereskedelmi” és az „uzsoratőke”. (Itt *A tőke* első kötetében a tőkés termelés Marx-korabeli fejlődéséről adott elemzésről van szó.)

Ugyanakkor *A tőke* II. és III. kötetében Marx kitér ezen „özönvíz előtti formáknak” a tőkés forgalomban és elosztásban játszott szerepére, de nem történeti szerepüket vizsgálja, hanem csak azokat a különös formákat, amelyeket ezek a modern ipari kapitalizmus hatására felöltöttek. Mint a földjáradék esetében is, a Marx egész munkáján végighúzó történelmi elemzés, továbbá az „Adalékok a kereskedelmi tőke történetéhez” és a „Kapitalizmus előtti viszonyok” címmel a megfelelő részekhez utólag csatolt fejezetek annak megvilágítását szolgálják, hogy az áru- és pénzcseré évszázadokon és évezredekben át tartó nagy történeti fejlődésének eredményeként e formák egyre jobban elvesztették eredetileg uralkodó szerepüket, és eljutottak a mai állapotukba, mely kiszakított és egyoldalúan kifejlett formájukban teljesen alá vannak vetve az ipari tőkének, s a tőke, különböző funkcióit betöltendő, hol bevonja, hol pedig kirekeszti őket a tőkés körforgás területéről.

A modern kapitalista termelési módról és a gazdaságon alapuló társadalmi formákról szóló marxi elemzésnek csak egyik aspektusa a földjáradékkal, a kereskedelmi és a pénztőkével mint sajátos tárgyakkal foglalkozó analízis. Egy kiadatlan és átfogóbb terv szerint Marx sokkal pontosabban végig szeretne volna elemezni a tőkés termelés, forgalom és elosztás gazdasági kérdését, mint ahogy azt *A tőke* három kötete tette, mégpedig olyan, általa magasabb rendűnek nevezett gazdasági kérdések elemzése útján, mint a *város* és a *falu* közötti ellentét, és a *termelés nemzetközi kapcsolatai*.

Csak e késői vizsgálatok során juthatott volna el Marx a jelenkori társadalomban a földtulajdon és a *tőke*, a kereskedelmi illetve a pénztőke és az *ipari tőke* között feszülő antagonizmus elemzéséhez; ugyanígy csak itt elemezhetné volna a régebbi periódusokban a mezőgazdasági is a városi ipar, az elsősorban ipari és az elsősorban mezőgazdasági országok között nemzetközi szinten, egy korábbi időpontban pedig a kereskedő és ipari városok, illetve nemzetközi szinten a kereskedő és ipari államok között felmerülő antagonisztikus ellentéteket.

A történetiség elve, mint ahogy az előző példákon bizonyítottuk (a földtulajdon és a tőke különböző formái), egyértelműen Marx gazdasági és társadalomtörténeti vizsgálataihoz tartozik. Az egyes kategóriákat abban a specifikus formában és összefüggésben kezeli, amelyben azok a modern polgári társadalom viszonyai között megjelentek.

A Marx és előfutárai között e kérdésekben jelentkező eltérést egyértelműen kimutatja egy összevetés. Míg a klasszikus polgári közgazdaságtan utolsó jelentős művelője, David Ricardo a *politikai gazdaságtan alapelveivel* foglalkozott, addig Marx pontosan meghatározta, hogy a

„modern polgári termeléssel” kíván foglalkozni, s a hagyományos politikai gazdaságtan kritikájának és közgazdasági elemzésének egészét magába foglaló munkájának *A tőke* címet adta. Míg Ricardo rendszerének kifejtését az „érték” általános elméletével kezdte, addig Marx az elméletét és a modern polgári társadalom alapjául szolgáló tények kritikailag elemző vizsgálatát egy külsődleges, kézzelfogható formában is megjelenő dolog, az „áru” elemzésével. Szemben Ricardóval, aki az érték hagyományos elméletét megszabadította mindattól „a földi szennytől”, amit elődei aggattak rá, Marx az áruelméletet megfosztotta mindazoktól a mozzanatoktól, amik túl általánosak, amik mások, mint a modern polgári társadalom viszonyai által tételezett mozzanatok, és a polgári gazdaság illetve „minden olyan társadalom” speciális formában megjelenő elemeként határozta meg azokat, „ahol a termelés tőkés módja uralkodóvá vált”. Az áru csak ebben a specifikus formájában képezi vizsgálatá tárgyát.

Marx álláspontja szerint a klasszikus közgazdaságtan alapkoncepciójában kifejtett „használati érték”, „csereérték” és egyéb elnevezések kizárólag az ilyen jellegzetességekkel bíró áruval kapcsolatban érdekesek és használhatóak. Nem örök kategóriaként, hanem történetiségükbe helyezve vizsgálta őket. Annak ellenére, hogy tisztában volt azzal, hogy a modern polgári társadalom sok közgazdasági kategóriája a termelési mód egy korábbi fejlettségi fokán egészen más összefüggésben merült fel. Marx egyáltalán nem foglalkozott olyan kategóriák történeti alakulásával, mint a „pénz”, az „árucsere”, a „munkabér” vagy a „kooperáció”, a „munkásosztály” stb., és csak olyan mértékben foglalkozott e kategóriák különböző fejlettségi fokaival, amilyen mértékben az fő témájához elengedhetetlen volt: ezek specifikus jellegzetességeinek elemzését összevonta a modern polgári társadalom viszonyai közötti vizsgálatukkal.

Marx valamennyi közgazdasági kategóriája – ellentétben a klasszikus polgári közgazdászokkal – a termelés fejlettségének egy adott történeti szintjéhez kapcsolódik. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az érték – amelyet Marx szerint meg kell különböztetni a csereértéktől – korábbi léte csak azon „forma”, melyben az áruban rejlő érték megjelenik a csere során. Ez a rendkívül absztrakt fogalom, melyet Marx a klasszikus közgazdaságtanból vett át, rendkívül gyanús néhány jó szándékú, de felületlen Marx-interprettátor szemében, akik úgy találják, hogy a csereértéktől megkülönböztetett (belső) „érték” koncepciója bűzlik a skolasztikától, a hegeli idealizmustól és egyebektől, s ezzel nem használ a materialista tudományok hitelének. Valóban: Marx alapvető gazdasági nézeteit kissé homályos nyelven fejtette ki, mintegy tetszelegve abban, hogy az olyan nagy gondolkodók, mint a filozófus Hegel nyelvezetét használja. Azonban pont a „csereérték” megjelölést fogadják el, amit Marx egyszerűen átvett elődeitől, a klasszikus közgazdaságtan megalapítóitól és a (belső) „érték” kategóriáját vetik el, aminek Marx sokkal tisztább, kidolgozottabb jelentést adott, mint a

klasszikusok és egész közgazdasági munkássága során pont a (belső) „érték” fetisizmusát vonta kritikái elemzés alá.

Marx tisztában volt azzal, hogy az „érték-elmélet” kategóriái viszonylagos érvényességű elnevezések. Ezek a kategóriák vagy ember és dolog viszonyát jelzik (a tárgy használata, elfogyasztása), vagy különböző dolgok viszonyát (csere), vagyis a mennyiségi viszonyt, két használati érték bármikor végbemenő cseréjekor. A dolgok közötti viszonyt a klasszikus közgazdászok csak értékviszonynak tekintették és a „csereérték” vagy „sajátos érték” elnevezést használták, mint megkülönböztetést a pusztán „használattal kapcsolatos” vagy „használati értéktől”. Marx egyetértett a klasszikus közgazdászokkal akkor, amikor azok különbséget tettek egyfelől az érték mint árucserre (társadalmi mozgás) során keletkezett mennyiségi viszony és a használati érték mint az ember és tárgy (külsődleges tárgy) közötti pusztán minőségi viszony között. De nem értett egyet velük abban, hogy az áruk társadalmi viszonyként megjelenő értékviszonyát az áruk cseréjéből származtatják. Az értékelmélet végigvitt vizsgálata megmutatja, hogy ez a koncepció az értékviszonyok keletkezését nem az áruk piacon végbemenő cseréjéből származtatja, hanem az áruk cseréjét megelőző termelésben, az emberek között létrejövő kapcsolatokból: *a termelés társadalmi viszonyai ember és ember között jönnek létre*. Valóban: a politikai gazdagan hagyományos elmélete marxi kritikájának a legfőbb eredménye az emberek ezen alapvető társadalmi kapcsolatainak feltárása és leírása – azoknak a kapcsolatoknak, melyek meghatározott történeti periódusban az emberek számára rejtve maradnak, s dologi viszonyt torzult formában jelennek meg, vagyis az áruk termelés során létrejött együttműködés és a piacon zajló árucserre „értékviszonyaként”.

Az „érték” kategóriája, akár a többi gazdasági természetű dolog és viszony, mint az „áru”, „pénz”, „munkaerő”, „tőke”, Marx számára társadalmi-történeti tényként jelenik meg vagy olyan dologként, amely ugyan fizikailag nem létezik, de *léte empirikusan verifikálható*. „Mint egyáltalában minden történelmi, társadalmi tudománynál, a gazdaságtani kategóriák meneténél is mindig szem előtt kell tartanunk, hogy – miként a valóságban, úgy a fejben is – a szubjektum, ez esetben a modern polgári társadalom, adva van, és hogy ezért a kategóriák ennek a meghatározott társadalomnak, ennek a szubjektumnak a létezési formái, egzisztencia-meghatározásait, gyakran csak egyes oldalait fejezik ki”.³ Később más összefüggésben foglalkozni fogunk Marx és a klasszikus közgazdászok tudományos módszerében rejlő lényegesen kisebb különbség elméleti és gyakorlati összekeverésének következményével. Itt a vizsgálatot az egyik leglényegesebb eredményre szűkítjük le. Az áru elmélete abban a specifikus

---

³ Karl Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatainak alapvonalai*. Első rész. I. 3. A politikai gazdaságtan módszere. In: MEM 46/L., Budapest, 1972., 31. oldal.

formában és összefüggésben, ahogy a tőkés árutermelés jelenlegi viszonyai között megjelenik, annak kialakulásától kezdve vizsgálja a legsajátosabb természetű árut: a munkaerő-árut. „Ezek a munkások, akik darabonként kénytelenek eladni magukat, éppen olyan áruk, mint minden egyéb kereskedelmi cikk, s ezért éppúgy ki vannak téve a konkurencia minden viszontagságának, a piac minden ingadozásának.”⁴ Ezenkívül e sajátos áru eladói alá vannak vetve a kereslet törvényeinek, nincsenek olyan helyzetben, hogy szabadon dönthetnének: „csak addig élnek, amíg munkát találnak, s csak addig találnak munkát, amíg a tőkét szaporítják.”

Csak a Marx által használt „árutermelés”, „általános árutermelés” vagy az ezzel ma teljesen azonos jelentésű „tőkés árutermelés” fogalmak speciális jelentésének ismeretében érthetjük meg annak az árua vonatkozó elemzésnek a fontosságát, mely Marx művében a kapitalista termelési módra vonatkozó minden egyéb kritikát megelőz. Marx ismeri azokat a meghatározott történeti feltételeket, melyek között a termék szükségképpen áruvá válik és amelyek között a pénz a cserében általános áruként léphet fel. „A termék áruként való jelentkezésének feltétele, hogy a munka társadalmon belüli megosztása annyira kifejlődött, hogy a használati érték és csereérték különválása, amely a közvetlen cserekereskedelemben csak megkezdődik, végbement. ... A pénz különös formái – pusztán áruegyenérték, vagy forgalmi eszköz, vagy fizetési eszköz vagy kincs és világpénz – az egyik vagy a másik funkció különböző terjedelme és viszonylagos túlsúlya szerint a társadalmi folyamatok igen különböző fokaira utalnak.”⁵ Tapasztalatokból tudjuk, hogy mindezek a formák elegendőek egy fejletlen társadalom termelése számára. Más a helyzet a tőkével. „Ennek történelmi létezési feltételei koránt sincsenek meg az áru- és pénzforgalommal. A tőke csak ott jön létre, ahol a termelési és létfenntartási eszközök birtokosa készen találja a piacon a szabad munkást mint munkaerejének eladóját, és ez az egy történelmi feltétel egy világtörténelmet foglal magában. A tőke ezért már eleve a társadalmi termelési folyamat egy korszakát hirdeti meg.”⁶

Csak ezen a ponton tudjuk megragadni az ipari tőkének mint a tőke egy létformájának jelentőségét, mely forma adekvátan fejezi ki a modern tőkés termelés természetét. „Az ipari tőke – Marx egy kijelentése szerint, melyet nyugodtan tekinthetünk e tárgyval kapcsolatban a végső és legteljesebb megfogalmazásnak – az egyetlen olyan létezési módja a tőkének, amelyben a tőke funkciója nem csak elsajátítása érték-többletnek, illetve többletterméknek, hanem egyúttal létrehozása is. Ezért az ipari tőke feltételezi a termelés tőkés jellegét; létezése magában foglalja a tőkések és

---

⁴ Karl Marx–Friedrich Engels: *A Kommunista Párt kiáltványa*. Kossuth Kiadó, 1970., 48. oldal.

⁵ Karl Marx: *A tőke*. I. kötet, 4. fejezet, 3. pont. A munkaerő vétele és eladása. In: MEM 23., Budapest, 1967., 161–162. oldal.

⁶ Uo. 162. oldal.

bérmunkások osztályellentétének létezését. Amilyen mértékben az ipari tőke a társadalmi termelést hatalmába keríti, forradalmasodik a munkafolyamat technikája és társadalmi szervezete, s ezzel a társadalom gazdaságtörténeti típusa. A tőke egyéb fajtáit, amelyek letűnt vagy letűnő társadalmi termelési állapotokban előtte jelentek meg, nemcsak alávetik az ipari tőkének és funkcióik mechanizmusában neki megfelelően megváltoztatják, hanem ezek már csupán az ő alapzatán mozognak, s ezért ezzel az alapzatukkal élnek és halnak, állnak és buknak.”⁷

A konkrét megközelítés elve*

A történelmi specifikációnak mint a társadalomelemzés és kutatás javított módszerének elve elméleti jelentősége mellett elsősorban gyakorlati jelentőségűvé válik polemikus fegyverként abban a vitában, amely a társadalom fennálló rendjét védő apologeták és az azt támadó kritikusok között folyik. A mód, ahogy ezt a fegyvert a marxisták használják, Marxnak és Engelsnek a kommunizmussal kapcsolatos polgári ellenvetésekre válaszként adott érveiben mutatható ki. (Lásd a *Kommunista Kiáltvány* II. fejezetét!) Az érvelésnek egy alapvető formája tér vissza ezekben a válaszokban. Válaszolván a vádakra, miszerint a kommunisták el akarják törölni a tulajdont, személyiséget, szabadságot, kultúrát, jogot, családot, „házát” stb., a kommunisták azt mondják, hogy a vita tárgyát nem a mindenkori társadalmi élet általános alapjai alkotják, hanem csupán azok a különös történelmi formák, amelyeket a jelenlegi tőkés társadalom tett magáévá. A tőkés társadalom specifikus történelmi jellegét alkotó összes gazdasági-, osztály- és egyéb viszonyokat tárgyaló vita eredménye, hogy a mindenkori társadalmi rend természetes és szükséges alapjainak védői oda jutnak el, hogy elfogult védőivé válnak a jelenleg fennálló tőkés társadalom különös viszonyainak és a tőkésosztály különös szükségleteinek.

A burzsoáziának a kommunizmussal szemben támasztott első ellenvetése az, hogy a kommunisták el akarják törölni a tulajdont. A *Kommunista Kiáltvány* erre a következő választ adja:

„A korábbi tulajdonviszonyok eltörlése nem olyasmi, ami sajtáságosan a kommunizmus jellegzetessége.

Minden tulajdonviszony állandó történelmi változásnak, állandó történelmi átalakulásnak volt alávetve.

---

⁷ Karl Marx: *A tőke*. II. kötet, 1. fejezet, IV. pont. A teljes körforgás. In: MEM 24., Budapest, 1968., 55. oldal.

* A „Konkrét megközelítés elve” című szakaszban szereplő Marx-idézetek a *Kommunista Kiáltvány* 1962-es kiadásának (Kossuth Kiadó) II. fejezetéből valók. (*A ford.*)

A francia forradalom például eltörölte a hűbéri tulajdonon a polgári tulajdon javára.

Ami a kommunizmust megkülönbözteti, az nem általában a tulajdon eltörlése, hanem a polgári tulajdon eltörlése.

De a modern polgári magántulajdon az utolsó és legtökéletesebb kifejezése a termékek olyan előállításának és elsajátításának, amely osztályellentéteken alapul, azon, hogy az egyik ember a másikat kizsákmányolja.

Ilyen érelemben a kommunisták ebben az egyetlen kifejezésben fogtathatják össze elméletüket: a magántulajdon megszüntetése.”

Ezután leszögezik, hogy az a tulajdon, amit el kívánnak törölni, nem „a személyesen szerzett, önnönmunkával keresett tulajdon”, amely a polgári teoretikusok ideologikus koncepciója szerint „minden személyi szabadságnak, tevékenységnek és önállóságnak alapja.” Az ilyen tulajdon valójában a „kispolgári, kisparaszti tulajdon” jelenti, azt a tulajdonformát, mely már a tőkés forma előtt is létezett. A kommunistáknak ezt nem kell eltörlöniük. „Az ipar fejlődése eltörölte és napról napra eltöri.” „A tulajdon mai alakjában a tőke és a bérmunka ellentétében mozog.” Specifikus és különböző jelentősége van a modern polgári társadalom egymással konfrontálódó két nagy osztálya – a burzsoázia és a proletariátus számára. „*Tőkésnek lenni nemcsak tisztán személyi, hanem társadalmi helyzet elfoglalását is jelenti a termelésben.*” Ugyanígy a bérmunka, a proletariátus munkája nem teremt személyi tulajdon a munkás számára: tőkét hoz létre, azaz társadalmi hatalmat, amely kizsákmányolja a munkást. „Ha tehát a tőkét közösségi tulajdonná változtatjuk át, amely a társadalom valamennyi tagjáé, akkor nem a személyi tulajdon változik át társadatiává. Csupán a társadalmi jellege változik meg a tulajdonnak. A tulajdon elveszti osztályjellegét.”

A burzsoázia második ellenvetése az, hogy a kommunisták le akarják rombolni a *személyiséget* és a *szabadságot*. A kommunisták azt válaszolják, hogy itt csupán a „polgári személyiség, önállóság és szabadság” forog kockán.

„Szabadságon a mai polgári termelési viszonyok között a szabadkereskedelmet, a szabad adásvételt értik. De ha elesik a kalmárkodás, elesik a szabad kalmárkodás is. A szabad kalmárkodásról hangoztatott szövegeknek éppúgy, mint burzsoáziánk minden egyéb szabadságkérkedésének, egyáltalában csak a kötött kalmárkodással, a középkor elnyomott polgáraival szemben van értelmük, de nem a kalmárkodásnak, a polgári termelési viszonyoknak és magának a burzsoáziának kommunista megszüntetésével szemben.”

A tőkés a magántulajdon megszüntetését a „tulajdon megszüntetésének” nevezi. De ez a tulajdon, ennek az osztálynak a kezén, csak úgy létezhet, ha a társadalom széles többségétől el van vágva. Attól a pillanattól kezdve, hogy a munka nem alakítható át tőkévé, pénzzé, bérére, röviden: monopolizálható társadalmi hatalommá, a tőkés a „személyiség lerombolásáról” panaszkodik. Ezzel bevallja, hogy a „személyiségen” nem mást ért, mint tőkést, azaz a polgári tulajdonost.” Ezt a személyiséget csakugyan meg kell szüntetni.”

Ugyanígy keveri össze a burzsoázia a munka és *tevékenység* általános fogalmát a bérmunka speciálisan tőkés formájával, a tőke-nélküli munkás kényszermunkájával, melyet a nem-dolgozó tőketulajdonos juttatásáért végez. Ha a burzsoázia attól fél, hogy „a magántulajdon megszüntetésével megszűnik minden tevékenység és általános lustaság kap lábra”, a *Kiáltvány* azt válaszolja:

„Eszerint a polgári társadalomnak rég tönkre kellett volna mennie a restség miatt; mert azok, akik dolgoznak benne, nem szereznek, és azok, akik szereznek, nem dolgoznak. Az egész aggály arra a tautológiára lyukad ki, hogy mihelyt nincs tőke, nincs többé bérmunka.”

Az újabb burzsoá érv, hogy a kommunizmus győzelmével elvész a kultúra. Erre az érvre Marx újra specifikus választ ad:

„Ahogy a burzsoá szemében az osztálytulajdon megszűnése magának a termelésnek a megszűnése, úgy az osztályműveltség megszűnése az ő szemében azonos egyáltalában a műveltség megszűnésével. Az a műveltség, amelynek vesztét siratja, az óriási többség számára a géppé idomítást jelenti.”

Akárcsak a személyiség, szabadság és kultúra esetében, a kommunizmusnak az *államra* és a *jogra* vonatkozó úgynevezett fenyegetése sem azok ellen az általános funkciók ellen irányul, melyek a társadalom elemeit élő és fejlődő egységbe fogják össze, melyek a múltban elkerülhetetlenül állami erőszak és jogi önkény által valósultak meg, bár ez a megvalósulás növekvő nehézségekbe ütközött. Ez a fenyegetés speciálisan csak a jelenlegi állam ellen irányul, amely olyan „végrehajtó szerv, mely a tőkésosztály mint egész ügyeit intézi” – és a modern tőkés jogrend ellen, amely „csupán osztályotok törvényre emelt akarata, olyan akarat, amelynek tartalma adva van osztályotok anyagi életfeltételeiben.”

„*A család megszüntetése!* Még a legradikálisabbak is felháborodnak a kommunisták e gyalázatos szándékán.” A marxisták ismét specifikus választ adnak:

„Mi a jelenlegi polgári család alapja? A tőke, a magánszerzés. Teljesen kifejelett alakban ez a család csak a burzsoázia számára létezik; de kiegészítői a proletár kényszerű családtalansága és nyilvános prostitúció.”

A kommunisták hozzátézik, hogy ők „meg akarják szüntetni, hogy a szülők kizsákmányolják gyermekeiket.”

Szembeszállnak azzal a mindenütt meglévő ostobasággal, hogy a kommunisták „be akarják vezetni a feleségközösséget”, holott ellenkezőleg, „a polgári házasság jelenlegi formája az, amely a valóságban feleségközösség”. A többség számára magától értetődik, hogy a „mostani termelési viszonyok megszüntetésével a belőlük fakadó nőközösség, vagyis a hivatalos és nem-hivatalos prostitúció is eltűnik majd”.

A nacionalisták további vádjára, hogy a kommunisták „el akarják törölni a hazát”, a Kiáltvány azt válaszolja, hogy a jelenlegi polgári társadalomban „a munkásoknak nincs hazájuk”. „Nem lehet tőlük elvenni azt, amelyük nincs”. Ellenkezőleg. Amint Engels kimutatta, az ősi földtulajdon-közösség minden szabad ember számára „valóságos haza volt, azaz öröklött szabad közösségi tulajdon”.

A különböző országok proletariátusának az úgynevezett nemzeti érdekekkel kapcsolatos viselkedése attól a sajátos fejlődési foktól függ, amelyet a munkásmozgalom fejlődése során nemzeti és nemzetközi viszonylatban elért:

„Amilyen mértékben megszűnik az egyik egyén kizsákmányolása a másik által, olyan mértékben szűnik meg az egyik nemzet kizsákmányolása a másik által.”

Újra, válaszolva „a vádakra, amelyeket a kommunizmus ellen vallási, filozófiai és egyáltalában ideológiai szempontból emeltek”, a Kiáltvány tömören mutat rá minden emberi eszme specifikus történeti meghatározottságára:

„Mi egyebet bizonyít az eszmék története, mint azt, hogy a szellemi termelés az anyagi termeléssel együtt alakul át? Valamely kor uralkodó eszméi mindenkor csak az uralkodó osztály eszméi voltak.”

„Amikor az antik világ pusztulóban volt, az antik vallásokon győzedelmeskedett a keresztény vallás.

Amikor a keresztény eszméket a XVIII. században legyűrték a felvilágosodás eszméi, a hűbéri társadalom haláltusáját vívta az akkor forradalmi burzsoáziával. A lelkiismereti és vallásszabadság eszméi csak a szabad konkurencia uralmát fejezték ki a tudás terén.”

A burzsoázia ama töredékének, amely ugyan elismeri, hogy a vallási, erkölcsi, filozófiai, politikai, jogi, stb. eszmék módosultak a történelmi fejlődés során, de ugyanakkor elmarasztalja a kommunizmust a minden társadalmi viszonyok között meglévő *örök igazságok* eltörléséért (mint például szabadság, igazság stb.), valamint azért, hogy a vallást és az erkölcsöt egyaránt félre teszi, ahelyett, hogy újraalkotná azokat – Marx azt válaszolja, hogy *a hagyományos eszmék még ezekben a legáltalánosabb formájukban is tartalmazzanak specifikus történelmi elemet*. Jóllehet nem függenek többé olyan ténytől, melyet az osztályellentétek a társadalmi fejlődés bizonyos korszakában felvettek. Ezek, akárhogy is, de attól a történelmi ténytől függenek, ami végigvonul mindezekon a korszakokon: az osztályellentétek létezésének tényétől:

„De bármiféle formát öltöttek is ezek az osztályellentétek, valamennyi elmúlt évszázad közös ténye az, hogy a társadalom egyik része kizsákmányolta a másikat. Ezért nem csoda, hogy mindezen századok társadalmi tudata, minden változatossága és különfélesége ellenére, bizonyos közös formákban mozog, olyan tudatformákban, melyek csak az osztályellentét teljes eltűnésével fognak egészen elenyészni.

A kommunista forradalom a leggyökeresebb szakítás a hagyományos tulajdonviszonyokkal, nem csoda, hogy fejlődése során a leggyökeresebben szakít a hagyományos eszmékkel.”

A forradalmi változás elve

A társadalom tradicionális elmélete, mely több száz esztendőre tekint vissza, majd irányzatokra és iskolákra esett szét, a jelenkori kutató számára nem tűnik egységesnek. Ez akkor is igaz, ha eltekintünk attól az alapvető kettészakadástól, amely a polgári gondolkodásban a XIX. század elejétől ment végbe, amikor is az új és uralkodó *történelmi* irányzat lépett föl, először monopolisztikus igényvel, később csupán kiegészítő, másodlagos formaként – egészen a jelenleg érvényesülő *teoretikus* megközelítésig.

A polgári társadalomelmélet a XIX. század első évtizedeiben is folytatódó klasszikus szakaszát az új polgári elvek *természetes* általánosítása jellemzi. Később, a „vulgáris” közgazdászok kezén ez a természetes jelleg többé-kevésbé tudatos törekvéssé változott, abból a célból, hogy a tőkés társadalom gazdaságát, szemben a tőkés politikával – vagy legalábbis a tőkés termelést megkülönböztetve az elosztástól – a társadalmi élet általános és megváltoztathatatlan formájaként tüntessék fel. Végülis a modern „közgazdaságtan” létrehozói és az „általános” és „formális” szociológia megfelelő irányzatai az új és elfogadott „közömbös” tudományosság fő kritériumaként hangsúlyozták, hogy tárgyük anyagát „nem-specifikus” módon közelítik meg. Részletesebb elemzés szükséges annak a különös módnak a megismeréséhez, ahogyan a modern polgári társadalomtudomány minden irányzatánál a meghatározott premisszák *a prioritása* a polgári tudományok történeti- és osztálymeghatározottságának talaján kifejlődött, behatolt a kutatás módszereibe és eredményeibe, valamint az elmélet koncepciójába és előfeltevéseibe.

További bonyodalom adódik abból a tényből, hogy a jelenkori polgári társadalomelméletekkel foglalkozván gyakran nem határozható meg pontosan, hogy azok közül melyik jött létre visszahatásként a proletáriátus támadására. A polgári társadalomelmélet legutóbbi jelentős eredményei közül nem kevés vezethető vissza a marxista elméletre. Megemlíthetjük a német filozófusok, szociológusok, jogászok, történészek közül Tönniest és Stammlert, Max Weber és Troeltschöt, Scheclert és Mannheimet; a közgazdászok közül – ha nem is a legfontosabb, de talán a legtipikusabb képviselőjeként a csoportnak – Werner Sombartot. Az a sokféle kicsavart és széttört forma, amely a marxizmussal folytatott vitában, a német akadémiai tudomány speciális feltételei között keletkezett, a legélesebben az utóbb említett német tudósnál mutatható ki. Werner Sombart eredetileg száz százalékos marxista volt – vagy legalábbis annak hitte magát –, de később, azokkal a változó politikai és társadalmi viszonyokkal, melyek az úgynevezett „nemzeti szocializmus”-hoz vezettek, eszmét változtatott, és végül nyílt antimarxista lett. De eltekintve ettől a vargabetűtől, még Sombart késői pályafutása is tisztán mutatja azt a megkerülhetetlen hatást, amit Marx az összes jelenlegi polgári társadalomelméletre gyakorolt. Még 1927-ben, fő közgazdasági munkája harmadik kiadásához írott bevezetőjében is arról tesz tanúságot, hogy „ami jó ebben a munkában, az mind Marxnak köszönhető”. Egy évvel később, a zürichi szociológiai konferencián önként tett hitet amellett, hogy 1894 óta „meggyőződéses marxista”. Ugyanezen alkalommal kijelentette, hogy ő volt az első, aki meghirdette az úgynevezett „eredeti társadalomtudomány értékelésmentes jellegének” elvét, és a jelenkori társadalomelméletnek ezt a jól ismert doktrínáját visszavezette ahhoz a munkássága korai időszakában jelentkező „ellentmondáshoz”, amely belső

marxista „meggyőződése” és aközött a helyzet között feszült, hogy ő akkoriban a Porosz Királyi Egyetem professzora volt.

Ezért, a marxista elmélet általános elveit a polgári tudománnyal szembesítve, keveset foglalkozunk az újabb társadalomelmélet jelenlegi eredményeivel, melyekben – a kölcsönös egymásrahatás eredményeképp – a folytatódó különbség némileg csökkent. Inkább megpróbáljuk kimutatni a hangsúlyozott ellentétet, abban a tiszta formájában, amelyben az eredetileg megjelent a klasszikus és poszt-klasszikus XVIII. századi és XIX. század eleji polgári szerzőknél az egyik oldalon; Marx és Engels műveiben a másikon.

A klasszikus polgári közgazdászok megrekednek a jelenlegi polgári társadalom vizsgálatánál. Érzékenyen veszik észre a társadalom alapvető viszonyait (ami az eredeti természetjognak egyébként állandó jellemzője), de éppen ezért képtelenek felismerni és tudományosan vizsgálni mást, mint a társadalom éppen adott formáját.

Még ha más társadalmi formákról beszélnek is a polgári társadalomtudósok, kutatásuk tárgya akkor is a jelenlegi polgári társadalom, amelyek a fő jellemvonásai ismétlődnek minden más formában. Amikor általában a „társadalom”-ról szólnak, az úgynevezett általános társadalom alakjában még mindig fölismerhetjük a jelenlegi tőkés társadalom jellemző vonásait. Ez a legfőltűnőbbben a polgári társadalomelmélet XVII. és XVIII. századi nagy megalapítóinak munkáiban és követőiknél, a német idealista filozófusoknál jelenik meg, Kanttól egészen Hegelig. Ez utóbbiak naivul nem csupán a „társadalom” terminust, de egyenesen a „polgári társadalom” (*civil society*) kifejezést használták, időtlen fogalomként.

A polgári kutatók még akkor sem lépik át a tőkés társadalom bűvös körét, amikor a társadalom történeti „fejlődéséről” beszélnek. Minden korábbi társadalmi formát olyan előkészítő foknak (*preliminary stages*) minősítenek, amely a mai, többé-kevésbé kifejlett társadalmi formához elvezetett. Állandóan jelenlegi társadalmi viszonyokban gyökerező fogalmakat használnak az előző történeti formák vizsgálatánál. Egészen a XIX. századig, a primitív történelemnek mindazokat a szakaszait, amelyek nem írhatók le a modern polgári társadalom kategóriáival, azaz a tulajdonnal, állammal, családdal, stb., úgy tekintik, mint amelyek nem tartoznak a tulajdonképpeni történelemhez, sőt egyenesen „történelemelőttiek” (*pre-historic*). Még Johann Gottfried Herder is, aki közelebb állt a valódi történettudományhoz, mint kortársainak legtöbbje, a következőket írja *Naplójában*: „Hány év telt el, amíg megtanultunk tudni vagy gondolkodni? A föníciaiak? Az etiópiaiak? Vagy egyikük sem? Mózes már a helyes úton haladt?”

A polgári társadalomtudósok, akárcsak az elmúlt viszonyokra vonatkozó tanulmányaikban, a jelen tendenciák elemzésénél is a polgári kategóriákhoz kötöttek maradnak. Egyszerűen képtelenek bármely társa-

dalmi változást másként elképzelni, mint „evolúciós” fejlődés eredményét, mint olyat, amely nem üt rést a jelenlegi tőkés társadalmi rend alapvető elvein. Minden társadalmi forradalmat patológikus közbjátéknak tekintenek a „normális” társadalmi fejlődéshez képest. Remélik, hogy a forradalmi „ciklus” teljes lefutása után újra visszaállíthatók a forradalom előtti, változatlan alapokon nyugvó társadalmi viszonyok. Egy hasonló másik elmélet szerint (politikusok hirdetik) a régi rendszer politikai viszonyait véglegesen visszaállíthatja a „restauráció”. A forradalmi szocializmus és kommunizmus minden olyan irányzatát, amely ezen túlmenő dolgokra törekszik, az „egészséges társadalmi haladás megzavarásának” és teoretikusan „tudománytalan” fantáziálásnak minősítnek.

Marx társadalomtudománya gyökeresen ellentmond a klasszikus polgári elmélet tradicionális fogalmainak. Persze ez az ellentét nem olyan egyszerű, hogy a klasszikus bibliai formulával – „beszéded legyen: igen, igen-nem, nem” – kifejezhető lenne. Helytelen volna például feltételezni, hogy míg a polgári elmélet a „polgári társadalom” doktrínája, addig Marx szocialista elmélete a „szocialista társadalom” doktrínája. Valójában a tudományos szocializmus egyáltalán nem foglalkozik a jövő társadalmának leírásával. Marx ezt meghagyta a régi és új utópiák szektáseinak. Ő maga, materialista elveinek megfelelően, a társadalom ma létező valóságos formájával foglalkozik, azaz a tőkés társadalommal. Így – szemben a polgári „teoretikusokkal”, akik ilyen vagy olyan formában folyamatosan igyekeznek általánosítani az általuk „felfedezett” tényeket – Marx egyfelől igazán közel áll a klasszikus polgári történészek módszeréhez, míg másfelől távol tartja magát tőlük azáltal, hogy következetesen ragaszkodik a tudományos megismerés szigorúan teoretikus módszeréhez.

Marx a fejlődési fokozatokról alkotott egyetlen polgári fogalmat sem vet el teljesen. Világosan megkülönbözteti az „ázsiai”, „antik” és „feudális” társadalmak történeti formáit, és a modern „polgári” társadalommal együtt a „*társadalmi-gazdasági formáció progresszív korszakai*”-nak csoportjába sorolja ezeket. Bár ő már nem tekinti – a polgári teoretikusokhoz hasonlóan – az összes megelőző társadalmi formát a jelenlegi és végső formációt előkészítő lépcsőfoknak, de kijelenti, hogy a társadalom jelenlegi formája az utolsó előkészítő lépcsőfok, és a „valódi emberi társadalom előtörténetét zárja le”. Alapvetően nem ellenzi, hogy a társadalom jelenlegi, tőkés viszonyaiból nyert tulajdon-fogalmat az elmúlt történelmi korszakok viszonyaira alkalmazzák. Kifejezetten állítja, hogy a tőkés társadalomnak, mint „a termelés legfejlettebb és legösszetettebb szervezetének” kategóriái kulcsot adnak az előző társadalmi és gazdasági formációk megértéséhez. Korábbi éveiben még el is fogadta azt az elméletet, amelynek alapját az a XVIII. századi „közös fikció” alkotja, „mely az emberiség primitív berendezkedéseit az emberi természetnek igazán megfelelő állapotnak tekinti”. Igaz, hogy később újrafogalmazta véleményét mind a XVIII.

száznak eme forradalmi jelszaváról, mind ennek az elméletnek azokról az újabb keletű, XIX. századi megnyilvánulásairól, melyeknek megalapozói a primitív társadalmaknak a szigorú empirizmus és a materialista kutatás józan elveivel dolgozó felfedezői voltak. Természetesen ezután sem szakított teljesen az említett felfogással, de kritikusabb szellemben kezelte azt, és új, gyümölcsöző módon alkalmazta. Ugyanígy Marxnak a társadalmi forradalomról szóló elmélete a „fejlődés” (*evolution*) polgári eszméjét sem vetette el teljesen. Az evolúció az összes azt megszakító – és másfelől: azt megvalósító – társadalmi forradalom ellenére is a fejlődés haladó vonala maradt, a társadalom történelemelőtti múltjától a jelen tőkés társadalomig mindenkor; és így lesz a jövőben, a társadalmi forradalom nyomán létrejött szocialista és kommunista társadalomban is, amely, bár magába foglalja a jelenkori tőkés rend alapvető átalakítását, még mindig – Marx szerint – a jelenlegi társadalmi viszonyokon fog alapulni.

A forradalmi gyakorlat (praxis) elve

A polgári társadalomtudomány fejlődési koncepciójának marxista kritikája az „*ügynevezett történelmi fejlődés*” illuzórikus jellegének felismerésével kezdődik. A kritika szerint „a társadalom legutolsó fejlődési foka a megelőző fejlődési fokokat mint saját magát előkészítő fokozatot tekinti, és ezért csak egyoldalúan vizsgálhatja azt”. Éppen ott, ahol úgy tűnik, hogy Marx elfogadja a fejlődésnek ezt a naiv, pseudo-darwinista metafizikáját (melyet később teljesen és vakon elfogadott egy olyan ortodox marxista, mint Kautsky, és amelynek eredményeképp egy olyan heterodox marxista, mint George Sorel, visszautasította a fejlődés elvének mindenfajta alkalmazhatóságát), Marx valójában megfordította az egész elméletet, és ezáltal megszüntette annak metafizikus jellegét. Míg a burzsoá fejlődésemélet hirdetői, köztük Spencer, azt hirdették, hogy mind a magasabbrendű állatfajok, mind a magasabban fejlett társadalmi formák összetettebb szerkezete megmagyarázható az alacsonyabbrendű, egyszerűbb szervezetekből, Marx szétoszlatta ezt az illúziót azzal a paradox kijelentésével, hogy „*az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához.*”⁸

Ez a kritikai tudatosság megtörte a fejlődés metafizikai „törvényének” mágikus varázsát. Egy érvényes *a priori* axiómából olyan munkahipotézissé redukálta, amelyet minden esetben empirikusan igazolni kell. Bár a tőkés társadalom „kulcsot” nyújt a régi társadalmak megértéséhez, ebből nem

---

⁸ Karl Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. In: MEM 46/I. kötet, Kossuth Kiadó, Budapest, 1972., 31. oldal. (*A szerk.*)

következik, hogy olyan kategóriáknak, mint közösség, pénz, állam, törvény, ugyanolyan értelmük van a régi társadalmakban, termelési formákban, mint az azokon alapuló modern tőkés termelésben és polgári társadalomban. Ez a felfogós megisztította az utat a szigorúan empirikus vizsgálat számára. A polgári társadalom tartalmazhatja az előző társadalmak viszonyait továbbfejlesztett formában. Ugyanígy persze tartalmazhatja azokat elkorcsosult, elsatnyult és nevétséges formában is. (Például a primitív társadalmak közössége ismerhető fel – Marx szerint – nevétséges, paradisztikus formában az orosz „mir”-ben.) Ugyanígy a jelen társadalom magában hordja a jövőbeli fejlődésének csírát is, természetesen korántsem teljes meghatározottságában. A fejlődésnek a polgári társadalomtudósok által alkalmazott téves koncepciója mindkét oldalon zárt, és az összes elmúlt és jövőbeli társadalmi formákban csak önmagát fedezi újra fel. A fejlődés új, kritikus és materialista marxi elve épp ellenkezőleg, mindkét oldalról nyitott.

Marx nem úgy foglalkozik az ázsiai, antik vagy feudális társadalommal, és még kevésbé az írott történelmet megelőző primitív társadalmakkal, mint amelyek csak „előkészítő fokai” a jelenlegi társadalomnak. Totalitásukban vizsgálja azokat, mint olyan történeti formációkat, amelyek csak saját kategóriáikkal leírva érthetők meg. Ugyanígy a proletárforradalom alapján létrejövő szocialista és kommunista társadalmat sem csupán a polgári társadalom továbbfejlesztett formájaként magyarázza, de mint új típust, amely lényegében többé egyetlen tőkés kategóriával sem írható le. Marx vitája az *utópista szocialistákkal* nem abból ered – mint azt sokan képzelik – hogy a jövő társadalmáról alkotott utópista elképzelések teljesen különböznek a jelenlegi tőkés társadalomtól, anélkül, hogy tartalmoznák az árnyalatokat. Minden utópista elképzelés, ha részletesen kidolgozzák és átteszik a gyakorlatba, ugyancsak a jól ismert régi tőkés társadalmi formát fogja reprodukálni. A marxizmus viszont, miközben gondosan kerüli a társadalmi fejlődés eljövendő fokozatainak részletes leírását, a jelenlegi tőkés társadalom specifikus történeti vonásainak materialista elemzésével és kritikájával arra törekszik, hogy kimutassa a jövő fejlődés fő tendenciáját: először a proletárforradalom nyomán létrejött átmeneti állapot felé és végül afelé a magasan fejlett fok felé, amelyet Marx *teljesen fejlett kommunista társadalomnak* nevezett.

A kommunista társadalom „első fázisát”, amely hosszas vajúdás után a tőkés társadalom méhéből került ki, még számos módon, gazdasági, politikai, jogi, szellemi és morális struktúrájában a polgári elvek határozzák meg. A kommunista társadalom „második szakasza”, amely már saját alapjáról fejlődött, olyan távol áll a jelenlegi tőkés társadalom eszméitől, amilyen távol, másik oldalról, az emberi társadalmi korai korszakának osztály- és államnélküli „öskommunizmusa” állt a jelenlegi társadalomtól. A kommunista társadalom, teljesen kifejlett formájában, elhagyja a szűk

polgári horizontot, és végül megvalósítja azt a jelszót, amit absztrakt formában, az „utópista” úttörők fogalmaztak meg a XIX. század fordulóján: „Mindenkitől képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint.”⁹

Hegel filozófiai dialektikájával szemben – melyet más szempontból nézve a társadalmi fejlődés vizsgálatának tökéletes eszközeként tekintett – Marx azt az ellenvetést teszi, hogy abban a „misztifikált formában”, amelyben Németországban divatosá vált, „úgy látszott, hogy a fennállót dicsfényvel övezi”. Másrészt a hegeli dialektikának az az új és ésszerű formája, amely a marxista társadalomkutatásban megjelenik, „botránkozás és szörnyűség, mert a fennállónak pozitív megértésébe egyúttal tagadásának, szükségszerű pusztulásának megértését is belefoglalja, minden létrejött formát a mozgás folyamatában fog fel, tehát mulandó oldaláról is, semmi előtt meg nem hajlik, lényegét tekintve kritikus és forradalmár.”¹⁰ A lényeges különbség ebben a tekintetben Marx és Hegel között minden részletesebb elemzés nélkül is nyilvánvaló. Hegel, aki dicsőítette a meglévő intézményeket és az akkori porosz állam szűk korlátai között végbemenő mérsékelt haladást, kifejezetten a társadalom elmúlt fejlődésére korlátozta dialektikus elveinek érvényességét, és a jövőbeli fejlődést, szándékoltan irracionális módon, átengedte a „felszín alatt alagutat fúró vakond”-nak. Bár kritizálta azt az úgynevezett „*pre-formation hypothesis*”-t, amely szerint minden jövőbeli forma fizikailag bennefoglaltatik az azt megelőzőkben, hangsúlyozta mégis az e hipotézis alapjául szolgáló eszme helyességét, azaz azt a feltevést, mely szerint a társadalmi fejlődés „önmagán belül maradó folyamat, és a fejlődés nem hoz új tartalmat, csupán a formák változását”. Ezért a fejlődést Hegel szerint „úgy kell tekinteni, mint iránytalan mozgást (játékot), s a benne létrejövő új lényegében egyáltalán nem új”. Nyilvánvaló, hogy ebben a szigorú hegeli formulában – mely a polgári társadalomkutatók által használatos fejlődésemélet önkéntelen kritikájának is tekinthető – nincs helye a jelenlegi társadalmi rendet radikálisan megváltoztató és megdöntő *öntudatos emberi-társadalmi cselekvésnek*. Hegel a történelmi cselekvés valóságos „céljáról” azt mondja, hogy „az már létrejöttével beteljesült, nem vár ránk”. A tényleges beteljesülése, aztán, csak „megváltoztatja azt a látszatot, mintha még nem teljesült volna be”. Ezért – ellentétben néhány követőjével, akik ezt a dialektikus módszert forradalmi eszközként próbálták a későbbiekben felhasználni – Hegel szerint filozófiájának egyetlen célja helyreállítani azt a felfogást, amelyből „minden természetes öntudat ered”: „*Ami ésszerű, az létező, és ami létező, az ésszerű*”, és így létrehozni a végső *összhangot* „az ész mint öntudatos értelem” és „az ész mint az adott valóság” között.

⁹ Karl Marx: *A gothai program kritikája*. In: MEM 19., Budapest, 1969. (A szerk.)

¹⁰ Karl Marx: *A tőke*. Utószó a második kiadáshoz. (1873) In: MEM 23., Budapest, 1967., 20. oldal. (A szerk.)

Itt szembekerülünk a burzsoá metafizikus fejlődéelmélet teljes lerombolásának azzal a legfontosabb következményével, amely Marxnak a hegeli idealista dialektika fölött gyakorolt materialista kritikájában jelentkezik. Marx társadalomtudományi munkái a *történelmi változás realitásának* teljes felismerésén alapszanak. Marx a jelenlegi tőkés társadalom összes viszonyát mint változó, pontosabban mint az emberi cselekvések folyamatában változó viszonyokat kezeli. A tőkés társadalom, Marx szerint, nem olyan általánosság, amely a történelmi folyamatban más fázissal helyettesíthető. Egyszerre eredménye egy korábbi fázisnak és kiindulópontja egy újnak, kiindulópontja a társadalmi osztályharcnak, amely társadalmi forradalomhoz vezet.

Tíz tézis a mai marxizmusról

Karl Korsch:

Tíz tézis a mai marxizmusról*

1. Nincs értelme többé feltenni a kérdést, hogy napjainkban Marx és Engels tanítása elméletileg mennyiben érvényes és a gyakorlatban alkalmazható-e még.
2. Minden arra irányuló kísérlet, hogy a marxista tanítást mint egészet, és eredeti funkciójában mint a munkásosztály szociális forradalmának elméletét helyreállítsák, napjainkban ellenforradalmi utópia.
3. Alapvető homályosságuk ellenére azonban a marxi tanítás fontos részei megváltozott feladattal és megváltozott színtereken még ma is hatnak. Az egykori marxista munkásmozgalom gyakorlatából is fontos hajtóerők épültek a népek és osztályok mai gyakorlati összeütöközésibe.
4. Az első lépés egy forradalmi elmélet és gyakorlat újraépítése során abban áll, hogy szakítani kell a marxizmusnak a forradalmi kezdeményezésre, annak elméleti és gyakorlati vezetésére vonatkozó monopolisztikus igényével.
5. Marx napjainkban csak egy a munkásosztály szocialista mozgalmának elődjei, alapítói és továbbfejlesztői közül. Ugyanolyan fontosak az ún. „utópikus szocialisták” Thomas Morustól a jelen időkig. Ugyanolyan fontosak Marx olyan nagy konkurensei, mint Blanqui, és olyan esküdt ellenfelei, mint Proudhon és Bakunyin is. Ugyanolyan fontosak végül az olyan utólagos továbbfejlesztések, mint amilyeneket a német revizionizmus, a francia szindikalizmus és az orosz bolsevizmus produkált.

---

* A tézisek olyan kérdések sorát foglalják össze, melyekkel Korsch mindenekelőtt emigrációs idejében foglalkozott. Olyan időszakban íródtak, amikor az európai munkásmozgalom elméletileg és gyakorlatilag csak maradványokban vagy bürokratikus megszilárdulásaiban létezett. Korsch maga már nem publikálta ezeket a téziseket. Mindezt figyelembe kell venni akkor is, amikor ezen téziseket (elsősorban 1. és 2.) kiszakítjuk összefüggéseikből és Korsch marxizmustól való elfordulásaként próbáljuk értelmezni. Korsch a következőkben (ld. Korsch Erich Gerlachhoz intézett 1956. XII. 15-iki levelének a mellékletét) nemcsak beszélt a Marx–Lenin–Sztálin-időszak befejezésével látszólag szintén elpusztult Marx-féle eszmék visszaállításáról, hanem az „Eltörölések könyve”-nek kézírata is kifejezése Korsch újabb, a marxizmus felé való fordulását. *(Az eredeti megjelenés jegyzete. – A szerk.)*

6. A marxizmusban különlegesen kritikus pontok a következők:
- a) gyakorlati függése a fejletlen gazdasági és politikai feltételektől, melyek Németországban és minden más közép- és kelet-európai országban uralkodtak, ahol később jelentőssé vált;
  - b) feltétel nélküli ragaszkodása a polgári forradalom politikai formáihoz;
  - c) az angol fejlett gazdasági körülmények feltétel nélküli elfogadása, mint az összes ország majdani fejlődésének modellje és a szocializmushoz való átmenet objektív előfeltétele;

ehhez járulnak még:

- d) ismételt, makacs és ellentmondásos kísérleteinek következményei, mely kísérletek e feltételek áttörésére irányultak.
7. E feltételekből fakad:
- a) az államnak mint a szociális forradalom döntő eszközének túlhangsúlyozása;
  - b) a kapitalista gazdaságtan fejlődésének misztikus azonosítása a munkásosztály szociális forradalmával,
  - c) a marxi forradalomelmélet az első alakjának későbbi kétértelmű továbbfejlesztése a kommunista forradalom részben Blanqui, részben Bakunyin ellenében kifejlesztett kétfázisú elméletének mesterséges „hozzáragasztása” által, amely kommunista forradalom a munkásosztály valódi emancipációját a jelen mozgalmából kiiktatja és egy határozatlan jövőbe vetíti.
8. Ezen a ponton indult meg a marxizmus lenini vagy bolsevik továbbfejlesztése, s ez az az új alakja, melyben a marxizmust Oroszországra és Ázsiára átültették. Ezzel egyidejűleg a marxizmus megváltozott: forradalmi elméletből ideológiává vált, amit aztán különböző célkitűzések végtelen sorának szolgálatába lehet állítani és állítottak is.
9. Ebből a szempontból kell megítélni a két orosz forradalom, az 1917-es és az 1928-as kritikus szellemét, s ebből a szempontból kiindulva kell meghatározni ma a marxizmus által Ázsiában és az egész világban betöltött funkciókat is.

10. A munkásoknak saját életük újratermelése fölötti hatalma nem abból származik, ha elfoglalják azokat a pozíciókat a nemzetközi és a világpiacon, amelyek a termelőeszközök monopolista tulajdonosainak önpusztító és – úgymond – szabad versenye miatt elhagyatottá váltak. Csak abból származhat, ha az összes, a termelésből ma kizárt osztály tervszerűen beavatkozik a napjainkban már tendenciaszerűen monopolisztikusan és tervszerűen szabályozott termelésbe.

A cikkek forrása

Andrew R. GILES-PETERS (1967): Karl Korsch, az anarchizmus marxista barátja. Eredetileg: Karl Korsch: A Marxist Friend of Anarchism. Első megjelenés: *Red and Black* #5 (Ausztrália), 1973 április. A jelen fordítás forrása a következő angol nyelvű honlap:
<http://www.geocities.com/capitolHill/Lobby/2379/korsh.htm>

Karl KORSCH (1919): Mi a szocializálás? Eredetileg: *Was ist Sozialisierung? Ein Programm des praktischen Sozialismus*. Freies Deutschland Verlagsgesellschaft, Hannover.

Karl KORSCH (1921): A németországi politikai munkástanácsok problémájának változásai. Első megjelenés: *Neue Zeitung für Mittelthüringen*, Vol. 3, 1921 március.

Karl KORSCH (1931): A marxizmus válsága. Eredetileg: Karl Korsch: *Die materialistische Geschichtsauffassung und andere Schriften*. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1971. Angolul: *New German Critique*, 1974. No. 3, őszi. Angolra fordította: Otto Koester.

Karl KORSCH: *Három esszé a marxizmusról*. (Three essays on Marxism). London, Pluto Press Ltd., 1971.

Karl KORSCH (1934): Miért vagyok marxista? Eredetileg: Why I am a Marxist. Első megjelenés: *Modern Quarterly*, 1935.

Karl KORSCH (1932): Bevezető *A tőkéhez*. Eredetileg a Korsch által kiadott "*Das Kapital*" (Berlin, 1932) előszava.

Karl KORSCH (1937): A marxizmus alapelveinek újrafogalmazása. Eredetileg: *Leading Principles of Marxism: A Restatement*. Első megjelenés: *Marxist Quarterly*, 1937 október-december.

Karl KORSCH (1950): Tíz tézis a mai marxizmusról. Eredetileg: *Zehn Thesen über Marxismus Heute*. Első megjelenés: *Alternative*, Nr. 41, (Nyugat-)Berlin, 1965. Angolul: *TELOS* #26 (Winter 1975–76). Fordította: Andrew Giles-Peters.

